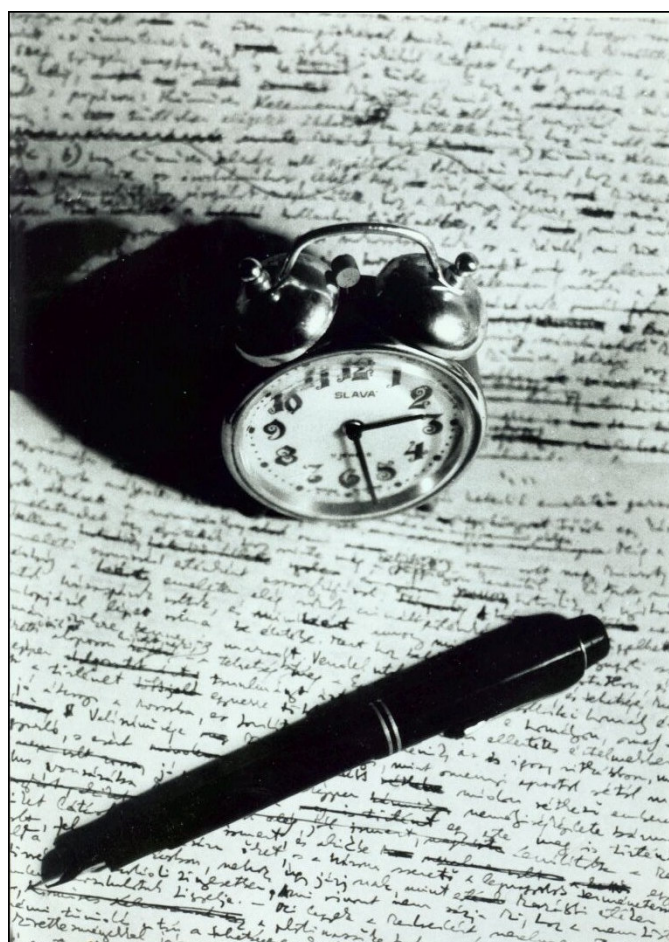

MÁRIÁS JÓZSEF

Olvassunk bele...

Könyvajánlók, széljegyzetek, recenziók

Toll és óra / Oláh István fotója

2010

TARTALOM

I. Elkezdett számbavétel.

„Erdélynek külön lelke van” – Reflexiók Pomogáts Béla irodalomtörténete margójára

Az erdélyi magyar irodalom 1940-44 között

Czine Mihály az erdélyi irodalom vonzásában

Üdvözlég, szabadság! – Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-es visszatéréséről

Marosvécsi Panteon – Az Erdélyi Helikon Képeskönyve

II. Szellemiszolgálat – erdélyi módra

A Maros-vidék szomorú poétája

„Egy asszony, aki ember” – Kaffka Margit

Kaffka Margit személyes üzenetei

Álmok és lehetőségek határán

„Ez a regény... maga az élet”

„Korán jött hős”

„Az új világ győztes asszonya”

A hangyaboly sokszínű freskója

„...a költő emléke mégis csak a mű”

Lenyesett fa virágzása – Nyirő József: A sibói bölény

„Benned, ha szólasz, Erdély lelke szólal”

Az emlékezet, az emlékeztetés könyvei

„Kérlek, segíts a tieiden!”

„...az erdélyi részek Julianusa”

Héthavas – Őstörténeti hitregény

Bálint Tibor emlékezete

III. Szatmári tájak üzenete

Garabonciás álomlátás – Paizs Tibor: A kolozsvári hóhér

Színházi élet Szatmáron (1898-1918)

VALAKI küldött

Földvári Golgota

„mindig a verset akartam” – Müller Dezső költői világa

Debreczeni Éva: Vakondsirály

Egy nemzedék vesszőfutása

IV. Végvári olvasatok

Tormay Cécile redivivus

„...van egy legfőbb parancs: az Élet” – Gondolatok Balla László tárcái olvasása közben

„Csak egy nullszaldót elérni a sorstól” – Balla László számvetése nyolcvanas évei határán

Századok szabolcsi öröksége

Szellemi őrszolgálat a keleti végeken

A bokortanyák népe

Az újraolvasott Móricz

V. Szellemi zárandoklatok

Csíksomlyó, az édesanyai otthon

„viszem a drága hírt az embereknek”

„...Isten nélkül nincs élet”

A szeretet apostola

Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lelkipásztori szolgálatban (1945-2006)

I.
Elkezdett számbavétel

„Erdélynek külön lelke van”

Reflexiók Pomogáts Béla irodalomtörténete margójára

A mai idők olvasója bizonyára hitetlenkedve fogadja Ady Endre közel egy évszázada 1912-ben leírt, címünkben megidézett szavait. A költő kétségbeesést sugalló látomása (*S ha elveszik Erdélyt*) egyfelől előre vetíti az alig pár év múlva bekövetkező tragédiát, Trianont; másfelől utal arra a sajátosságra, amely e régióban a kisebbségi elnyomatás két évtizedében jött létre.

Ebben a folyamatban az irodalomé volt a főszerep. Az erdélyi gondolat, az erdélyi szellem, a kisebbségi humánus talajából kisarjadt igék váltak valóban hatékony fegyverré, amely a nemzet testéből kiszakított erdélyi magyarságot oltalmazta és megerősítette; visszaverte a beolvasztás, a nyelvtörvények, a homogenizálás újabb s újabb ádáz rohamait.

Ez az érzés, ez a meggyőződés vezérelte Pomogáts Bélát, amikor – jó fél évszázaddal ezelőtt – még diákként ismerkedett az erdélyi irodalommal. Azóta az ottani kulturális élet egyik legfőbb számtartója, támogatója lett. Ezt a nemes igyekezetet, szándékot foglalja szintézisbe most megjelent könyve.¹ Az erdélyi magyar irodalmat – amint címe is jelzi – Babits Mihály és Németh László nyomán nem külön, más régióktól elhatárolódó/elkülönülő entitásként, hanem a magyar irodalom szerves, integráns részeként tételezi.

Pomogáts Béla a kötet bevezető soraiban az anyag feldolgozása és az annak során követett módszer alapelveit taglalja: „Az irodalomtörténet-írásnak (...) az irodalmi intézmények és folyamatok, az írói életművek és művek bemutatására és értelmezésére kell törekednie.”

A tényleges számbavétel azzal a történelmi fordulóponttal kezdődik, amikor „az erdélyi magyarságnak és az erdélyi magyar irodalomnak a maga lábára kellett állnia”. A bekövetkezett események – közte a berendezkedő román hatalom álságos autonómia ígérete –, Erdély nemzetiségi összetételének felvázolása, a politikai önszerveződések ismertetését követően bemutatja az Erdély-szerte megalakuló irodalmi műhelyeket, amelyek különböző lapok és folyóiratok köré csoportosultak. Igazi áttörést, fordulatot az *Erdélyi Szépművészeti Céh* könyvkiadó vállalat megalapítása (1924), továbbá a marosvécsi Helikon, a „szabad és független írói közösség” – Babits Mihály találó szavaival: „irodalmi plein-air parlament” – létrejötte (1926) jelentette.

A sokarcú és különböző világnézetű helikoni közösség összetartó kovásza a transzilvanizmus ideológiája – „egy nép életérzése” (Ligeti Ernő) – lett, mely a húszas évek szellemi, irodalmi életében „a nemzetiségi öntudat és a nemzetiségi művelődés szervező erejét képezte”.

Az erdélyi irodalom nagykorúvá válása az *Erdélyi Helikon* folyóirathoz kötődik. Legértékesebb lapjait a költők írták. „Költészetük azokról az élményekről adott számot, amelyeket az erdélyi táj és az erdélyi történelem sugallt, elégikus érzésvilágot fejezett ki, nemegyszer az erdélyi magyarság tragikus történelmi tapasztalatait szólaltatta meg.” Különösen érvényes ez a „helikoni triász” költőire. Áprily Lajos – „az erdélyi magyar líra magányos remetéje” – nyitja a sort. Reményik Sándor első versei melankolikus hangulatától, a Végvári-verseken át jutott el az erkölcsi megigazulást hirdető „evangéliumi” versekig, a közösségi és nemzeti elkötelezettség megvallásáig, s lett őrálló, az erdélyi magyarság sorskérdéseinek bátor fölvetője. Tompa László – az udvarhelyi remete – „az »erdélyi gondolat« kisebbségvédő humanizmusát hirdetve találta meg helyét az újjászülető erdélyi irodalomban”.

¹ Pomogáts Béla: **I. Magyar irodalom Erdélyben (1918-1944) II. Irodalmi dokumentumok.** Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

A transzilvanista próza gyökerei az erdélyi magyarság önismeretét megalapozó emlékirat-irodalomig vezethetők vissza. A rendkívül bő vizű kiáradásból fakad a nagy hazatérők – Benedek Elek, Kós Károly, Bánffy Miklós, Kuncz Aladár – munkássága, továbbá Tabéry Géza, Makkai Sándor, Molter Károly, Berde Mária, Karácsony Benő, Szántó György, Ligeti Ernő prózája. Bennük a szülőföld iránti hűség, a cselekvési vágy, a természet sokszínű varázsa, a kulturális együttműködés eszménye, az erdélyi magyarság megújulása és közösségi erkölcsének alakítása, a morális töltetű feladatvállalás, józan önismeret és értelmi belátásra alapozott reálpolitika, a tájszínekkel egyénített humanizmus, a szigetlétből való kitörés igénye, a festői látásmód, a kelet-európai összefogás sürgetése, az irodalom közösségi küldetése nyert változatos tartalommal, magas művészi szintű megfogalmazást.

Az erdélyi próza sajátos termő ága a székely írók csoportja. „A székely író és a »székely irodalom« egy Kárpát-medencei táj: a Székelyföld, egy magyar történelmi hagyomány: a székelység külön története és egy kulturális örökség: a székely néphagyományban testet öltő mentalitás helyezi külön irodalomtörténeti fejezetbe.” A Benedek Elek köré szerveződő csoportosulást Szentimrei Jenő, Nyirő József, Tamási Áron, Kacsó Sándor, Balázs Ferenc, Jancsó Béla neve és munkássága fémjelzi.

Az erdélyi magyar irodalom és szellemi élet kórusában külön szín a baloldali beállítottságú sajtó és a köré csoportosuló alkotó gárda. Dienes László és elvbarátai itt „próbálták újjászervezni a baloldal szellemi erőit, és képviselni a baloldal bukottnak látszó eszményeit”. Ezt vállalta fel az általa indított Korunk és későbbi szerkesztője, Gaál Gábor.

A harmincas évekkel beköszönő új politikai, társadalmi és nemzetközi események/változások új szellemi irányzatok megjelenéséhez vezettek

A húszas években immár a romániaiság keretében szocializálódott, nagykorúsodott fiatal írók új szemlélet- és látásmóddal, új igényekkel jelentkeztek. Az általuk indított *Erdélyi Fiatalok* (1930) című folyóirat Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső eszméi jegyében és hatására fogalmazták meg programjukat. Antológiájuk – *Új Arcvonal* – nevében is hordozta a szellemi megújulás és átalakulás igényét. A nemzeti konzervatív jobbszárny indította *Hitel* (1935) Szekfű Gyula vonzásában adott választ a kor kihívásaira. A fiatal írók – Szemlér Ferenc, Kacsó Sándor – által megfogalmazott új igény és elvárás az „erdélyi gondolat” helyett a „nemzetiségi realizmus és demokratizmus”, a „népi gondolat” követendő eszméjét írták zászlajukra. Ez a törekvés és szándék vezetett el a *Vásárhelyi Találkozó* megszervezéséhez.

Azt hihetnők, hogy a második helikoni nemzedék ezen az úton halad tovább. De a Dsida Jenő által megfogalmazott stratégia, missziós küldetéstudat lényegében az előttük járókat idézi: „Mindenekelőtt hittel hiszek Erdélyben. Ebben a szabad szellemet, humánusot sugárzó földben látom a jövő magyar irodalmának kovását...” E hit és szellem csillagfényében bontakozik ki költészete is, mely bukolikus ihletésű versektől a szülőföld szeretetéről és az iránta érzett hűségről szóló verseken át vezet a *Psalmus Hungaricus*-ban kinyilvánított közösségi és történelmi felelősség zsoltáros megszólaltatásáig, a személyes áldozatvállalásig. Az első nemzedéktől való eltávolodás hangja Szabédi László költészetében jelenik meg

A prózaírók második nemzedéke esetében ugyancsak a kettős orientáltság tapasztalható. Egyfelől az esszé- és valóságirodalom irányában keresett és talált új tájékozódási pontokat. A mindvégig Erdély hűségében alkotó Cs. Szabó László, továbbá, az igazi erdélyiséghez való visszatérést sürgető Böződi György és a román térfoglalás szenvedélyes leleplezéséig eljutó Daday Loránd tartozik e sorba. Másfelől, Kemény János – „az irodalom áldozatos mecénása” – a szolgálattevők táborát gyarapította, műveiben a táj szerelmeseként, az erdélyi népelet avatott ismerőjeként az erdélyi próza hagyományos útjain járt.

Az erdélyi drámairodalom forrása sekélyebben buzgott, csak a harmincas években termett valóban értékes gyümölcsöket. Bánffy Miklós, Kós Károly és Tamási Áron színpadi alkotásai hozták meg számára a kiérdemelt sikert. Janovics Jenő színigazgató nemcsak a kolozsvári színház, hanem a filmgyártás terén is sikeres tevékenységet végzett.

A bécsi döntés teremtette új helyzetben nem csupán a magyar intézményrendszer – az újraindult kolozsvári magyar egyetem, az Erdélyi Tudományos Intézet – született újjá. A „második erdélyi nemzedék” létrehozta a *Termés* című folyóiratot, amely „a nemzeti élet nagy kérdéseire keresett választ”. Az 1943-ban általuk szervezett ankét kérdéseire „beérkező válaszok rendre hangoztatták, hogy a rendkívül veszélyes történelmi helyzetben csakis a minél teljesebb magyar önismeret, józanság és összefogás teheti lehetővé a magyarság fennmaradását”.

A különböző fejezetek keretei közt olvasható íróportrék az életút és az életmű egymást tételező kontextusában, a kibontakozás ösvényein haladva tárják fel sajátos vonásaikat, közösségi kötődéseik szálait, hozzák fel a költészet mélyrétegeiből az időtálló értékeket. Pomogáts Béla hatalmas ismeretanyag birtokában, mély empátiával rajzolja meg annak állomásait, koordinátáit. A művek értékelésekor gyakran idézi a korabeli irodalomtörténészek és kritikusok elismerő, ma is helytálló gondolatait, értékeléseit, melyek az egységes magyar irodalom viszonylatában elemzik az egyes alkotásokat, életműveket. Mindenik alkotó egyéniség egyedi csodája a teremtésnek. És mégis egy táborba tartoznak, a szolgálattevők azon seregébe, akik éltüket, erejüket az erdélyi magyarságnak szentelik. Mindannyiukra érvényesnek tekinthetők a Balázs Ferenc-pályakép kezdő sorai: „az erdélyi magyar író nemcsak írásművész, hanem népének apostola is, akinek írói, közéleti tevékenysége arra irányul, hogy megtartsa és felemelje ezt a népet”.

A kötet második része irodalmi dokumentumokkal példázza azokat a folyamatokat, eseményeket, jelenségeket, eszméket, amelyek az erdélyi magyar irodalom első huszonöt évében meghatározták annak irányát, tartalmát és esztétikai értékeit. Pomogáts Béla a bevezető sorokban irodalomtörténeti alapelveit is megfogalmazza: „filológus hajlamú irodalomtörténész volnék, bevallom, kedvelem az adatok összegyűjtését és rendszerezését, és hiszek abban, hogy ez a rendszerező munka hitelesebb képet tud adni az irodalmi folyamatok történetéről, mint a nem mindig biztos lábakon álló elméletalkotás.” E gyűjtési és rendszerezési szándék megvalósítására ad igen beszédes példát a közölt dokumentumok sokasága. A válogatás „az erdélyi magyar irodalom közel száz elméleti, illetve publicisztikai dokumentumát adja közre: azaz irodalmi programokat, írói nyilatkozatokat, irodalomtörténeti tanulmányokat, bírálatokat és néhány fontosnak tekinthető eszmecsere anyagát”.

A kötet lapjairól kiérződik, hogy írója mennyire mély tisztelettel viseltetik az „erdélyi gondolat” iránt, az iránt a szellemi teljesítmény iránt, amely Erdélyben született, s oly sok értékes kincssel gazdagította az egyetemes magyar irodalmat. Munkája oly szellemi utazásra hív, mely valóban közel visz bennünket Erdélyhez, az erdélyi magyarsághoz.

Erdélyi magyar irodalom 1940-44 között

A romániai magyar irodalom és annak története iránt érdeklődők rendkívüli örömmel vehették kézbe Vallasek Júlia, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem oktatójának Debrecenben megjelentetett monográfiáját.² A kolozsvári újságíróképző tagozaton dolgozó fiatal irodalomtörténész a mögöttünk hagyott évtizedben igen gazdag tevékenységet fejtett ki: két önálló könyve, négy fordításkötete mellett tanulmányok, esszék, irodalomkritikai írások hosszú sora jelzi az irodalomtörténészi pálya ígéretes kibontakozását. *Sajttörténeti esszék* című kötetét 2004-ben a Román Írószövetség Díjával jutalmazták, a most megjelentet pedig a Magyar Tudományos Akadémia részesítette elismerésben.

Vallasek Júlia e könyvében az erdélyi irodalom 1940-1944 közötti történetének megírására vállalkozott. Ismeretes, hogy a Bécsi döntés Erdélyt kettéosztotta: Észak-Erdély visszakerült az anyaországhoz, a déli rész magyar lakosságának pedig továbbra is el kellett szenvednie a román állam elnyomó politikáját. Az új geopolitikai helyzet az irodalmi életben is meghatározó következménnyel járt. Északon beintegrálódhatott az országos áramkörbe, míg délen a majdnem teljesen leszűkült közlési lehetőségek szinte teljességgel megbénították azt. Az ebben az időszakban keletkezett művek tematikai, tartalmi vonatkozásban, a bennük megtestesült művészi üzenetben egyaránt letükrözték a megváltozott körülményekből fakadó léthelyzetet. Az erdélyi magyar irodalomtörténet ezen időszaka jobbára feltáratlan, feldolgozatlan maradt, a szocreál kánonok időszakában jobb esetben is negatív, torzított képet kaphattunk róla.

A fiatal irodalomtörténész kutató és értékfeltáró munkája mégsem előzmény nélküli. Hisz az általa tárgyalt időszak irodalmi életére tájékozódási pontokat találhatott Söni Pál 1969-ben megjelent *A romániai magyar irodalom története* című munkájában éppúgy, mint Kántor Lajos és Láng Gusztáv *Romániai magyar irodalom 1944-1970* (1973), valamint Pomogáts Béla *A romániai magyar irodalom* (é.n.) című monográfiáiban, továbbá a Kriterion Könyvkiadó *Romániai Magyar Írók* sorozata régebbi, valamint az utóbbi években újra kiadott kötetei elő- vagy utószavaként olvasható tanulmányokban, továbbá az Erdélyben, illetve Magyarországon újra megjelent szépirodalmi kötetekben, igen gazdag irodalomtörténeti közleményekben, a különböző irodalmi lapokban megjelent írásokban. Hasonlóképpen tájékozódási pontként állhattak előtte a kortársak értékelései, a későbbiekből pedig Marosi Ildikó forráskiadványai, Dávid Gyula, Kántor Lajos, Cs. Gyimesi Éva, Nagy Pál, Cseke Péter irodalomtörténeti tanulmányai, amiként Gavril Scridon *Istoria literaturii maghiare din România 1918-1989* (1996), és Nicolae Balotă *Literatura maghiară din România* című, megjelenés előtt álló munkája. Végül, de nem utolsó sorban utalnunk kell a Balogh Edgár, majd Dávid Gyula főszerkesztők irányításával megjelentetett *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* eddig napvilágot látott köteteiben fellelhető adatbázisra, bibliográfiai forrásokra is.

A Csokonai Universitas Könyvtár sorozatban kiadott monográfia Vallasek Júlia doktori értekezésén alapszik. Témavezetője a Debreceni Egyetem jeles tanáregyénisége, Görömbei András akadémikus volt, aki az elszakított területek magyar irodalmának tudós ismerője, évtizedek óta elmélyült kutatója és közvetítője a magyarországi szellemi élet felé, kimagasló tagja annak a magyar szellemi tábornak, amely Illyés Gyulának a nemzetiségi sorsba jutott magyarság iránti felelősségérzettől áthatva irányította figyelmét az erdélyi irodalmi életre. Czine Mihály, Pomogáts Béla, Ilia Mihály, Csoóri Sándor, Ablonczy László, Bertha Zoltán,

² Vallasek Júlia: **Elváltozott világ.** *Az erdélyi magyar irodalom 1940-44 között.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2004. 366. old.

Márkus Béla, a Magyarországra áttelepült Láng Gusztáv megannyi szegletkő ezen az úton. Nekik köszönhetően vált a romániai magyar irodalom a magyar szellemi életet gazdagító, azt felpezsdítő értékkorrassá, a nemzeti elkötelezettséget és nemzettudatot erősítő kútforrássá.

A rendkívül gazdag bibliográfiai hivatkozás, könyvészeti utalás jelzi, hogy a könyv írója magabiztosan birtokolja és kezeli mindazt, ami a tárgyalt korral kapcsolatban megismerhető. Építőelemekként, argumentumokként föl is használja azokat művében. A rendkívül bőséges anyagismeret, az egyéni látásmód, a könyv átgondolt és jól megkonstruált vonalvezetése avatja e művet valóban jelentőssé, úttörővé a romániai magyar irodalomról írott munkák sorában.

Bár témája, tartalma a könyv címében körülhatárolt, jelentős teret kap benne az említett időszakot megelőző két évtized éppúgy, mint a szerzők, illetve művek utóélete a szocreál korban, napjainkig. Tág teret szentel a transzilvanizmus kérdéskörének, amely meghatározó volt az erdélyi magyar irodalom történetében, amelyben az esztétikai értékszemléleten túlmutató, irodalmon kívüli szempontok is sajátos összetevőként voltak jelen. A könyv írója a romániai magyar közösség iránti elkötelezettség, a művek közösségformáló szerepe esetén is az esztétikai értéket tekinti egyetlen mércének.

Elgondolkozhatunk azon, hogy az egyes művekben megtestesülő, hangot kapó, esetenként valóban meghaladott pedagógiai célzatosságnak a maga korában is súlytalan szerepe volt? Mikor cselekszünk helyesen: akkor amikor a tárgyalt művet megjelenése idejének az elvárásaival, értékszemléletével vetjük össze vagy pedig a változó idők folyton mozgásban és tartalmi metamorfózisban levő, az aktuális jelen szempontjai alapján vizsgáljuk, egy más kor formálta kánonokat kérjük számon rajtuk? Különösen fontos kérdés ez egy nemzeti kisebbség irodalmával kapcsolatban, amelynek, a legtöbb esetben, irodalmon kívüli szerepeket is vállalnia kellett.

Vallasek Júlia érzékenyen reagál az említett kérdésekre is. Elfogultságnak, részrehajlásnak nyoma sincs e műben. Olvasóját megragadja az a biztos vonalvezetés, amely az igen gazdag, oly sokféle szemléletű, indíttatású művek, irányzatok erdejében biztos léptekkel vezeti a kor irodalma iránt érdeklődő olvasót. Nem vesztődik el a részletekben, belőlük a sajátost, a valóban fontosat ragadja ki. Mondhatnánk, hogy boldog kor tudósaként tájékozódik, akit csak egy szempont, egy mérce vezet: az esztétikai, irodalmi érték, a minőség. Ezt vártuk nagyon: nyerjünk végre egy olyan képet, amely e szempontok alapján jön létre, lépjen elénk egy olyan elemző, aki az írók, költők mögött nem bárót vagy munkást, nem püspököt vagy földművest lát, hanem ALKOTÓT, aki szolgálatát valóban művészi ihletettséggel műveli. E könyv ebben segít nekünk: ismeretet nyújt egy olyan korról, amelyről még a szaktanároknak is csonkított kép élt, sok-sok fehér folttal.

Ezért olvassuk a felfedezés izgalmaival és örömeivel. De tesszük, tehetjük ezt annak köszönhetően is, hogy Vallasek Júliától mi sem távolibb, mint a száraz, elvont tárgyalásmód, az adatok és citátumok tömkelegében elvesző stílus. Találón jegyezte meg Cseke Péter: „élmény-érzékenységgű megközelítés” jellemzi, mely nem csupán gondolatainkat, hanem érzelmeinket is magával ragadja.

A monográfia megírása bátor tett volt, hisz – maga is utal rá – oly korhoz nyúlt, amelyet az eddigi feldolgozások, a problematikusnak, politikai-ideológiai szempontok miatt kényesnek tartottak, az elhallgatásra ítéltetett művek miatt sok esetben „átugrottak”. Vallasek Júliát már nem kötötték az előítéletek, őt a tudományos megismerés vágya, az a törekvés vezérelte, hogy eltörölje azt a fehér foltot, amely irodalmi ismereteink képzeletbeli térképén jobbra feltáratlan volt.

E nagyszerű könyv, melyet Márkus Béla „a Kossuth Egyetemi Kiadó Csokonai Könyvtárának egyik legérdekesebb és legértékesebb darabja”-nak nevez, ébreszti fel bennünk az igényt: szülessen hasonló monográfia az erdélyi irodalomtörténet előző húsz esztendejéről, valamint az azt követő bő fél évszázadról is!

Nem tudhatjuk, hogy e kiváló monográfia mily módon talál utat a romániai magyar olvasóközönséghez, tanárokhoz, diákokhoz. Nem valószínű, hogy a debreceni kiadónak lehetősége lenne az erdélyi terjesztéshez. Ezért javasolnánk valamely hazai kiadónak, hogy mielőbb, kellő példányszámban juttassa el a romániai magyar közösséghez, iskolákhoz, könyvtárakhoz.

Czine Mihály az erdélyi irodalom vonzásában

Czine Mihály életművének tanulmányozásakor első pillantásra szembetűnik az elszakított területek szellemi élete, a kisebbségi-nemzetiségi irodalmak iránti fokozott érdeklődés. A sors és irodalom sokrétű összefüggésrendszerének a felismerése, a széttagozódás ellenére is egységes magyar irodalom-értelmezés indította arra, hogy hűséges és mindenre figyelő számtartója legyen mindannak, ami Erdély, Felvidék, Délvidék, a nyugati diaszpóra magyar irodalmában érték, ami az anyaország számára is figyelemre méltó üzenetet hordoz.

Mi sem természetesebb ennél egy olyan irodalomtudós esetében, aki a népi/nemzeti szellemi áramlat következetes és elkötelezett híveként, Németh László ekléziájának vonzáskörében évtizedeken át a magyar szellemi egység – az illyési „haza a magasban” – építőköveit kutatja és teszi közkinccsé. Mesteréhez hasonlóan ő is az „intéger magyarság”, a spirituális unió jelszavát vallva veszi kezébe a vándorbotot, hogy bebarangolja azokat a szellemi/irodalmi régiókat, amelyeket nagyhatalmi döntések leszakítottak ugyan a nemzettesttől, de tagjai az anyanyelv, a kultúra – s azon belül: az irodalom – védőbástyái mögött őrzik és ápolják magyarságtudatukat, a nemzeti identitásukat.

A két világháború között a kölcsönösség jobbára zavartalanul érvényesülhetett: írók, kritikusok hosszú sora munkálkodott azért, hogy a kölcsönös kapcsolattartás enyhítse a trianoni trauma okozta fájdalmat, hogy az irodalom közlekedő edényein oda- s visszaáramolhassanak az éltető nedvek, a hitet s reményt ébren tartó eszmék és gondolatok.

A „felszabadulás”-t követő években ez már korántsem volt akadálymentes folyamat. A határok szögesdrójtjai nem csupán fizikailag választottak el bennünket egymástól. Az utódállamok kisebbségeinek asszimilációját, a nemzeti hegemonia megteremtését célzó politikai, ideológiai törekvések az elszakítást szó szerint értelmezték, beleértve az irodalmi áramkörök zárlatát is. Hisz jól tudták: nemtelen szándékuk megvalósulása érdekében a kisebbségbe jutottakat elsősorban kultúrájuktól – történelmüktől, anyanyelvüktől, hagyományaiktól – kell megfosztani. Erre játszott rá az anyaországban ideológiai vezérfonallá avatott internacionalizmus, amely egyfelől a kisebbségeket kiszolgáltatta az utódállamokban állampolitikává tett etnikai eltorzítás szándékának, másfelől az anyaországban nem csupán a mostoha sorsra jutottak iránti szolidaritást oltotta ki, hanem létezésük tudatát is elhomályosította, eltorzította – lett minden Erdélyből jövő magyarból román, a felvidékből szlovák, a délvidékből szerb, a kárpátaljaiból pedig ukrán.

Mégis voltak bátrak, akik mertek! Hírhozók és hírvivők mindarról, amely a kerítésen kívüli tájakon történik, akik írásaikkal azt szolgálták, hogy az illyési „ötágú síp” metafora – a megannyi külön hangszer és hangszín sajátosságának megőrzésével – a szétszakítottság ellenére is az egységes magyar irodalom eszméjét valóban kiteljesítse. Czine Mihály a kezdeményező, a hallgatás falát megtörők sorába tartozik. Mely s milyen időkben? Sütő András szavait idézzük: „az ötvenes évek közepét jártuk, fagyos korszakát a nemzeti gondnak és eszmének.” Ide kíváncsoznak a *Könyörgés Czine Mihályért* további sorai is. Az életének hetvenedik évében elhunyt irodalomtudós személyében „az önzetlen közösségi szolgálat megtestesülését”-t méltatta, kinek életműve „a nemzettudat roncsolásának évtizedeiben gyógyító ellenszerként hatott a magyarság gondolkodására”.

Az odafigyelés első nagy teljesítménye az 1964-ben írott *A romániai magyar irodalom a két világháború között* című, úttörő jellegű irodalomtörténeti munka. (Annak igazolására, hogy mennyire az volt, említsük meg, hogy erdélyi vonatkozásban az első összefoglaló munka – Sőni Pál: *A romániai magyar irodalom története* – csak 1969-ben jelent meg.) A szellemi

szétszakítottság kádári pecsétjét példázza, hogy műve – teljes terjedelmében – csak az 1981-ben kiadott *Nép és irodalom* című kötetben kerülhetett az olvasóközönség kezébe, következőképp hatni sem tudott úgy és akkor, amiként a benne foglaltak megérdemelték volna. Tanulmánya bevezetőjében Németh László szavaival egybecsengően vallja: „Erdély a magyar kultúra egyik bölcsője volt”.

A történelem, az igazságtalan trianoni döntés teremtette új helyzet – többségi nemzetből kisebbségbe sodródás – szükségszerűen szülte meg a Kós Károly által megfogalmazódott, parancsot: „szervezkedjünk tehát a munkára!” Az új történelmi/társadalmi körülmények közt az írók álltak a hadrend első sorába. A transzilvanizmus, az erdélyiség eszmekörének a megteremtésével, műveik által hirdettek új életprogramot, ébresztettek hitet és reményt az Erdélyben maradt kétmillió magyarországnak. Joggal hangsúlyozza Czine Mihály: „Nemcsak a magyarság eszméit akarták őrizni; úgy vélték, kisebbségi életükkel külön terve van a sorsnak.” Munkásságukkal szolgálták azt, hogy az Erdélyben együtt élő nemzetiségek egymásra találjanak, hogy Ady Endrével együtt kérdezzék és vallják: „Ezer zsibbadt vágyból miért nem lesz / Végül egy erős akarát? / Hiszen magyar, oláh, szláv bánat / Mindigre egy bánat marad”; munkálkodtak azért, hogy a sok-nemzetiségű Duna-medence e szegletében a József Attila által megfogalmazott költői program megvalósuljon: „A harcot, amelyet őseink vívtak, / békévé oldja az emlékezés / s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; nem is kevés.”

Czine Mihály tanulmánya ezernyi példával érzékelteti, hogy a romániai magyar irodalom építőkövei – a történelmi hagyományokhoz való ragaszkodás, a varázslatosan szép erdélyi táj, a szülőföld talajába mélyen beágyazódó gyökerek – felhasználásával mily csodálatos művek jöttek létre. A dolgozatról kimerítő bírálatot ír Kós Károly az 1966. január 1-én keltezett levelében. Később visszatér rá és elismerőleg szól róla: „...azok közt az írások közt, amelyek annak a korszaknak erdélyi irodalmáról, egyes írásairól, vagy íróiról megjelentek (illetve amelyeket én ismerek), ez az írás látta meg a mi sajátos adottságainkat és lehetőségeinket a valósághoz leghívebben és esztétikai értékelésében a legelfogulatlanabban.” (1967. IX. 3.)

És itt tegyük egy kis kitérőt. Kós Károly levelei beszédes példázatainak, hogy az erdélyi írói társadalom mennyire szomjazta a magyar szellemi élet híreit, s annak is, hogy az odafigyelés, az apró szolgálatok is mennyire felértékelődtek abban a korban. A köztük kialakult meleg baráti kapcsolat – a *Kós Károly levelezése* című kötetben olvasható (Magyarországon külön kötetben is megjelent) harminchárom levél – jelzi, hogy az erdélyi irodalom kimagasló személyisége élénk érdeklődéssel követte nyomon Czine Mihály munkásságát, hozzá írt sorai fontos dokumentumai, adalékai a kor irodalomtörténetének. A Valóság 1970. évi első számában megjelent tanulmány – *Az újabb romániai magyar irodalomról* – ugyancsak úttörő jellegű. (A Kántor Lajos és Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1944 – 1970* című monográfiát 1973-ban adta ki a Kriterion Könyvkiadó.) Munkáját vázlatnak tekintette, mentségül a kellő információk hiányát emlegeti. Hivatkozik a világháború után az újabb kivándorlási hullám okozta veszteségekre, a személyi kultusz idejének súlyos, írókra is kiható következményeire, a konstruált perek áldozataira és a kényszerű szilenciumokra, a perifériára szorítottakra. Ugyanakkor arra is utal, hogy „...az Utunk körül tehetséges fiatalok gyülekeztek, s egy nagy szocialista irodalom lehetőségét ígérték”. Optimizmusát csak az menti, hogy a felsorolt „ígéretet” – Sütő András, Bajor Andor, Kányádi Sándor, Székely János és mások – korántsem az 1946-ban indított Utunk irodalmi hetilap első éveiben, hanem későbbi, a hatvanas évek második felében megjelent műveikkel igazolták azt. A Kós Károllyal folytatott levelezésben ez a dolgozat sem marad szó nélkül. „...el kell mondanom Neked, a magyar irodalomtudósok mai népes seregében tudtommal az egyetlennek, aki – kívülről ugyan –, de hosszú évek óta állandóan és érzésem szerint aggódó szeretettel nemcsak figyelemmel kíséred immár félévszázados irodalmunk viszontagságos életútját, de lehetőleg elfogulatlanul és

befolyásmentesen mérlegeled és értékeled annak eredményeit.” (1971. II. 12.) E levelében fogalmazza meg azt az ars poeticá-t, amelyet ő várna el kora erdélyi magyar íróitól: „...csupán az az író igazi író, aki elsősorban és mindenekfelett a maga népének hűséges fia, sorsának elválaszthatatlan osztályosa, népének útkereső gondját, terhét jóban-rosszban egy életre elkötelezetten vállaló, figyelmeztető kalauza, s akinek mondanivalója, a hagyományok fundamentumára épülve, híven tükrözi népének a hazai valóságban jelentkező sajátos sorskérdéseit.” E magasra emelt mérce feletti teljesítményként szól Székely János Dózsa-drámájáról, Sütő András mezőszéki „naplójegyzeteiről”, Bálint Tibor külvárosi életregényéről, a sepsiszentgyörgyi megyei lap köré tömörült fiatalok *Kapuállító* című antológiájáról.

A Kós Károly iránti tisztelet az évtizedek során öt Czine-tanulmányban, illetve születésnap-i köszöntő sorokban, méltatásban ölt testet. Közülük, belőlük ragadjunk ki egy gondolatot, amely a hűség és szolgálat jegyében eltelt kilencven esztendő összefoglaló: „Kós Károly egyéni tragédiája – építéssz pályájának korai megszakadása – a magyar építőművészet súlyos vesztesége: az építőművészet *Tündérkert*-jét és a *Psalmus Hungaricus*-át talán ő építhette volna meg. Másra szemelte ki a sors: egy kisebbségbe hulló népcsoport életre ösztönzésére. Hogy az erdélyi magyarság fölé emelje a hit boltozatát.”

Ennek főlemlítésével azt is jeleztük, hogy nemcsak összefoglaló, általános áttekintést nyújtó munkában adózott a romániai magyar szellemi/irodalmi élet előtt, hanem résztanulmányok hosszú sorában követte annak kibontakozását. Köztük kiemelkedő hely illeti meg a Sütő András munkásságát elemző/méltató írásokat. Azt a Sütő Andrást, kinek 1970-ben megjelent naplójegyzete – *Anyám könnyű álmot ígér* – új korszakot nyitott a romániai magyar irodalomban. Czine Mihály még ugyanazon évben a *Népszavában* megjelent írásában, klasszikusok írásaival rokonítja azt: „A szociográfia olyanképpen emelkedett epikával nála, ahogy Illyésnél a *Puszták népé*-ben s Móricz Zsigmondnál az *Életem regényé*-ben. (...) Sütő Andrásnak könnyű lehet az álma: nagyot, szépet és emberit cselekedett.” Ezt követően még tíz írásban/tanulmányban foglalkozik az erdélyi író munkásságával. Ragadjunk ki két gondolatot/megállapítást. *A lócsiszar virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán* és a *Káin és Ábel* darabjai időtlenségéről, a jövőnek szóló üzenetéről írja: „Azok a pörök, amelyekről drámáiban beszél, nem szakadtak meg az időben, nem értek véget az egykori peresek halálával, tovább folynak, más-más áttételben, a kései utódok életében is. A drámák történelmi hőseinek arcvonásai között fölismerhetjük a magunkét is. S eszmélhetünk emberi létezésünk nagy kérdéseire.” Sütő Andrást, 65. születésnapján köszöntő soraiban olvashatjuk: „Életének, életpéldájának a hűség a meghatározója. Hűség az anyanyelvhez, hűség a nemzethez. Hűség a szülőföldhöz. Hűség a kultúrához, amelybe beleszülettünk, amelyet tovább kell adni utódainknak. Hűség a szólásszabadsághoz, hűség a lázadó emberi szellemhez, hűség a legfőbb emberi értékekhez.” (Miért is hivatkozunk erre most ily részletességgel? Egy minden szempontból hiteles tudós méltató szavaival hajtsunk fejet az író előtt, kinek életútját és életművét egyesek – Erdélyben – ma nem átváltoztatják gyalázzani, hiteltelenséggel vádolni.)

Czine Mihály számára a relatíve szabadabbá vált információáramlás, a hetvenes évek romániai magyar könyvkiadásának felpördülése, a személyes kapcsolatok ápolása lehetővé tette a jobb tájékozódást. Jó érzékkel választja ki azokat az alkotókat, akik az erdélyi magyar irodalom életében meghatározó szerepet tölthettek be: Kós Károlyon és Sütő Andráson kívül: Tamási Áron, Tompa László, Reményik Sándor, Dsida Jenő, Gaál Gábor, Kuncz Aladár, Kacsó Sándor, Bözödi György, Horváth István, Bartalis János, Asztalos István, Balogh Edgár, Szabó Gyula, Bálint Tibor, Farkas Árpád... A sor korántsem teljes.

Kiemelkedő tette volt az *Erdélyi csillagok* című antológia közzététele. (Népszava Kiadó Vállalat, 1988) Nevezhetjük ezt akár a kilencvenes években meginduló erdélyi könyvkiadás nyitányának is, mely valóban szélesre tárta a kapukat, felszámolta a sorompókat, amelyek oly sokáig gátolták az anyaország és az elszakított területek között a szellemi javak szabad áram-

lását. Czine Mihály biztos kézzel válogat, hisz tájékozottságát hosszú évtizedek odafigyelése alapozta meg. A közel ötven író/költő műveiből készült válogatás kiváló útikalauz Erdély szellemi égboltján. Csillagok közt járunk, fénylő nevek, örökbecsű művek galaxisában, hol fájdalom és hit, csapás és feltámadás, sírás és nevetés, bánat és derűs góbéság váltja egymást, hol a hegyek felhők magasába szöknek, a patakok halk csobbanással sietnek a völgyek felé, hol oly sok nyelven szól a panasz vagy a vidám ének..., de valami közös bennük: az élet, a szülőföld szeretete, a küzdés, hogy megmaradjunk annak, aminek születünk. Aki végigolvasta e kötetet, az meggyőződhetett Németh László szavairól: Erdély a nagy magyar tájak egyike. Írói héroszok, hősök – a szó nemes értelmében. Őrzők, kik álltak a strázsán... Csak magukért, csak népükért? Többért, jóval többért! Figyeljünk csak az antológiaszerkesztő *Ötágú síp – sokágú síp* című kisesszéjének mondataira, melyek mintegy összegzésként – minden elszakított országrész íróira egyaránt érvényes gondolatokat rögzítenek: „S mégis írtak, mert hitték: az írásnak missziója van. Nemcsak a magyarság eszményét akarták őrizni, úgy vélték, kisebbségi életükkel külön terve van a sorsnak. Hitték: a kisebbségi magyarságnak külön szerepe lehet az egész magyarságon belül: a mindenütt és mindenre kiterjesztett emberség gondolatát terjeszthetik. Kényszerű kisebbségi helyzetükben vállalták a híd szerepét népek és kultúrák között, azzal a reménységgel, hogy kovászai lesznek a Duna-tájon a demokratikus átalakulásnak és a népek testvériségének. Sokat hittek, sok illúzióval, de eme hit nélkül talán az első mondatokat se tudták volna leírni, vagy már az első próbák után becsavarták volna a tollat.”

Czine Mihály is missziót teljesített. Olvassunk csak bele kiváló Móricz-monográfiájába, lapozzuk fel a *Nép és irodalom* tanulmányköteteit, vegyük kezünkbe a *Németh László ekléziájában* című Püski-kiadványt, a Szabó Pálról írott kismonográfiát – megtapasztalhatjuk, érezhetjük, hogy egy különleges kvalitásokkal rendelkező tudós irodalmár, nemzetéért/népéért élő csupa-szív ember élt köztünk, aki az álkollektivizmus korában „az önzetlen közösségi szolgálat megtestesítője” volt. Sütő András szavait idéztük az *In honorem Czine Mihály* című szép kiadványból, amellyel a pályatársak kívántak tisztelni a hetven éves Czine Mihály előtt... De a sors másképp döntött: a kötet az elhunyt emléke előtt hajtott fejet. Sütő András, Görömbei András, Borbándi Gyula, Vekerdi László, Monostori Imre, Cs. Varga István értékelő és elismerő szavai egy gazdag, csodálatos értékeket teremtő pálya állomásait, egy sosem lankadó munkásélet gyümölcseit tárják elénk. A tanítványok és pályatársak, tisztelők tanulmányai is az Ő szellemi kisugárzásának a termékei.

Becsukjuk a könyvet. Ránézünk a kötetben közölt mosolygós arcképre. Ki is volt ő valójában? Milyen emléket őriz róla az utókor? Megrajzolásában siet segítségünkre pályatársa, Görömbei András: „...lélekben mindig szálegyenes, cselekvésben mindig töretlen maradt. A magyar nemzeti kultúra iránti alázattal, hűséggel dolgozott. Személyiségének varázsával, utánozhatatlan szépségű, ékes és mégis mindig szakszerű előadásainak ezreivel közvetítette, avatta nemzeti közkinccsé, nagyon sokak személyes élményévé irodalmunk személyiség- és nemzetmegtartó értékeit. Így vált a magyarság legszelesebb rétegeiben és minden régiójában a magyar irodalom különleges státusú ígéhirdetőjévé, vándorprédikátorává.”

Üdvözlég, szabadság!

Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-es visszatéréséről

Mint minden nemzet, a magyar történetében is vannak oly események, amelyek meghatározták jelenét és jövőjét. Az irodalom rendkívül sok szálon kötődik/kapcsolódik a sorsdöntő fordulatokhoz. Gondoljunk csak arra, hogy mily gazdag irodalma van az 1848-49-es forradalomnak és szabadságharcnak, mely – vérbefojtása ellenére – az emelkedő nemzet erőforrásként, a polgárosodás kibontakozása katalizátoraként hatott a fejlődés menetére. A negatív pólusról Trianon említhető. Egyfelől magával hozta a „mindent vissza” indíttatású művek, köztük a Végvári-versek születését; másfelől – az utódállamokba jutott magyarság esetében – az első esztendő letargiájából való ébredés után új szellemi gócek, centrumok létrejöttét, a megmaradásért vívott heroikus küzdelmet, a kisebbségi humánus kibontakozását szolgáló írói művek születését eredményezte. Felvillantotta, ébren tartotta a babitsi „lelki magyarság”, az illyési „haza a magasban” eszméje megvalósulásának lehetőségét, előtérbe hozta a Dunamedence népei összefogásának szükségességét, a „rendezni végre közös gondjainkat” sürgető feladatát.

E sok vargabetűvel kibontakozó szellemi folyamat része Észak-Erdély 1940-1944 közötti visszacsatolásának irodalmi kivetülése. A Pomogáts Béla által összeállított antológia³ a történelmi trauma fájdalmát megörökítő, az önösszeszedésre és cselekvésre buzdító, önvizsgálatra indító művekből közöl máig ható tanulságokat hordozó válogatást.

A bevezető tanulmány a bécsi döntés háttere megvilágítását követően utal annak az erdélyi magyar szellemi életre kiható pozitív következményeire, a visszanyert nemzeti szabadság fölötti öröme. Ezzel egyidejű az intés, a figyelmeztetés: „Azért, szabadság, üdvözlég! Jövendő / magyarokat tápláló szent gyümölcs! / Kíméld éltető nedved’, a veszendő / poharába pazarolva ne töltsd, / nehogy, kin a keserű rabkenyéren / kiűtött az utálatos csömör, / váljék rabból, feledve a szemérem / parancsát, bosszúálló börtönőr.” (Szabédi László) Az anyországi írók örömeiben is ott kísértett a kérdés: „Mit ér akármilyen visszatérés, ha nem egy igazságosabb hazába hozzuk a visszatérőket?” (Németh László) A röpké négy esztendő pár pillanat a történelem homokóráján. A második világháborút lezáró párizsi béke nem csupán egy illúzióknak vetett véget: „helyreállította a trianoni határokat anélkül, hogy fenntartotta volna a korábbi nemzetközi kisebbségvédelem rendszerét.” A bevezető írója a kötetet Beke György emlékének ajánlja. „Ő beszélt arról több alkalommal is, hogy a visszatérés négy esztendeje nélkül, minthogy ezek az évek és az akkor megújuló erdélyi magyar intézmények valóságos oxigénforrást jelentettek az ottani magyarság számára, tehát e négy esztendő szabadság híján az erdélyi magyar közösség csak csekély ellenállást tudott volna tanúsítani a második világháború után kibontakozó politikai támadások, az asszimilációs erőszak ellen.”

Az *Erdély változása* című fejezet a bécsi döntés politikai hátterére világít rá. Négy korabeli tanulmány szerzője – Bulla Béla, Gogolák Lajos, Thury Lajos, Horosz Béla – a nemzetközi viszonyokat, a határmódosítás gazdasági, társadalmi, demográfiai következményeit, a román-magyar tárgyalások menetét, a mindkét fél számára felemás helyzetet teremtő döntőbíráskodást eleveníti fel. Az erdélyi Vita Sándornak a kolozsvári Hitel 1940-41. 3-4. számában közölt tanulmánya az impériumváltás sürgető tennivalóit sorolja: Trianont követően „Erdélyben új magyar feladatok keletkeztek: az elesettségéből fel kell emelkednünk, kézbe kell venni a

³ **Üdvözlég, szabadság!** *Magyar írók Észak-Erdély és Székelyföld 1940-es visszatéréséről.* Válogatta és szerkesztette Pomogáts Béla. Kráter Kiadó, 2008.

kisebbségbe jutott magyarság sorsát, keresni kell az erdélyi magyar szellemi erő fokozásának lehetőségeit s meg kell találni a hitében megrendült nép belső öntudatát.” Melyek voltak ennek a lépcsőfokai? A lelki ellenállásra, a Makkai Sándor-megfogalmazta magunk revíziójára épülő nemzeti egység, az erős politikai, művelődési és gazdasági szervezettség, az új életlátás és magatartás, a közös hivatástudat, felelősségérzet, elhivatottság alakítása, a szolgáló értelmiség szerveződése. Utal azonban arra is, hogy a visszatérés negatív jelenségeket is hozott magával: „a lélekben és felfogásban átalakult erdélyi magyar értelmiség szerepe és befolyása megkevesbedett, s közéleti súlya megcsappant”. Juhász Gyula tanulmánya immár négy és fél évtizedes távlatból veszi számba, elemzi az események lefolyását, hátterét és mozgató rugóit. Idézi a Turnu-Severinben tárgyaló, Valer Pop vezette román kormányküldöttség nyilatkozatát: „A magyar kormány területi igényekre alapítja álláspontját, anélkül, hogy az etnikai elvet tekintetbe venné. A román kormány viszont az etnikai elv alapján áll, mely lakosságcserevel megvalósítható, és logikusan együtt jár területi módosításokkal. A székelyek problémája is megoldható lakosságcsere alapján.” Istenkísértő szavak! Egyezség híján került a kérdés, román kezdeményezésre, a német-olasz döntőbírószám elé. „A megoldás egyiküket sem elégítette ki, Hitler kezében pedig alkalmas eszköz volt követeléseinek érvényesítésére.”

„Könnyek s öröm mezsgyéjén érkezett a hír”

Az irodalmi antológia első fejezete az Erdélyi Helikon 1940. novemberi számából vett válogatást tartalmazza. A szerkesztő, Kovács László felidézi azokat az időket, amikor „a magyar szó sírva vonult az uccáról az otthonokba”, azt az időt „Mikor a lét pillérei inogtak / És mint a viasz, minden elhajolt, / Egyetlen ércnél szilárdabb valóság, / Egyetlen *tett*: a költő álma volt!” (Reményik Sándor) A költők tudatosították, ébresztették a hitét annak, hogy „a nemzetnek olyan területei is vannak, amelyek nem sajátíthatók ki, bármekkora is az ellenséges hatalom.” Ekkor valami új gondolat, eszmény született: „A tágabb haza helyett, amelytől az ítélet elzárt minket, íme, itt a szülőföld. (...) egyszerre újra melegedni, elevenedni, tartalmasodni kezdett ez a már majdnem elfelejtett külön fogalom: Erdély.” Írók, költők műveiben föltárult történelmi gazdagsága, az erdélyi író műveinek középpontjába az élő erdélyi nép, az erdélyi táj tündérvilága került s hozzá a kérés, intés: „Szeresd e földet, harcolj és szenvedj érte; könnyű, messzi, csábító ígéretekért ne hagyd el!”

Ez utóbbi mondat akár mottója is lehetne annak a szépirodalmi csokornak, amelyet az Erdélyi Helikon említett száma helyezett az olvasók asztalára. Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László, Bartalis János, Kiss Jenő, Kádár Imre, Dsida Jenő, Szemlér Ferenc költeményei, Kós Károly, Makkai Sándor, Molter Károly, Tamási Áron, Wass Albert, Kovács László, Nyirő József, Asztalos István prózája hű tükre – részleteiben és teljességében – annak az életsorsnak, amelynek Erdély magyar népe szenvedő alanya lett. Mindenik alkotás a kisebbségi léthelyzetet, az Erdély földjéhez társuló elszakíthatatlan kötődést és ragaszkodást, a csillagok változása ellenére sem lankadó ragaszkodást, hűséget és szeretetet példázza. A hit ébren tartását, a cselekvést, amelyre soraikkal buzdítottak. Nehéz s talán igaztalan a gyémánt csillogású szavak közt válogatni, hisz mindenkinek szerepe és helye van Erdély szellemi égboltján, de néhányval mégis megteesszük azt, oly sorok idézésével, melyek máig ható érvénnyel bírnak: „Ezentúl immár célja van, hogy élj: / Hirdesd testvéreidnek messzehangzó / igéivel, hogy csak az marad alul, / ki önmagát elejti és lehull. (...) Jöjj, szent gyalázat, gyógyító alázat, / belül munkáló küzdelem: egész / kicsi téglákból rakni föl a házat!” (Dsida Jenő) „Én, amíg minden omlik, összedül, / Gyökereimmel e kopár fokon / – Bús székely fenyő – megkapaszkodom, / S állok, daccal, társ nélkül, egyedül.” (Tompa László) „A sors kiáltott: válasszatok hát: / A szülőföldet-e, vagy a hazát?” (Reményik Sándor)

A folyóirat decemberi száma a visszatérés közvetlen élményéből fakadó írásokat sorjázza. „Napló és elmélkedés, mese és öngazolás, krónika és tanítás, világba- és önmagába-tekintés, búcsúintés a múltnak és fürkésző kalapemelés a jövőnek” – olvashatjuk a szerkesztő összegzését. „Könnyek s öröm mezsgyéjén érkezett hír” (Kemény János), gátját vesztette folyamként áradt szét az erdélyi tájakon. Azokban az órákban, napokban „mindenütt ébren virraszt az élet s készül, dolgozik serényen”, abban a hitben, hogy „nincsen többé szolgaság, megalázottság és bizonytalanság” (Kós Károly). A huszonkét esztendei elnyomásból való szabadulás perceiben új program születik: „egy megújítandó Európában megújult magyarságot kell teremteni”, benne pedig megteremteni a „szabadságot a szellemi munkának és helyet az építő magyar gondolatnak”. (Tamási Áron) Molter Károly kesernyés, csípős hangulatú írása a mögöttük maradt éveket – „így volt, nem így volt, mese is, igaz is”-alapon –, a kisebbségi múltat temeti, Kiss Jenő verse a „hiába-évek”-et veszi számba. A bécsi döntést követő „piros betűs napok” (Asztalos István) felbolygatták, az utcára vitték Kolozsvár népét, „kacagó sírással” fogadva az eseményt. Kádár Imre a magyar seregek bevonulásának éjszakáján örökíti meg a történelmi pillanatot: „visszaigazítjuk az óránk mutatóját és visszaigazul az időfeletti idő is Clujról Kolozsvárra”. Azon a Kolozsváron, ahol magyar színház két nehéz évtizeden át küzdött a fennmaradásáért, hivatása betöltéséért „a nemzeti sors ábrázolásában és kialakításában is”, a transzilvanizmus eszméje jegyében. Gondolatai „nemcsak az elnyomott magyar kultúra önvédelmi fegyverei voltak a román uralom idején, hanem ezen túlmenő feladatvállalást is jelentettek a magyar és a román nép összehangzó együttélésének előkészítésében”. Kovács László lelkében „titkos hálaének halk zenéje” szól; a bevonulás híre „az emberek szívét a mellükre tűzte”. Szabédi László szárnyaló ódával – Üdvözlégy, szabadság! – köszönti a történelmi eseményt.

A sorsdöntő órák mintegy csatasorba állították a költőket, írókat: megragadni a pillanatot, visszaadni annak varázslatos örömét, a lélek ünnepét. Nem csupán az erdélyiekét, hanem minden visszatérőét! „Megértük – mondjuk most már csendesen” – olvashatjuk Reményik Sándornak a Felvidék visszatértekor írott költeményében. Ám az „Ítélettel és haddal – / Novemberi virágesőben / És decemberi magyar virradattal” visszanyert öröm nem lehet teljes, hisz mindig – ezúttal is! – vannak olyanok, kiknek „nem nászmenet jut, hanem gyászmenet”. Az Észak-Erdély visszatértekor kívül maradtaknak küldi sorait Horváth István is: „Azt üzenem nektek haza, Malozsavölgyébe: Fogózzék meg mindenki jól / Apáink földjébe. (...) ne hagyjátok el a földet, /történjék akármi”. A várakozás, Erdély visszatérésének reménye szólal meg Sík Sándor versében: „E kurta szócska, ó de mennyi szent / És szomorú, amit e szó jelent! / Ezer színt játszik, mint a drága kristály, / Benne Zágon és Kalota szege / Gyergyó és Csík, a székely hitrege / És Segesvár és Kolozsvár! Kolozsvár! (...) »Messze még odáig?»” A várakozás idegörlő napjaiban idézi az ezer esztendő Gulyás Pál, ám a jelen tele kérdéssel, gonddal: „Hol egy imádság, mely elosztja / ezt a homályt, e végtelent? / A teremtésnek nincs határa / A Cháosz újra megjelent.”

A magyar honvédek észak-erdélyi bevonulása keltette öröm – „Hát nem volt hiába annyi néma tűrés, / Annyi elsóhajtott esdeklő fohász” – mégsem lehet teljes: „Jött nemrég a jóhír, s bár volt benne bús is, / Hogy sok testvérünk tőlünk elszakadt”. (Tompai László) E gondolattal csengenek egybe Reményik Sándor keserű sorai: „S jön, hogy habzó keserűségemben / Visszanyert, fájó szabadságomat // A világ s az Isten lábához vágjam: / Nesze – nem kell – / Amíg minden testvérem nem szabad!” A költő a szélzúgásos időben egyetemes dimenzióban gondolkodik: „Örömünket osszuk széjjel nyomban, / szlávnak, románnak kenyér járt e honban / s ha hazájának nézi: szeretet. / Isten rendelte ezt a keretet, / testvér-ölelő Kárpát-koszorút: / boldog a nép, amely örülni tud.” (Mécs László) Erdély szülöttét, Jékely Zoltánt a viszontlátás boldog érzése tölti el: „Holnap nagy útra indulok: Haza.” Ez a szent gondolat kap hangot Szabó Lőrinc, vitéz Somogyvári Gyula, Sinka István, Dutka Ákos, Cs. Szabó László,

Kiss Jenő, Áprily Lajos verseiben is. Fölöttük bizonyára ott lengett, a szabadulást hozó katonákkal együtt menetelt Teleki Pál szelleme is: „Mentek a Tiszáéval, Dunával / s a Marossal kelet felé, / kicsapott medréből a nemzet, / kicsapott medréből az ég, / hogy az ősi forrást megglelje, / a régi medret, az örök / hömpölygő folyam boldog ágyát, / hol újjászületnek az örömök!” (Gulyás Pál)

„Itt a mítosz, a történelem és a költészet: eleven erő”

Szabó Dezső „a tékozló fiú teljes megadásával” érkezik Kolozsvárra 1939-ben. A negyven éves érettségi találkozó – személyes vonatkozásain túlmenően – jó alkalom arra, hogy eltűnjék: „hogyan erdélyi magyar most az erdélyi magyar?” Pozitív megállapításai lényegében a transzilvanizmus arcvonásait rajzolják meg. Ezek sorából idézzük a leglényegesebbeket: „ebben a magyarságban vallás a magyar nyelv”, „e magyarság öntudatának cselekvő, formáló, alkotó, küzdelmekre edző része a magyar múlt (...) az életakarat”. Optimizmusát fokozza az ifjúságról szerzett tapasztalata: „Ez az ifjúság reálisabb látású, gyakorlatibb akaratú, jobban bírja az élet apróbb bántásait, és nem ijesztik el a mindennapi gátak. Tűrőbb és bátorsága nem pillanatnyi hangos kirobbanásokban: hanem az életfeladatok áhítatos vállalásában nyilvánul meg. (...) Az egyén is közösség: életének alapelemei, feltételei, lehetőségei a közösségben vannak. A közösség is egyén: alapelvei, feltételei, lehetőségei az egyénben vannak.” Wass Albert beszámolója a történelmi pillanat örömeit és keserveit idézik: a román hadsereg visszavonulását, a magyar honvédek bejövetelét, a visszanyert szabadság örömét, az új határon kívül maradottak miatti bánatot. Cs. Szabó László emelkedett hangulatú írása a hazatérés élményéből, a gyermekkorra városával való újratálalkozás belső örömeiből fakad. Micsoda viszontlátás! A Fötéren Bethlen Gáborral, Báthory Zsigmonddal, Jósika Miklóssal, Heltai Gáspárral és Misztótfalusi Kis Miklóssal, a történelem és a művelődés időtlen szellem-árnyaival „találkozhat”. Nyomukban még mennyi értéke a kincses városnak! „Előbb volt magyar színháza, mint Pestnek. Pest előtt játszotta Hamletet s a Bánk bánt. Előbb volt zenedéje, tudományos folyóirata és vívócsarnoka, Széchenyi türelmetlen akarata s nyugtalan lángelméje kellett ahhoz, hogy Budapest Kolozsvár fölé kerüljön. A cenki gróf árnyéka négy erdélyi Széchenyit takar: Aranka Györgyöt, Wesselényi Miklóst, Bölöni Farkas Sándort és Mikó Imrét. Egy város sem lehet büntetlenül Apáczai Csere sírhelye.” A Trianonban cserepekre tört Magyarország sorsa Erdélyben megismétlődött: kettévált. „S vele kettévált a magyar, a román s a szász nép. (...) Új és mulandó szavakat tanulunk: »Észak-Erdély«, »Dél-Erdély«. Sohase hallottam gyermekkoromban. Mintha azt mondanók: észak alma, dél alma. Nem ilyen Erdély él a szívünkben. Erdély egy és oszthatatlan a kalotaszegi magyarnak, a brassói szásznak s a hátszegi románoknak egyaránt.” Az ismert helységekkel való újratálalkozás történelmi idöket, korokat idéz föl benne. Azzal egy időben az erdélyi arisztokrácia, a nagybirtok súlyos bűnét a Mezőség demográfiai viszonyainak megváltoztatásában. Vásárhelyen, a székelyek szellemi fővárosában annak nagy szülötteit és neveltjeit sorolja: Bernády Gáspár, Bethlen János, a két Bólyai, Kemény Zsigmond, Mentovich Ferenc, Petelei István, Teleki Sámuel, Teleki Samu, Tolnai Lajos... Impozáns lustra. Mögöttük ott sorakozik a székelységről rajzolt sorsképlet: „A székely a legokosabb fiát elküldi a kollégiumba. Egy vagy kettő otthon marad. Egy a borvízzel szekerezik. Kettő átmegy a szorosokon. Az a kettő elveszett.”

A sorsfordító hetek, napok haza hívják, az újratálalkozás élményének leírására, közlésére ösztönzik az Erdélyből évtizedekkel, évekkel előbb eltávozott írókat. Gulácsy Irén nagyváradi emlékeivel szembesül, Lackó Géza a diákok, a színes egyéniségeket és különös tehetségeket szárnyra bocsátó „Cluj”-zsál. Harsányi Zsolt szerint Kolozsvár legnagyobb kincse „az ősi város lelke: a szellem tisztelete és az anyaföld-erejű magyar öntudat, amely nekünk is például szolgálhat”. Keresztúry Dezső a visszanyert területekben a táj lelkét keresi, hosszan sorolva mindazt, amit Nagyszalonta, Nagyvárád, Érmindszent, Zilah, Csucs, Zsibó, Nagybánya... a

magyar történelem megannyi szent földje jelent a nemzet számára, fölemlíti azokat a neves személyiségeket, akik Janus Pannoniustól Ady Endréig alakították, formálták azt a sajátos, külön erdélyi magyar lelket, amely „az egységes magyar szellem része: egymás nélkül elképzelhetetlenek”, hisz „Erdély nélkül csonka a magyar lélek”. Szabó Zoltán Bernből, a Jungfrau hófödte, napfényben fürdő csúcsa tájáról gondol Erdélyre, hol „kisebbek a hegyek, de dúsabban terem alattuk a lélek”. Kodolányi János írását az 1940 decemberében a kolozsvári „Méhkas” rendezte könyvnap élménye ihlette. A népi írói tábor kiváló alkotója lényegre látóan fogalmazta meg azt, hogy mit is jelent a magyarság számára Erdély: „...a gazdasági életnek fát, sót, ezüstöt, gyümölcsöt, sajtot, fürdőt, jelenthet az állam biztonságának stratégiai alapot, jelenthet a politikának párthíveket, képviselőket, főispánokat, polgármestereket, jelenthet a tanult elemeknek közigazgatási, tanári, orvosi s nem tudom még miféle állásokat, *az egész magyarságnak mégis a mítosz, a történelem, a költészet eleven egységét jelenti első-sorban.* Azt az erőforrást, amiből a magyar lelkiséget újjáépíthetjük, helyesebben vissza-állíthatjuk”.

„A hazatérés napja” Tamási Áron írásában is ünnepként jelenik meg. Oly hosszú várakozás után megérkezett jelképes hajó, amelyre az erdélyi magyarok fölszállhatnak. Nyirő József a boldogságtól elgyengülve ad hangot örömeinek. Úgyszintén Móricz Zsigmond, Herceg Ferenc is. Ravasz László egy lépéssel tovább megy, az elkövetkező idők feladataira figyelmeztet, közte a nemzetiségi kérdésre: „Előttünk áll a nemzetiségi kérdés minden politikai és erkölcsi következményével. Becsületes magyar ember nem gondolhat arra, hogy most mi tegyünk úgy a románokkal, mint ahogy a románok tettek mivelünk. (...) Ezen a téren Erdély szava legyen a döntő.” Márai Sándor tudósításaiban az Erdély iránti nagy felelősségre int. Szavaival egybecseng az erdélyi Tavaszy Sándor figyelmeztetése: „...akik hazajönnek, ne úgy jöjjenek, mint akik ebben a megcsonkított Erdélyben mindent meg akarnak változtatni, hanem tartsák tiszteletben azt a sajátos erdélyi szellemet, amelyben eddig éltünk s amelyet, mint valami gyertya-lángot a viharban, óvtunk, ápoltunk, gondoztunk és tovább növeltünk.” Ennek tovább éltetése mellett tesz hitet az Erdélyi Helikon írói egyesület 1940. december 29-én: „a Helikon Íróira fokozott feladatok és kötelességek várnak, egyrészt az erdélyi szellem nemes hagyományainak védelmében és ápolásában, másrészt pedig Erdély és az Anyaország termékeny szellemi kölcsönhatásának szolgálatában, az egyetemes magyar génusz életközösségében”.

A kolozsvári Hitel c. folyóirat felkérésére Tamási Áron „a magyar szellem háború utáni és mai állapotá”-nak felmérésére vállalkozik. „Az aggodalom és a lelkiismeret szava” nevében veszi számba a két évtized eseményeit, a Tizenegyek antológiája megjelenésétől a Vásárhelyi Találkozóig. Alaptétele: „...a szellemet, mely az elnyomás ideje alatt az irodalomban és a nemzetpolitikai fejtegetésekben kialakult, egy felől a néppel való sorsközösség tudata jellemezte, másfelől pedig az erkölcsi felelősség. A sorsközösség tudata és vállalása adta meg műben és magatartásban a népi-nemzeti jelleget. (...) Az erkölcsi felelősség pedig azt a felfogást állította előtérbe, hogy a mű nemcsak művészi alkotás, hanem a legmagasabb értelemben vett nevelőeszköz.” Meglepő tapasztalata, hogy „a biztató küzdelmek után épp akkor vesztette el lendületét és egyensúlyát a szellem, amikor nekünk, erdélyieknek megjött a földi élet legnagyobb ajándéka: a felszabadulás. (...) Az irodalmi társaságok hallgatnak (...) az írók jó részét a kényes ízlés és társtalanság érzete távol űzte vagy éppen magányba. (...) A szív megkapta a sorstól a hazatérés legnagyobb ajándékát, de a szellem mostoha sorsra száműzetett”. Sürgető feladatként jelöli meg: „A tudományos és alkotószellem legszebb hivatása, hogy a nemzetfogalmat valósággal újrateremtse, hiszen mint hajdan a pásztoroknak a csillag, nekünk is ez az a fénylő pont, mely a megújuló második ezer év felé vezet.” Mennyire egybecseng ezzel Németh László Kolozsváron elhangzott előadása, az irodalom szerepéről vallott nézete! „A magyar irodalom nemcsak irodalom. Egy természetes vezetőit vesztett nép nyúl fel benne, hogy tájékozódjék, s helyzetére ocsúdva kiegészítse magát.”

Miként teljesítette ezt a hivatását? Példa erre Apáczai Csere János enciklopédikus nevelési programja, példa a két világháború közti erdélyi magyar líra története. Makay Gusztáv tanulmánya ez utóbbi elemzésére vállalkozik, annak a folyamatnak a bemutatására, melynek során az „az eldőbbent magára maradás perceiben önálló erdélyi-magyar öntudatra ébredt”. Sajátos vonásai közül kihangsúlyozza szerves kötődésüket az erdélyi tájhoz, a havasok és erdők varázslatos világához, ami korántsem jelent valamiféle bezárkózást, hisz a legjobb erdélyi hagyományokat követve európai horizonton mozognak. Komoly ajándéka, gazdagodása ez az egyetemes magyar irodalomnak. A magyar kultúra nemcsak az irodalmi művek, hanem a művészetek, a színház és az erdélyi tudományosság által is színesebbé vált.

„...egyazon fa két ága ők”

A Nyugat folyóirat Észak-Erdély visszatértét követően ankétot kezdeményezett az egységes magyar szellemről. Tizenöt író válaszolt – öt „anyaországi”, kilenc erdélyi és egy felvidéki.

Illyés Gyula a „szellem dolgában a lehető legnagyobb egység”, a nemzetben gondolkodás híveként, testvérként üdvözli a „visszatérőket”, akiket magyaros bátorságra biztat: „Ha mondanádjuk van, ne Erdély nevében mondják, hanem az egész magyarság nevében.” Schöpflin Aladár szerint „azok az elválasztó vonalak, melyeket a legutóbbi két évtized vont magyarok és magyarok közé, el fognak halványulni”. A „provincia” azonban nem csak a peremre szorulás, hanem az értékkeremtés lehetőségét is magában hordozza: „a szellem makacs ragaszkodása az élethez a visszaesésben is csodát művel. (...) a provinciákon kiteljesedő műveltség a hazai »regionalizmus« világába Európát olvasztja be.” (Tolnai Gábor)

A visszatért területek alkotói az egység és a részek szellemi viszonyát tágabb és mélyebb összefüggései ismeretében elemzik. Vass László a felvidéki tapasztalatok birtokában szól hozzá a kérdéshez. Az erdélyiség „fájdalmas félreértésé”-ről beszél, melyet valamiféle homályos vágykép, a hagyomány s nem a valóság formált: „Az Albina-bankok asztalán már készült Erdély számára az új kelet-európai időszámítás, a millenniumi társadalom képzeletében még mindig úgy virágozott a »tündérkert«, akár a fejedelmek idején”, amihez az utóbbi húsz évben pedig az előbbiekkal ellentétes tudattal és érzellemmel, „a repatriáltak, a vagonlakók szemével nézte Erdély vergődését”. Ezzel szemben a trianoni határon kívül rekedteket ma kisebbségi sors „öntudatosabb magyarságra, tisztult népi gondolatra, emelkedett európaiságra és a közös dunai sors vállalására” tanította meg, melyben nyilvánvalóan az egység gondolata volt a meghatározó.

Asztalos István bátran hangoztatja: „Erdélyi szellem volt s létezik ma is. A Dávid Ferenc s Bethlen Gábor szelleme. Világviszonylatban haladó szellem a neve.” Erényei közt említi: „Megteremtette irodalmát, felismerte a maga jelentőségét. Megtanulta a nemzetiségi kérdést... (...) Az erdélyi szellem nem maradt exotikum, helyi különlegesség, íze erdélyi marad, más úgyse lehet, de lényege magyar kell legyen.” Hasonlóan vélekedik Szentimrei Jenő is: „Erdélyi szellem volt, van és lesz. (...) De élesen különválni sem fog, mert egyazon fa két ága ők.” Mi benne a többlet? Az erdélyi sajátosságra, a három nép együttéléséből fakadó válaszadás kényszere: „Ez teszi az erdélyi szellemet fürgébbé, mozgékonyabbá és fogékonnyá minden iránt, ami határain kívül haladást, előmozdulást jelent.” A különbséget Tabéry Géza az adott helyzetből származtatja: „Annyiban ütött el mindössze a magyarországitól, amennyiben az erdélyi magyar életsors és sors alakította gondolkodásmód is különbözött a magyar honitól.” Wass Albert a tájhoz kötődés fontosságát emeli ki: „Ha sehova-sem-való magyarnak tudnám magamat, akkor már gyökértelen lenne bennem magyarságom.” Az akkor már súlyos beteg Reményik Sándor a transzilvanizmusban oly szellemi árnyalatot lát, „amelyből megtermékenyül az egyetemes magyar lélek”. Kovács László, az Erdélyi Helikon szerkesztője hangsúlyozza, hogy „a transzilvanizmus nem a nagy magyar gondolat ellen szólt,

hanem épp ellenkezőleg... (...) Egységes magyarságot teremtett (...) A magyar életerő bölcsőit és forrásait kereste. (...) Innen kiindulva kívánt európai is lenni.” Molter Károly visszautasítja az erdélyiekkel szemben hangoztatott „irodalmi schizma” vádját, azt a vádat, miszerint „teljessé tesszük a szakadást az anyaországtól”. Az erdélyi önállóság gondolata „nem volt cél, hanem eszköz a megmaradásunkra”. Szemlér Ferenc konokul és rendíthetetlenül vallja: „egy vérből valók vagyunk”. Az erdélyi irodalom számára a különállás évtizedei, a külön szín ellenére „a mértéket és összehasonlítást mindég a magyar irodalom egésze szolgáltatta és ez alól nem volt kibúvó”. Tompa László a sokszínűségben látja az egység kiteljesedését. „Mennyivel szebb, teljesebb himnusza az életnek zendülhet meg, ég felé szállva, azon az orgonán, amelyiknek sok, minél több hangja van, hangszínből minél gazdagabb változatul!”

Az ankétot Babits Mihály írása zárta. „Magyarság csak egyetlen van az egész világon” – következőképp az erdélyi magyar irodalom is a magyar irodalom része. „Az új erdélyi magyar irodalom nem zárkózott el erdélyiségébe. Kezdetből Budapest felé nézett (...) az erdélyi író, mikor erősebb székely vagy kalotaszegi színeket kent festéktáblájára, csak az egységes magyar irodalom színskáláját gazdagította (...) az erdélyi különszín hozzátartozik az egységes magyarság színképéhez. Ez már rég elválaszthatatlanul beleszövődött a magyar kultúra szöttekébe.”

A történelem könyörtelenül ismételte meg önmagát: Trianon után, 1946-ban Párizs. Az anyaország és Erdély közé azelőtt ismeretlen merev és rideg határt húztak, évtizedekig kérlelhetetlen szigorú szellemőrség gátolta a nemzeti gondolat szabad áramlását.

Most, hogy az Európai Unióban elérhető álom lehet a határok légiesítése, megvalósulhat a kulturális nemzeti újraegyesítés, e „kézikönyv” segíthet abban, hogy magunk is elvégezzük az idő kínálta számvetést. Segíthet abban is, hogy megismerjük az elszakított területeken, a mostoha körülmények ellenére kisarjadt, bő termést érlelt magyar irodalmat, a szellemi értékeket. Ha elfogadjuk Németh László következtetését – „a megismerés megértés, a megértés szeretet” – akkor nem jut majd eszünkbe az erdélyi magyarban románt, a felvidékiben szlovákot, a délvidékiben szerbet, a kárpátaljaiban ukránt látni – hisz mi mindannyian az egységes magyar nemzet tagjai vagyunk.

Marosvécsi Panteon

Az Erdélyi Helikon Képeskönyve

Marosi Ildikó könyvének megjelenése⁴ ismételten és méltán fordítja az erdélyi irodalom ismerőinek és tisztelőinek figyelmét az egyetemes magyar szellemi élet e legendás fejezete felé, Erdély felé, mely a többi elszakított országrészhez hasonlóan viszonylag rövid idő alatt teremtette meg a maga sajátos, de az egyetemes magyar irodalomhoz tartozást mindenkor felvállaló irodalmi életét.

1944-et követően a két háború közti időszak irodalmi termése csak részben vált hozzáférhetővé. Ami nem illett a szocreál irodalmi kánonjába, azt elhallgatták, indexre tették. Az ötvenes évek közepén a kolozsvári Utunkban közölt *Nézzünk hát szembe* vita fölkeltette/ráirányította az érdeklődést az akkor még elhallgatott írók munkásságára – a durva elutasítással még inkább, mintha elfogadták volna. A tagadók táborának hatalmi helyzete, erőfölénye évekkel odázta el a vitatott művek kiadását. Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténete az újraértékelés kezdetét a *Kritikai kiskönyvtár* 1962-es megindulásától datálja. A sorozat azonban nem teljesezhetett ki. A tágabb horizontot felölelő kibontakozás a *Kismonográfiákhoz* – előbb a bukaresti Ifjúsági Könyvkiadónak, az Irodalmi Könyvkiadónak, később pedig a kolozsvári Dacia Könyvkiadónak köszönhetően –, majd a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó és a Kriterion Könyvkiadó *Romániai Magyar Írók* sorozatához kötődik. Ez utóbbiban már – nem egy ízben alaposan megrostált módon – olvashattuk Kuncz Aladár, Markovits Rodion, Dsida Jenő, Karácsony Benő műveit, kézbe vehettük Makkai Sándor, Reményik Sándor, Bánffy Miklós egy-egy könyvét. De Nyirő József, Wass Albert neve és munkássága továbbra is tabutéma maradt, s mint ilyen, csak a nagy könyvtárak zárt osztályain volt hozzáférhető.

Ehhez a folyamathoz kötődik a két világháború közti irodalmi lapok antológiájának a megjelentetése. A hetvenes években, Kovács János szerkesztésében, a nagyváradi *Magyar Szó* és *Tavaszi 1919-1920*, az aradi *Genius* – *Új Genius 1924-1925*, az ugyancsak aradi *Periszkóp 1925-1926* antológia ismertette az indulás, az első próbálkozások irodalmi termését, a körjük csoportosult írók munkásságát. E sorozatban, 1967-ben Méliusz József gondozásában adták ki a *Korunk költészete*, hat évre rá pedig, Szemplér Ferenc válogatásában, az *Erdélyi Helikon költői* című kötetet. A folytatás azonban elmaradt: a két erdélyi publikáció prózai és irodalomkritikai anyaga a későbbiekben sem jelent meg. E sorozatba illik a marosvásárhelyi Mentor Kiadónál 1998-ban megjelent *Zord Idők 1919-1921* című antológia. Ugyancsak a korszak irodalmi megismerését szolgálta Gaál Gábor, Benedek Elek leveleinek közzététele.

E kép teljesebbé tételéhez járult hozzá a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István színművészeti főiskola rendezői tagozatán végzett Marosi Ildikó. Hosszú időn át újságíróként dolgozott a *Művelődés*, az *Új Élet*, a *Hét* című lapok szerkesztői közösségében. Írásai témáinak java része az erdélyi szellemi élet eseményeihez fűződtek. Kötetben megjelent munkái az irodalomtörténethez kötik nevét, azon belül is az „elfeledett” életművek, a forráskiadványok feltárásában alkotott maradandót, szerzett elévülhetetlen érdemeket, amit a Bethlen Gábor Alapítvány 1994-ben Tamási Áron Díjjal, az erdélyi Kriterion Alapítvány pedig Kriterion-koszorúval ismert el (2005).

⁴ Marosi Ildikó: **Az Erdélyi Helikon Képeskönyve**. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

Marosi Ildikó irodalomtörténeti kutató munkája indulására igen kedvező hatással volt az, hogy házassága révén a kiváló erdélyi író, Molter Károly családjába került – Marosi Barna író, újságíró felesége lett –, igen bensőséges kapcsolatba mindazokkal, akik a marosvásárhelyi vendégszerető háznál az évtizedek során megfordultak. A Bolyai utcai tanári lakás e szempontból irodalomtörténeti zárandókhelynek is nevezhető. Ha erdélyi vagy magyarországi író arra vetődött, náluk mindenkor tiszteletét tette. Másik fontos momentuma az indulásnak, hogy a Sütő András vezette Új Élet című, kéthetente megjelenő folyóiratnál együtt dolgozhatott Kemény Jánossal, a marosvécsi Helikon-találkozó házigazdájával, a két háború közötti erdélyi irodalmi és színházi élet bőkezű mecénásával.

Marosi Ildikó életét az irodalom szolgálatának szentelte. Indokolt tehát, hogy a 75. születésnapját töltött irodalomtörténésznek ne csak a most megjelent könyvéről szóljunk, tekintsük át életművét, vegyük számba annak áldásos gyümölcseit.

A Domokos Géza vezette Kriterion Könyvkiadónál 1973-ban jelent meg *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond társaság levelesládája* című kötet. A Tolnai Lajos által alapított írói közösség indulásától a megszüntetéséig terjedő évtizedek dokumentumait – levelek, iratok, adatok – tárta fel s tette hozzáférhetővé igen alapos filológiai kutató munkával. A Dávid Gyula által jegyzett igen magvas előszó, valamint a kötetben közölt 255 levél szemléletesen érzékelteti a társaság munkájának szellemi kisugárzását, Marosvásárhelyen túlmutató jelentőségét az erdélyi magyar irodalmi életben. A függelék 58 dokumentuma a társaság belső életére vet fényt. Ha csupán ezeket tette volna közzé Marosi Ildikó, akkor is nagy szolgálatot tett volna az irodalomtudománynak. Azonban a száz oldalnyi jegyzetanyag mintegy megemeli az előbbieket jelentőségét, oly mélységekbe hatol, annyi háttér-információval gazdagítja az irodalomtörténetet, mely felbecsülhetetlen értékkel bír.

A kötet kedvező fogadtatása buzdítja a feltáró munka folytatására, az erdélyi irodalomtörténet további „fehér foltjai” eltüntetésére. *A Helikon és az Erdélyi Szépműves Céh levelesládája (1924-1944)* két kötetét ugyancsak a Kriterion adta ki, 1979-ben. Marosi Ildikó rendkívül gazdag ismeretanyagra épülő bevezető tanulmánya méltó emléket állít a „hármasság vállalkozás – az Erdélyi Szépműves Céh létrehozása, a Helikon írói csoportosulás megszervezése, valamint az Erdélyi Helikon című folyóirat megindítása – a két világháború közötti erdélyi magyar szellemi élet csúcsteljesítményeként értékelhető. E három fórum felöleli az irodalmi kibontakozás széles spektrumát, vonzáskörében ott találjuk mindazokat, akik maradandó értékű, örökbecsű művekkel gazdagították a magyar irodalmat. A 400 dokumentum elénk tárja azt a hatalmas munkát, amelynek legfőbb mozgatói – Kós Károly, Kuncz Aladár, Kemény János, Makkai Sándor, Molter Károly, Bánffy Miklós, Kovács László, Tamási Áron és mások – végeztek a jó ügy szolgálatában. Oly szekértáborot toboroztak és tartottak egyben, amely nélkül az erdélyi szellemi élet elképzelhetetlen lenne. A kötetek függelékben közlik az Erdélyi Helikon tagjainak névsorát, valamint a Vita Zsigmond által összeállított, az Erdélyi Szépműves Céhnél 1925 és 1944 között sorozatban megjelentetett könyvek és egyéb kiadványok jegyzékét. A jegyzetek száma ugyancsak négyszáz, ám szinte mindenikben rendkívül sok információ rejlik. Sok évi gyűjtőmunka gyümölcse tárul elénk e kötetek lapjain. A szorgos, kitartó törekvés célját és háttérét világítja meg Marosi Ildikó igen elmélyült bevezető tanulmányában olvasható szavai: „Az utóbbi években egyre nagyobb jelentőséget kapott világszerte a dokumentumirodalom, arról viszont nemigen esik szó, hogy milyen önmagát megtagadó feladatot vállal a gyűjtő és közlő, akinek a végeredmény szempontjából kizárólag a precizitása, elfogulatlansága vagy a teljességre törekvése érdekes csupán. Számomra mindvégig örömteljes volt ez, a mások munkájának a felkutatása. Úgy érzem, hogy én is csak a »közvetítő nemzedékhez« tartozom, hiszen személyesen ismerhettem azokat az embereket, írókat, művészeket, akik a romániai magyar irodalom alapjait megvetették, és a sors szerencsés játéka folytán igen sokukhoz valóban közel is kerültem.”

A nagyon fontos forráskiadványok közlése a *Molter Károly levelezését* felölelő kötetekkel – az első (1914-1926) 1995-ben, a második (1927-1932) 2001-ben – folytatódott, s remélhetőleg mihamar kiteljesedik. Marosi Ildikónak köszönhetjük a kolozsvári Polis Kiadónál megjelent *Bánffy Miklós estéje* című kötetet is, amely a neves erdélyi író saját, illetve a hozzá intézett, 1944 szeptember és 1949 decembere közti keltezésű leveleket, valamint felesége, Váradi Aranka 1944 és 1952 között írt naplórészleteit tartalmazza. Talán mondanunk sem kell, hogy e dokumentumokat ezúttal is nagyon bő jegyzetanyag kíséri.

E „témaközelség”, az erdélyi irodalom kimeríthetetlen kincsesbányája feltárása gyümölcseként születtek további könyvei is: Balázs Ferenc meséinek a közzététele, 1973-ban, a két világháború közötti erdélyi előadó-művészet nagyszónya, Tessitori Nóra személyiségének bemutatása (1986), a Dsida Jenő leveleiből, prózájából, publicisztikájából válogatott kötet (1992).

A művelődési lapok munkatársaként kereste fel az erdélyi irodalom még élő személyiségeit, készített interjút velük. Az 1974-ben könyv alakban is megjelent húsz íróportré – *Közelképek* – a tanúk hiteles megszólaltatásával teszi élővé, Erdélyi Lajos csodálatos fotóival hozza „testközelbe” azokat az alkotókat, akik évtizedekkel előbb maguk is cselekvő részesei voltak a két háború közötti irodalmi életnek.

Tíz évvel ezelőtt indult Marosi Ildikó és a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadó együttműködése. Az említett kiadónál megjelent kötetek mindenike az erdélyi irodalom tárgyköréhez tartozik: a *Bonchidai Prospero* Bánffy Miklósról, a *Hittel a mélységek felett* Olosz Lajosról, *A fedélzetközi utas elsüllyedt világa* Ligeti Ernőről, az *Úz Bence esetei* Nyirő Józsefről, a *Versailles-i repkény* a Helikon-találkozók házigazdájáról, Kemény Jánosról és feleségéről, az *Emlékpróba* pedig Harag Györgyről rajzol hiteles képet. Irodalomtörténeti áttekintés, dokumentumok, kortársak vallomásai teljesítik ki a választott portrékat.

Ennek az együttműködésnek a szülötte *Az Erdélyi Helikon Képeskönyve* című, remek nyomdai kivitelezésben piacra került kötet, amelyet a 2005-ös marosvásárhelyi nemzetközi könyvvásár Szép könyvek versenyén a Románia Magyar Könyves Céh II. díjjal tüntetett ki. Mind tartalmában, mind kivitelezésében megérdemelte azt. A kötet domináns alkotóeleme a fotó, amelyeket Marosi Ildikó különböző intézményekből és magángyűjteményekből kölcsönzött. Szándéka nem valósulhatott meg hiánytalanul. Bevezető soraiban a teljesség lehetlenségére hivatkozik. Okkal! De ki tehet a történelem barbár, ostoba pusztításairól, dokumentumoknak, irodalmi ereklyéknek az üldöztetések miatti, a félelemből fakadó megsemmisítésekről?! A témában olyannyira elmélyült irodalomtörténész mindenkinél jobban tudja, mily nagyok a veszteségeink, mily nagy a szellemi kár, amelyet nemzedékek szenvedtek, viseltek el. Míg a kötet összeállítója a félig telt pohárban a félig üres pohárra gondol, az olvasó, az erdélyi irodalom rajongói nem a hiányzó részt, hanem a benne levő „nemes bort” méltányolják. Nekünk ez is égi csoda, mennyei ajándék, ez is hatalmas nyereség. Ösztönösen érezzük, hogy Marosi Ildikó gyűjtőmunkája nélkül ennyi sem lenne a mienk.

E könyv segítségével mi is számba vehetjük az előzményeket, betekinthetünk az események hátterébe, „megismerhetjük” a fotókról ránk tekintő személyiségeket, kiknek arcvonásait épp e képek idézik fel, őrzik meg számunkra. Aki eddig jobbára csak írásaiból ismerhettünk, most visszamosolyognak ránk, beavatnak életük, közösségi összetartozásuk szegmenseibe, oly titkokba, melyekről a betűk sosem vallhatnak, legalábbis vizuálisan nem. A kötet szerzője, gyűjtője, közreadója ezúttal is igyekszik a háttérben maradni: kortársak műveiből, újságcikkekből, megemlékezésekből ollózott szövegekkel egészíti ki a képeket, ezzel is segítve olvasóit, nézőit, hogy emlékezetükbe véssék a látottakat. Feltűnnek előttünk a helikoni helyszínek, a hazai és külföldi rendezvények. A kortárs művészek által készített portrék úgyszintén a kötet hitelességét, művészségét húzzák alá.

E csodálatos kiadvány – s mind a többi – nyújtotta szellemi élményt szeretnénk volna megosztani az olvasókkal, azt a megbecsüléssel elegy csodálatot, amelyet Marosi Ildikó ébresztett bennünk. Az értékközvetítés szándéka indított arra, hogy az olvasókkal is megismertessük azt a személyiséget, aki e köteteket megálmodta, megalkotta, kezünkbe adta. A képeskönyv méltatása így kerekedett a hetvenöt éves alkotó munkásságának ismertetésévé. Minden eddigi kötete megannyi szegletkő, tájékozódási magaslát, megkerülhetetlen, nélkülözhetetlen filológiai adatbázis mindazoknak, akik szomjas érdeklődéssel kívánnak az erdélyi szellemi forrásokhoz eljutni, értékeit megismerni, azokból hitet s erőt meríteni.

II.
Szellemiszolgálat – erdélyi módra

A Maros-vidék szomorú poétája

*„Erdélyi író volt. Erdélyi írónak is az a klasszis,
mely egy szinten mozog kora európai írószellemeivel.”*

Szentimrei Jenő

Ötvennyolcadik életévében, 1910. január 5-én hunyt el Petelei István, akire írásunk jellegének szerzője az erdélyi magyar irodalom „legnagyobb felmenő rokona”-ként emlékezik az Erdélyi Helikonban, 1928-ban.

Ez a kegyeleti évforduló indította a szegedi Lazi Kiadót – jelesen Hunyadi Csaba Zsolt felelős szerkesztőt – arra, hogy az erdélyi író elbeszéléseiből válogatott kötet⁵ emlékezzék/emlékeztessen arra az alkotóra, kinek írásművészetéről a múlt század kiváló irodalomtörténésze – Pintér Jenő – találóan szólott: „Olyan sajátos egyéni látással hívta életre hőseit, mintha balladákat írt volna prózában. Hősei boldogtalan életű kisvárosi emberek, története drámai lüktetésű tragédiák. Részvételt pillantott vidéki kisembereire, különös alakokkal népesítette be a marosmenti tájakat.” E rövid citátum jelzi azokat a koordinátákat, amelyek életművének ihletadó forrásai voltak.

A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon róla írott címszava arról tanúskodik, hogy emlékezete mindvégig elevenen élt az irodalmi köztudatban. Tanulmányok hosszú sora jelzi az iránta való érdeklődést; művei több-kevesebb rendszerességgel kerültek a könyvesboltokba. Ez utóbbiak közt tartjuk számon az 1956-ban Marosvásárhelyen, az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó gondozásában, Kéri (Spielman) József előszavával – írói pályaképével – megjelent *Válogatott elbeszélések* című kötetet.

A két válogatást ötven év választja el egymástól. Mondanunk sem kell, hogy az ama ötvenhatos hangsúlyain rajta van a kor szocreál elvárásainak – mai szóval: irodalmi kánonjának – pecsétje. Petelei tárcái „a való életet, a szenvedő és küszködő kisemberek életét ábrázolják szépítés és illúziók nélkül. Az olvasó megrázására, a tények tudatosítására törekednek. Az író részvétet igyekszik felkelteni a szenvedők iránt, illetve felháborodást hóhéraikkal szemben. (...) karcolatainak komor és tragikus légköre gyakran balladai hangulatú. Azzá teszi őket írásainak vádirat-jellege, kora társadalmi formáinak szörnyűségei ellen. Kedvenc hősei közül sokan elbuknak a pénz és a hazugság hatalmára épített társadalomban. (...) A képmutatás és hazugság világából Petelei egész szeretetével az egyszerű emberek világához menekült. (...) alapvető tévedése, hogy nem a forradalom oldja meg a társadalmi kérdéseket, hanem a lassú, fokozatos fejlődés.” Az életműnek ez a megközelítése határozza meg a válogatás szempontjait is. A kötetbe beválogatott huszonnyolc alkotás kellően illusztrálja az előszóíró által megfogalmazott sajátosságokat: a novellák jó része „a szenvedő és küszködő kisemberek életé”-t jeleníti meg, tetten érhető a „balladai hangulat”, „a képmutatás és a hazugság” erkölcsi fertője úgyszintén. A „hóhérokkal” szembeni felháborodásnak azonban vajmi kevés jelét találjuk, az semmiképp sem fér össze az író társadalomszemléletével, emberi habitusával..., annál is kevésbé azzal, hogy valamiféle forradalmi szemléletet nevében mondjon ítéletet hőseiről, az ábrázolt világról. A kisvárosi társadalma, a kolozsvári újságírás évtizedes tapasztalata, mezőszegi „barangolásai” nyújtják írásai társadalmi bázisát, háttérét, formálják látásmódját, irányítják figyelmét az elesettek, az elcsábított és elhagyott leányanyák, a társadalom pere-

⁵ Petelei István: **Búcsújárás**. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2009.

mére szorítottak, a megalázottak, az életküzdőben alul maradottak, a közösségeikből kivettek felé. Az író rokonszenvet, együttérzést vált ki az olvasóban. *A fülemile*, a *Klára*, az *anya*, *A tolvaj*, *A gyáva*, a *Csikos szőttes*, *A fekete tulipán*, az *Igazmondás*, a *Gát a lejtőn...* élménye, hatása az ötvenes évek sablonirodalmában valóságos felüdülést jelentett, évekig megmaradt az olvasóban.

A rendkívül gazdag életmű, annak tematikai bősége tette lehetővé, hogy a szegedi kiadvány válogatási és szerkesztési szándéka – új idők, új elvárások? – nyomán a Petelei Istvánról előbb megismert kép színesebbé, gazdagabbá váljon. „Emberi-írói alkatának meghatározó jegye volt a tragikumra való ráhangoltság, a sötét színek iránti fogékonyság. Akik felfigyeltek rá, a lélekrajz kimunkáltságát méltányolták novelláiban, ugyanis a nagy erdélyi előd, Kemény Zsigmond pszichológiai analizését folytatta, az élet legbensőbb titkaira, a lelki összetörtség halk rezdüléseire figyelt. Novellisztikájának éppen ez a legelévülhetetlenebb értéke: az egyéni és szociális tragédiák lehetetlenomságú lélektani elemzése.” Az életműhöz való eltérő közelítési mód abban is tetten érhető, hogy a majdnem egyező számú alkotást felölelő kötetekben csak négy található meg mindkettőben: *Őszi éjszaka*, *A hely a szél ellen*, *Az alku*, *Az óra* – nem véletlenül, hisz mindenik a gyöngyszemek közé tartozik. Helyet kapnak benne a vidéki udvarházak világát, uraik gögből és emberi gyengeségből fakadó bukását, a pusztulásukat előrevetítő írások is, előre vetítve a jövőt, amikor a prédára jutó birtok barázdáiba más népek fiai állnak be. Fokozott hangsúlyt kap a tragikum, a hűtlenségből fakadó balladás téma, a tiszta élet, az emberi értékek tisztelete és védelme. *A búcsújárás*, *Az ördög*, a *Lengyel Zsuzsi sorsa*, az *Alkonyat*, az *Árva Lotti*, *A feltámadás...* hőse tovább él bennünk, a bennünk sűrűsödött fájdalom és együttérzés hatása, kisugárzása örök időkre szól. Külön meg kell említenünk a *Mezőségi út* című írását, melyben az évtizedek múltán támadt faluszociográfiák előfutárát tisztelhetjük. A benne feltárolt kép szaggatott, vigasztalan. A látottak száraz rögzítésének pergő ritmusa, a csupán egy-egy rövid, pár szavas kommentárral minősített rajz szürkeséget, lehangoltságot, kilátástalan állapotokat rögzít. Mily különös, hogy erre az írásra az ötvenhatos kiadás válogatója nem tartott igényt?! Pedig ettől joggal várhatta volna megoldásként a hiányolt forradalmi szellemet. De bizonyára nem volt ismeretlen előtte *A nagyapó* című, kötetzáró novellája. Főhőse: a fővárosból megtérő unoka – a szülői háztól elűzött lány gyermeke – szocialista társadalom- és életszemléletében, nemzet-ellenes nézeteiben „bűne büntetését” látja. Az „egy nép, egy nemzet, egy világ”-, az „ott a hazám, ahol jól megy a dolgom”-elve elfogadhatatlan volt Petelei István számára.

A „világgal meghasonlott kisemberek írója”-ról Kozma Dezsőnek az 1969-ben megjelent monográfiája – *Egy erdélyi novellista* – nyújt maradandó, ma is érvényes képet. Abból ragadunk ki egy, az egész életműre általános érvényű megállapítást: „Petelei István – noha vidéken élt – nem maradt provinciális író. (...) A művészetet úgy fogta fel, mint a legmélyebb, legteljesebb egyéni és közösségi sorsvállalást, a nemzeti és az örök emberi érzések, a tájiség és egyetemesség harmóniáját.” Ezek az érzések és értékek ma is vállalható, tiszteletet, megbecsülést érdemlő erények, kincsek, az örök humánus közvetítői a mai és eljövendő nemzedékek számára. Halála centenáriumi évében mi sem kívánhatunk mást, mint ami a maga által megfogalmazott sírfeliraton olvasható: „Lelje fel ott túl mindazt a szépet s jót, amiről itt életében álmodott.”

„Egy asszony, aki ember” – Kaffka Margit

Ha Kaffka Margit életrajzát kívánjuk megrajzolni, nem is a születési dátummal – 1880. június 10. – kell kezdenünk, hanem édesapja halála időpontjával – 1886. június 23. –, hisz az oly sarokkő, amely meghatározza az elkövetkező jó három évtized irányát, íróvá válásában, művei témavilágában is döntő szerepet játszik.

Ez utóbbi dátum jelenti a kezdetét annak a hányattatásnak, a sok-sok lelki tusának, küzdelemnek, amelyet oly találó költői szavakkal jellemez Ady Endre: „Margit, egyfajta a fajunk, / Be nagyon nem itthon vagyunk / S be kár ez a sok furcsaság: / Csak tépik lelkünk, a lazát, / Kit őseink feledtek bennünk.” (*Vágyni, hogy szeretnék*) Kik az ő ősei? A *Morvamezőtől Uráig* című lírai „családtörténet”-ében maga szól róla. Apai ágon cseh-morva kisiparosi sorsból fölemelkedett hivatalnokok leszármazottja, anyai ágon pedig földjük-vesztett elszegényedő, büszke nemesek, dzsentrik utóda. Személyiségében a két ellentétes irányú áramlat oly nyugtalan, érzékeny lelkületet elegyített az élet. Ezt tetézte a korai árvaság oly meghatározó élménye, sorsképlete, amely írói világa egyik legsajátosabb motívuma lett. Ez sodorja őt már kisgyerekként a zárdába, később diákként annak tanítóképezdéjébe. Ez utóbbi döntéséről írja unokatestvérének, Nemestóthy Szabó Hedvignek: „Bevonulok abba a nagy szürke zárdába – s tanulni fogok örülni... Valami bolond ambícióm ébredt úgy önmagam előtt; hadd lássam, mire vagyok képes...” Elsősorban arra, hogy alkalmazkodjék a rend szabályaihoz, elfogadja és alárendelje azokat célja elérésének. Az idő gyorsan szalad. A képesítő megszerzésekor lelkendezve írja: „Tanítónő vagyok, boldog vagyok!... nagyon tele van a lelkem örömmel, – szeretnék kezet csókolni az egész világnak, – elsősorban az Úristennek..., a ki ezt megérem hagyta.” A képezdében kapott kedvezményért egy évig ingyen tanít a rend miskolci iskolájában. Újabb álom: még magasabbra jutni, még önállóbbá válni. A rokonság, támogatók révén jut be a budapesti Erzsébet Nőiskolába. Az abban nyert nyelv- és történelem szakos felsőbb nép- és polgári iskolai tanítói (tanári) oklevéllel jut vissza Miskolcra.

Ez az az időszak, amelyben költői, írói ambíciók ébrednek benne. Első verse a Szatmármegyei Közlönyben jelent meg 1901. április 21-én. A Magyar Génusz, a Figyelő, a Jövendő, Nyugat című folyóiratok szereznek számára országos hírnevet. Miskolc nemcsak az irodalmi tevékenység kezdete, hanem első házasságának színhelye, kisleány, Fröhlich Lacika szülővárosa is. Azt mondhatnánk: beérkezett. Állás, anyagi függetlenség, társaság, jó férj, gyermek, növekvő írói hírnév. Mindezzel szembe halad valamiféle görcsös ragaszkodás a női önállóságához, az öntörvényű gondolkodás. Ő, aki környezetében oly sok megalázott, kiszolgáltatott helyzetű nőt ismert, ösztönösen visolygott mindenféle függőség ellen. Meg kellett élnie/érnie, hogy a „függetlenség”-nek is megvannak a maga kálváriás stációi.

Kaffka Margit tudja, hogy az irodalmi élet centruma Budapest. Minden követ megmozgat azért, hogy a fővárosba kerüljön. Sikerül. Különböző iskolákban tanít. Tankönyveket ír. De a tanítás mégsem jelent számára örömet. Őt az írás élteti. A pezsgő szellemi folyamatok sodrásában él, sorra jelennek meg kötetei.

Könyveinek méltatói sorában ott találjuk kora jeles íróit, kritikusait: Schöpfung Aladárt, Lukács Györgyöt, Karinthy Frigyeszt, Sík Sándort, Tersánszky Józsi Jenőt, Móricz Zsigmondot, Herczeg Ferencet, Bölöni Györgyöt, Hatvany Lajost... – hogy csak a legnevesebbeket említsük.

Ha nem is lett ünnepelt író, helye a legjobbak sorában volt. Magánéletében mégsem volt boldog. Maga írja: „buta és léha flörtök”, „időt, szalont és szerelmet farsangoló”, „özevgyes évek” követik egymást. Részt vállal kora feminista küzdelmeiben, érzékenyen reagál a társadalmi jelenségekre. A Nyugat legbensőbb köréhez tartozik, rendszeresen közöl más lapokban

is. Márvány utcai lakása valóságos irodalmi szalon. Kora jeles íróinak barátsága sem oldja a magányt, a vágyat egy „építő, szépítő, enyhes jó szerelem” után. A sors megadja neki. Bauer Ervin kutató orvosban talál igazi társra, akihez teljes odaadással kötődhet, mely kapcsolatban feloldódhat.

A megtalált és elnyert szerelem mégsem marad felhőtlen. A háború kitörése a folytonos aggodalom és féltés éveit hozza. A következő négy esztendő örömei és kétségbeesések váltólázában telik, melyről mindmáig kéziratban maradt levelezésük, naplójegyzeteik tanúskodnak.

Művei témáit, motívumait, hőseit abból a világból hozza magával, amely gyermekéveit meghatározta. Az életrajzi fogantatás, a plasztikus ábrázolásmód okozza, hogy a művek olvastakor a kortársak közül sokan „magukra” ismernek. A visszhang sem marad el: a *Színek és évek* megjelenését követően „szülővármegyém – megizente – kegyetlenül csúffá tesz, ha megbántott földjére merem a lábam tenni”. Pár évvel később a *Hangyaboly* vált ki hasonló helyzetet, írójára a „hálátlanság” bélyegét sűti. Oktalanul. A bennük megrajzolt miliő, társadalomkép igencsak messze sodródott az „eredetitől”, motívumai, típusai csupán a bennük rejlő gondolat, írói világ építőköveiként vannak jelen.

A felívelő írói pálya utolsó évtizede remekműveket érlel ki belőle. Az „önmagába koncentrált élet” vívta a maga harcát. Pedig mennyire emberléptékű volt az, amire vágyott: „Szeretnék pár esztendőt még tűrhető egészségben megérni; a kisfiamat nőni látni; néhány álommessziségnek vasúton nyomába szaladni; dülásig lakni csak álmodhatóan pompás teliségű könyvesházakban; néhány kötelességnek érzett íráshoz szeretnék még magamban hitet; csak annyit, amennyi okvetlenül szükséges! Vajon ráérek-e mindezekre?” (*Önéletrajz*, 1912) Ráért. Még rövid hat esztendő adatott arra, hogy regények, novellák, versek sora születhessen s jelenjen meg. Aztán a háborút tetézte egy, annál is súlyosabb, civilek tízezreit halálba ragadó spanyolnátha-járvány. A fiának, anyjának, férjének írott utolsó levelek tele vannak aggodalommal.

Az 1918. december 1-én bekövetkezett halála egy, a zenitjére jutott írói pálya, a boldog házasságban végre önmagára talált életöröm oly tragikusan félbeszakadt ívét vitte a sírba. A Farkasréti temetőben Babits Mihály a Nyugat szerkesztőse, Móricz Zsigmond a Vörösmarty Akadémia megbízásából búcsúzott Tőle.

A továbbiakban nem a pályáivet kívánjuk megrajzolni – azt elvégezték tudományos igényű, avatottabb tollak. Mi csak újraolvastuk az életművet, kerestük benne azt, amit száz év múltán nekünk mondhat, üzenhet a lelkében mindvégig társtalan, a magány és egyedüllét kínzó fájdalmát szenvedő, az élet áldásaiból, ajándékaiból oly szűkösen részesült alkotó. Izgalmas szellemi kaland volt elmélyülni, megmerülni benne. Folyton szemünk előtt lebegtek Ady Endre róla írott szavai: „...egy kálváriás élet. Jaj, egy asszony, aki ember (...) egy asszony-író, akinek nem kell udvarias, hazug bókokat mondani.” (*Kaffka Margit versei*, 1918) Igazát az elmúlt kilencven év sem homályosította el!

Kaffka Margit személyes üzenetei

Első verse 1901-ben jelent meg. A *Versek* (1903) című kötetét követte a *Kaffka Margit könyve* (1906), a *Tallózó évek* (1911), az *Utolszor a lyrán* (1912), *Az élet útján* (1918).

Már első költeményeiben fölfedezhetjük a hangulathullámozás jegyeit. Derűt és bizakodást sugallnak az alábbi sorok: „De ki töpreng édes tavaszi reggelen / Fagyos pusztákon, hulló levelen, – / Mikor csillámos, szőke napsugárral / Végigragyogja útját a jelen...” (*Fényben*) Azok szomszédságában ott settenkedik az ellenpólus, a tagadás, kétkedés is: „Tudom: jó majd a józan, szürke reggel / És szomorú lesz. Csupa köd, hideg. / Jöhetne már maga a boldogság is, / Annak se tudnék hinni. Nem hiszek.” (*Nem hiszek*) A későbbi esztendőiben, a „béketűrő, mélységes magány”-ban írott költeményeiben inkább az utóbbi hangulat válik uralkodóvá.

Balladás, epikus történetek, mesék, biblikus témák váltják egymást, melyek a korra jellemző szociális érzékenység, a személyiséget átható misztikum jegyeit hordozzák. Érzí, hogy ennél több kellene, de valami fogva tartja: „elég, elég a csendből”, „rámfut a repkény, beszó a pók”. Másra, tartalmasabb életre vágják: „A sok, közönytől mentes, lomha évet / Vegyétek vissza! Másnak engedem. / Csak egy napot! De gyönyörbe temetve, / Vagy villámfényes ünnepet nekem!” (*Pogány imádság*)

Az ünnep az anyaság örömében jelenik meg életében. A legszebb ajándék – a gyermek – fölötti boldogságban fogan meg benne egyik legszebb verse: *Petike jár*. „Ébred a szívem játékos kedve, / Elborít hófehér virágosó.” – olvassuk mindjárt az első sorokban. Az anyai öröm, a gyermek első lépései csodaszépen gördülő sorokban jut kifejezésre. A csetlő-botló gyermeket körülengő szeretet vezeti tollát. Előre vetíti a majdani időket is, amikor, tűnő évek múltán, szerepet cserélnek, amikor, megöregedvén, „egy ifjú, daliás legény” óvja az ő lépteit. Az anyai érzés, a szeretet hangja szólal meg az édesanyai örömet, aggodalmat kifejező későbbi versekben is: *Utazás, Lackó, Bölcsődal, Rügyek, Emberke*.

Szüleinek emléke a nosztalgia, a fájdalom hangján jelenik meg, az árvaság megidézése régi, fájó sebeket fakaszt fel benne. Az „északról jött” apa és „a lápos, pusztá Urában kicsiny urak” véreiből származó anya elegyéből lett ő, sorsában hordva a gyöngeséget, képtelenséget a küzdelemre. (*Apám, Morvamezőtől Uráig*)

A lelkében dúló viharok oka, forrása a tízes évek elején átélt súlyos lelki válság, a „verstelen és csóktalan” idők. Ez sugárzik felénk az *Áriák* című költeményéből, mintegy esszenciájaként tehetetlenségre kárhoztatott addigi életének: „...zárt ajkaim közé visszaszorítva vágyak és lázak, / Vergődöm szárnykiszégezve, / Mert eltépni, megválni, fájdulni félek! / – Itt vállamon homokhegy; – az eddigi élet, / Szokás, szó, törvény, – hogy zúdulna, esne, / Visszaomolna, betemetne.” Ugyane gondolatok, gyötrő, kínzó érzései jutnak kifejezésre a *Lóth asszonya* és a *Précieux vers a fájdalomról* soraiból. Érzí, tudja, súlyos kelepcebe került: „Szégyen, hogy még mindig próbálom szépíteni kudarcos múltam, / Menteni régi hitem, alkudni gyengén, nyomorultan, / S a festett bálvány tört cserepeit reszketve illesztgetem! – / – Ó inséges, bekerített, sanyargatott város az én szenvedésem!”

Adott azonban a kitörési lehetőség is, hisz a Nyugat indulásával maga is bekerül az irodalmi élet sodrásába. „Most új dalok hegedősei járnak, / Tépett szárnyú, nagy vihardarak, / Lázongás kereső, vad, nyugtalan árnyak...” (*Garabonciások*) A hangváltásra az 1912-es forradalmi hangulat, a nevezetes május 23-i munkástüntetés és annak vérbefojtása ad újabb, erőteljes impulzust. Előbb külső szemlélőként írja le a felzaklatott várost, az utcákat ellepő katonák és tüntetők látványa által kiváltott érzést, hangulatot, megsejtve, hogy itt kemény csata van kibontakozóban: „Most vérszínnel bomlik a bimbó a világ szövetén. / Vadul jár a vetélő újra. Tán a szövőszék is recseg.” A szemlélőből lázadó lesz, ki részt kér a világformáló eseményből: „Férfiak! szóltam halkan – és szép, éber szemükbe néztem. – / Ha netalán lesz valami, – ne feledjétek izenni nekünk is! (...) Ne feledjétek, férfiak, hogy az asszonyvér se drágább harcra, mint szerelemre.” (*Hajnali ritmusok*)

De ez is csak fellángolás. Sarkában ott kísért a szélcsend, mikor úgy érzi „nincs már mondani-valóm”, a halál üzenet érte. Társalanság kínozza, magány nyomasztja. „A csillagok földén sincs senki, senki társ!” (*Individuum*) Az öngyilkosság kísérti, de nincs ereje hozzá, bele kell törődnie sorsába: „Szoktatni már egyszer a csendhez szegény, feszült szívemet / És megbékélni, bizony!” Hullámvölgy után hullámhegy. Bibliai szenvedélyű zsoltárként, kérdésekben tör fel belőle a vágy: „Eljön-e az Úr majd, ha hívom? / Ha felhőkben, vizek sodrán, föld húsén keresek / Két óriás, merítő, lágy, nyitott, örök tenyeret, / Mely csak kitárul se adva, se kérve, – / Lehajthatom-e egyszer fejemet? / Feszült lelkem belesimulhat-e végre / Az Isten óriás köd-tenyerébe?” (*Tán zsoltárok elé*)

Eljött. Egy új, minden bánatot, kétséget, magányt elsőpró szerelem képében. S ő, az addig társtalan, csodálatos sorokban ad hangot ez új érzésnek: „Követlek, mint a nap fényét az árny, / Mint bús Echo Nárcist sirván követte; / Szívem vére hull kis lábad nyomán.” (*Terzinák*) Sorsában hordozta a tragédiát? A világot megrázó háború azt sodorta veszélybe, aki legdrágább volt számára. A *Záporos folytonos levél* című költemény megrázó sorai csupa kérdés és felkiáltás, féltés és aggodás azokért, akiket öldökölni küldtek, akik „nem, nem értik... Ki akarta?... Honnan jött e suta kényszer?” Egyike ő a millió picike asszonynak, ki „sír itthon a párja után, méri gyötrődve az időt”, megidézi az együtt töltött idő minden örömét, a szeretet szép gesztusait, egymás féltését. Rendhagyó, aggodalommal teli, őszintén kitárulkozó szerelmes levélben ad hangot legbensőbb érzéseinek. Abban bízik, hogy „az igazi szeretet” megvédi őt. A benne eluralkodott érzés mélységét, az elnyert boldogság csodáját érzékeltetik a következő sorok: „Nemes, szent csordultig-hited / Aranykelyhét felém kínáltad, / Szerelmed grálborát ajánltad. / Most már, míg élek, szent leszek! Felmagasztaltál; fent leszek; / Mindig »te színed előtt« járva... / Ó hála, hála, hála, hála!” (*A te színed előtt*) Azt hinnénk, ezt már nem lehet fokozni. Szerelme újabb s újabb érzelmi kiadásokban nyer kifejezést: „Mi két nagy jóra-epedettek, / Kiknek mellébe fojtogatták / Megindulások forró sodrait; – / Hiába, mégis egybeszakadtunk! / Fölfelé száll oltárunk füstje! / Nagyon szerethet minket az Isten.” (*Hullámok*) Szerette. Ezt hirdeti a legszebb vers, a magyar szerelmi költészet egyik legcsillogóbb drágaköve, a *Litánia* című költemény, amely az Énekek éneke örökszép sorait idézi emlékezetünkbe. Érzékletes szóképei, csodálatos metaforái az azonosulást, a szerelemben történő teljes feloldódást, az odaadás éteri szépségű s mégis emberi példázatát sugározzák felénk. Ennek érzékeltetésére idézzük a költemény záró sorait: „Hittel és emberséggel / Első te, kit vállallak, / Kit szívvel, szóval vallak / És álmomba se csallak, / Kit bántani nem hagynék, / Kiért tán öltni tudnék. / Te édes-kedves társam, / Miféle szerződés ez? / Micsoda Isten írta?”

Az élet utolsó nagy ajándéka volt ez Kaffka Margit számára. Csodás, felbecsülhetetlen, megismételhetetlen. Alig egy esztendő múlva ennek csodáját vitte a sírba, szeretett gyermekével együtt.

Álmok és lehetőségek határán

A prózaíró a *Levelek a zárdából* (1904) című naplóregényével debütál, melyet a következő rövid másfél évtizedben tizennégy kötet követ – novellák, elbeszélések, mesék, meseregény, regények. Olvasásuk során meggyőződhetünk arról, amit egyik novellahőse fogalmaz meg: „Asszonyművésznak valóban egyetlen igaz alkotása ő maga!” Bárhol üjtük fel prózaköteteit, azokból közvetve vagy közvetlenül az író életútja, az őt útra bocsátó vagy befogadó világ köszön vissza. Alkotóművészetére, cselekményszövése, ábrázolásmódjára is vonatkoztathatóak egyik mesehőse – Yonos – történeteinek jellemzői: „Amit mondott, az nem volt igaz közönséges értelemben, mert nem történt épp úgy, ahogy mesélte, de sokszor a valóságnál is igazabb volt, mert az életet, a Valóságot tükrözte, de olyan képletesen, mint a templomfal festett arabeszkjei az erdő virágait és madarait.” (*Képzelet-királyfiak*)

A száznál is több rövidprózai alkotása a századelő realista törekvéseit példázzák. Romantikus vonások csak meséiben, illetve bibliai történeteiben jelennek meg. A meghatározó, alapvető élmény a gyermekkori árvaság keserű emléke, az asszonysors kiszolgáltatottsága, a kitörés vágya. Földrajzi/szociális háttere a szülőváros és környéke hivatalnoki és dzsentri világa, az az agónia, amely hősei életét kalodaként tartja fogva, elkerülhetetlen fátumként emészti. Ezzel együtt jár a hőseiben mindvégig ott munkáló kitörési vágy; de kínai falként, áttörhetetlen akadályként magaslik előtte a társadalmi kötöttség és előítélet, a kiszolgáltatottság, a kilátástalanságot sejtető, sötét jövőkép fala.

E sorsképlet megrázó preambuluma az anyai ölelésből kiszakadt Lillike oly megrázó, tragikusan rövidre szabott élettörténete (*Levelek a zárdából*). Milyen világ lehetett az, amelyben az új házasságba kényszerült nő nem tölthette be édesanyai szerepét?! Anya és gyermeke egyaránt áldozatként áll előttünk. A „nagy hideget izzadó, szürke és komor ház” sejlik fel előttünk az 1912-ben megjelent *Úrnapja* című novellában is, de a zárdát körülvevő nagy kőfalon túl már ott dereng az álmodott jövőkép is: „A mögött az utca kezdődött már, az emberek, a világ, az Élet utcája; jól tudtuk ezt bár közelébe sem mentünk, és sohase emlegettük. Vágyainktól féltünk, a szabadság örületétől.” Nem tudhatták, nem sejtették, hogy az a szabadság, az a világ, amelybe kilépnek, sok tekintetben az intézeténél is kegyetlenebb. Mi jelenthet diadalt számukra? Az első bálon elért hódítás, egy jó parti, egy reménybeli házasság... Kaffka Margit írásaiból kétféle asszonytípus tekint vissza ránk: „asszonyok, akik nagyon szerettek, aztán férjhez mentek – vagy akik férjhez mentek, mielőtt szerettek volna”. Közös vonásuk, hogy a társadalmi kötöttségek, a kiszolgáltatottság béklyóiban vergődnek, szenvednek. A kevéske öröm, a „futtában csókolt csókok fanyarsága” újabb csalódást, szenvedést hoz magával: kirekesztettséget, megvetést, megaláztatást (*Fekete karácsony*). A másik lehetőség: egy ingyenes hely valamely intézetben, a magasabb iskolai végzettség, az előítéletekkel, az állástalansággal való állandó küzdelem. A *Nyár*, az *Utak*, a *Májusi zápor*, *Lujzika* című novellák jelzik, hogy ezen az úton sem virágosó fogadja őket. A *Szép Olga* című elbeszélés a ritka kivételek közé tartozik. A sebesült tiszt iránti érzés a megtalált, elnyert szerelmet ajándékozza hősenek. A Kaffka Margit novelláiban oly ritka természeti háttér is együtt örvendez vele: „Felzúgott a tavasz, és a kertekben, a busa bokrokon tarkább, bujább, életesebb virágok keltek, bimbultak és pattantak; a réteken is szanaszét pompáztak, hencegtek, komiskodtak mindenütt. A helyőrségi kórház kertje is megbolondult, a kerítések lécén kibókolt az orgona száz selyemfürtje, azután jácint bódított, nemsokára gyönyörű kerti rózsák színei ragyogtak, s az illatuk szívig szűrő édessége megfogta, aki arra járt. És Olgát egyszer, egyetlen egyszer sóhajtani hallottam akkoriban.”

A novellákban, elbeszélésekben vissza-visszatérő motívum a gyermekkor világa, a kisváros hivatalnoki és dzsentrí környezetének cseppet sem idilli élete. A birtok jelentette biztonság, nyugalom helyébe az önemésztő züllés, pusztulás jelei léptek: „...hóbortok, szenvedések és szépségek; bankópusztító, betyáros, veszett virtus, vesztit érző fajta, halálba táncoló ember-típus görögtüzes és torz komédiája; hamis érzélgés, buta gög, büszke emlékezés.” (*Polixéná tant*) S ha még a vagyon meg is van, felelőtlenül gazdálkodnak vele. Miként is tehetné másként, hisz ő nem dolgozott érte, nyugodt lelkiismerettel odadobja azt szeszélye áldozatának! Mennyivel másképp viszonyul hozzá az erdész, aki a semmiből teremtette azt meg. (*Két ember*)

Írásainak egy másik témavilága a háború – „az emberiség nagy epidémiája”. (*Lírai feljegyzések egy évről*) Ezzel összefüggésben jut el Kaffka Margit a szociális kérdések fölvetéséhez. A háborús években született a *Két nyár* című kisregénye is, amely a főváros pincelakásainak világába vezet el bennünket. A szociális feszültségeket érzékelteti az *Asszonyok* című írása is. A csataterek halálveszélyében megélt egyenlőséggel szemben a hátszágban fölsejlik a falvak gazdasági megosztottságát jelző embertelenség (*Az első stációnál, A gép mellett*) – oly kérdés, amely az azelőtti Kaffka-művekben csak érintőlegesen villant fel.

A háború kétséges kimenetele, a társadalomban tapasztalható válsághelyzet aggodalommal tölti el az országot, közösségeket és egyéneket egyaránt. Kaffka Margit személyesen érintettségéről vallanak a kisfiához, Lacikához írott levelek. Belőlük az események újfajta szemlélete, értelmezése olvasható ki: „...dolgozni, élni kell a hazáért, nem meghalni oktanul és fiatalon, abból nincs semmi haszna”. (1918. október 12.) Látja, érzékeli annak súlyos következményeit is: „Isten tudja, mi lesz szegény Magyarországgal, könnyelmű és bűnös emberek

hibájából. (...) Nagy idők jönnek és nagy változások; de ki éri meg közülünk ebben a rettentő, alattomos járványban, mely elől nem lehet menekülni...” (az utolsó levél)

Publicisztikai és kritikai munkássága sok tekintetben értelmezi szépirodalmi műveit, jelzi írói szándékait. Élettapasztalata avatja őt a feminista mozgalom hívévé. Hány és hány hőse példázza az alábbi mondat súlyát, tartalmát: „Ma még a családdal szakító asszony magánya végtelenül szomorú, küzdése meddő – bukása teljes.” (*Azért sem az utolsó szó*) Mi lenne a kíváncsi? „Lehetőségek – igen, ez minden; az életlehetőségek kiterjesztése. Ez a szabadság és a boldogság! (...) Több lehetőséget – pályák, munkák, szerelem, alkotás, harc, cselekvés és tanulás irányában!” (*Az asszony ügye*) Példaképe Kovalevszka asszony, George Sand – a cselekvő, a világ dolgai intézésében szerepet vállaló nő.

Benne élt korában, eszmeáramlataiban. Átérezte és szenvedett kora bűnei miatt. Ezt tetézték személyes válsághelyzetei is. A zsoltáros szavaival maga is mondhatta: „...minden hab és hullám énrajtam megy át.” (*Az arimathiai*) Személyisége folytonos vágyakozás volt egy szebb, jobb, emberibb, tisztább világ után. Nem csak vágyott rá, cselekedett is érte, hivatását annak szolgálatában találta meg: „Az író éppígy szolgálja és munkása a köznek, s azt rajta keresztül a »művészetet« jól szolgálni – ez minden becsvágya, egyetlen öröme és jutalma.” (*Szemüveg*) A mi veszteségünk, hogy szolgálata oly rövidre szabott.

„Ez a regény... maga az élet”

Kafka Margit 1911-ben írta első regényét, a *Színek és évek*-et. A kor jeles kritikusa, Schöpfung Aladár, a benne foglalt társadalomrajz alapján, „a legnagyobb szabású magyar regények” közé sorolja; Móricz Zsigmond a regényt a tehetség „szerencsés és boldog kiáradása”-ként üdvözölte. A későbbi értékelők sorából említjük Fülöp Lászlót, az 1987-ben megjelent Kafka-monográfia íróját. Tőle idézzük: „A Színek és évek sokdimenziós regény. Olvashatjuk egy asszonyélet történetének elbeszéléseként, a kiemelt – egyébként sok vonatkozásban az írónő édesanyjáról mintázott – főhős nagyszabású személyiségportréjaként, s ugyanígy annak a családi, nemzedéki, társadalmi közegnek az átfogó bemutatásaként, amely körülveszi és szabályozza az egyéni sorsot. Mindebből színterek és életformák körképe is kibontakozik, s az elmélyült emberábrázolásból végül tág horizontú korszakrajz is kikerekedik.”

Az előző években megjelent *Polixena tant* és a *Süppedő talajon* című elbeszélések már „ízelt” adtak abból a világból, amely a regény lapjain teljesebb ki. Az élményanyagot, amelybe – mondhatnánk – beleszületett, sokáig érlelte magában. Őt nem elégitette ki kora lányainak álma: a „férjhez, jól férjhez menni” egyedül járható útja. Tiltakozik ellene. Ki kellett írnia magából, hogy ráébredje a környező világot a nő kiszolgáltatottságának megalázó voltára, tarthatatlanságára.

Mit mondhat, sugallhat a mának az a mű, amely megjelenésekor az akkori megyeszékhelyen oly nagy port kavart? Most, száz évvel a megjelenés után, a korabeli indulat beleveszett az időbe. A társadalmi kötöttségek, az egyén és a közösség viszonya, az életút kínálta tapasztalat megismerése, átélése, megítélése, az olvasói élményen túl, bennünket is gazdagíthat. Plusz töltet az, ha nagykarolyi olvasó veszi kezébe a regényt, melynek lapjain megelevenedik a Megye utca, a Papszer, a Hétszastoll utca, a Hajdúváros, a Templom utca, a Szarvas vendéglő, az Ároksó, a Cifraszor, a kaszinó, Váralja, a nagypiac, a Várkert, a Kisvíz és a Könyök utca, a Cédulaház és a Rozmaring utca... világa. Szemünk elé tárul a hajdani polgári házak kényelemben élő vagy napi gondokkal küzdő középosztálybeli lakóinak, a földjüket vesztett, megyei hivatalra törekvő dzsentri családoknak ma már csak könyvek lapjairól megidézhető életmódja, szokásai, örömei és fájdalmai, beteljesült és megvalósulatlan álmai.

A Színek és évek lapjain Kaffka Margit gyermekkorának világa kel életre. A főügyész édesapa a szláv gyökerekre visszavezethető személyiségjegyeit, a vármegyei hivatal beamterlégkörét, a dzsentrí származású édesanya a talajvesztett földbirtokos család hagyományait, szokásait és élettapasztalatát hozta a családba, elegyítette azt az író életében, sorsában.

Pórtelky Magda Szinyér dzsentrí társadalma szövedékében áll előttünk. Idős korában tekint vissza életére, pergeti vissza a mögötte maradt évtizedek fonálát. Az idősíkok folytonos változásával keverednek a múlt a s jelen történései, eseményei. A megélt esztendő, évtizedek bölcsességével, rezignációjával mesél. Nem ítélkezik senki fölött. Hisz ő még abban a világban nőtt fel, amely azt hirdette, hogy minden úgy van jól, ahogy van. Aki valami más utat választott, az volt a különc, akiről beszélt a város, megszólta vagy nevetett rajta a vidéki kúriák világa. Sorsa, élete híven példázza azokat a kötöttségeket, amelyek behatárolták életét, leszűkítve annak horizontját „a családi fegyelem és szokástisztelet megnyugtató, mert sehova sem fellebbezhető rendjében”. A vagyonát vesztett család sarjaként egyetlen életperspektíva áll előtte: jól férjhez menni s ezzel biztosítani jövőjét, a gondtalan életet. Vodicska Jenő ügyvéd nyújtja számára az áhított anyagi biztonságot, jelenti a kényelmet, nyugalmat. Ám Magda többre vágyik, ennek érdekében mind magasabb tisztség elnyerésére sarkallja férjét. „Szerettem volna tolni, ösztökélni előre ezt az embert, aki hivatva van rá, hogy teljesítse és véghez vigye a világban, amit az én becsvágyam kíván.” A bukás, Jenő öngyilkossága miatt ez az út lezárul előtte. Vele együtt fiát is elveszti, a Vodicska-nagyapa veszi védőszárnyai alá, menti ki abból a környezetből, amelyet ő mélyen megvet.

Magda válaszut elé kerül. Egyfelől ott van kora meghatározó menekülési vonala: a főváros, benne a művészlámpák homályos távlatokat ígérő lehetősége. Nincs ereje hozzá, amint ahhoz sem, hogy munkát vállaljon, postamesterként önálló életet éljen. A rokonok kegyelemkenyere minden másnál kiszolgáltatottabb helyzetbe sodorja. Marad egy új házasság a régi hódoló, Horváth Ödön oldalán. Marad a napi gondok hínárjában vergődő élet. Az előbbi házasságban elkényeztetett feleséget épp ez vezeti el az élete értelmének átértékeléséhez. Emlékeiben ott él a Grósz, a nagymama erélyes alakja, aki sikeresen kormányozta a család hajóját, vagyona megduplázásával bocsátotta az életbe gyermekeit. Ha nem is tudja felülmúlni az ő határozottságát, erélyét, szívós küzdelemben fogalmazódik meg benne a cél: lányainak új, más életet szabni. „Asszonyok lesznek valaha, mint én. De nem akarom, hogy sorsuk legkevésbé is hasonlítson az enyémre. Majd teszek róla! Erre még jó lesz az én életem!” Ez lesz az a kitörési lehetőség, amelyért érdemes elviselni a bántásokat, a sértéseket, a napi konyhapénz kieszközlésének megalázó helyzetét. „Lányaim, lelkeim, csak ti tanuljatok! Mindenáron, mindenáron! (...) Ti csak készüljétek szebb, diadalmaskodó, független életre; magatok ura lenni, férfi előtt meg nem alázkodni, kiszolgáltatott mosogató cselédje, rugdosott kutyája egynek se lenni.” Ezzel az egyetlen lehetőséggel elérni azt, hogy kitörjenek, más életet éljenek, önálló útra térjenek. Küzdelme eredménnyel jár: Marcsi tanárnő, Zsuzsa patikus lett, Klári zeneművészeti főiskolán tanul. A hétköznapi küzdelmektől, egymásnak feszülésektől elcsendesedett házban, férje haláltusája fölött örköndve teszi fel magának a kérdést: „Miért is nem lehettünk mi jobbak egymáshoz?” Ő is, mindenki. Akkor is. Ma is. A regény olvasása nyomán – mi is!

A cselekmény során elénk tárul a grófi kastély árnyékában meghúzódó megyeszékhely, Szinyér élete. Megelevenedik előttünk az író gyermekora emlékeiből fölsejlő környékbeli úri kúriák idillikus képe, s annak ellenpólusaként pedig az elvesztett vagy eltékozolt birtokok. Címek és rangok meghatározta erővonalak mentén rajzolódik ki az intrikákkal és pletykákkal tarkított világ a maga különc figuráival. A tabló igen színes és változatos. Pórtelky Magda szemével látjuk őket. Annyit tudunk meg róluk, amennyit ő mond el nekünk. Találó szavakkal, a leglényegesebbet. Közös vonásuk, hogy sorsuk zsákutcába jutott. Visszafordulni, kitörni már nincs bennük sem erő, sem ambíció.

A regényben megrajzolt társadalmi kép reális és sokkoló, a monarchiabeli világ agóniáját jelzi, a dzsenti életképtelenségét, melynek eltorzulását, végoráját a későbbiekben Móricz Zsigmond regényei teljesítik ki. A regény úttörő jellegét hangsúlyozza ki a téma sajátos megközelítési módja: a női lélekben zajló folyamatok ábrázolása, visszatükrözése révén tárja fel előttünk a feudális kötöttségekben vergődő társadalom erodálódásának folyamatát; belülről, női szemmel, oly művészi tökélyvel, ahogyan azt azelőtt senki nem volt képes megírni.

„Korán jött hős”

1913-ban jelent meg a Színek és évek folytatásaként értékelhető *Mária évei* című alkotása. Főhőse, Laszlovszky Mária alakjában a kötöttségektől és kiszolgáltatottságtól mentes életpéldát, Pórtelky Magda megvalósult vágyát, az anyagilag független élet lehetőségét vetíti elénk.

A pesti Valéria-intézet diákszobájában Taubler Ica, Szentillai Klári, Semjén Józsa és Laszlovszky Mária – a jövőendő tanárai – szövik az eljövőendő élet álmait. Állást, férjet, családot. „Levegőtörténeteket” játszanak, „kelet-nyugat literatúrájának és minden álmodott asszonyának minden kigondolható szenvedélyét” élik újra. Mi lesz a konviktus védettségéből kiszabaduló lányok sorsa? Sejtik: kemény küzdelem. „Mennyi bajunk lesz majd, amíg hozzátörődünk a külső világhoz!” Hisz a férfitől anyagilag független, önálló, a maga útját járó nő ideálja társadalomban még kevésbé elfogadott állapot.

Laszlovszky Mária életében, álmaiban már ekkor jelentős szerepet játszik a Seregély Pál iránt táplált érzelmi vonzódás. Ez a maga személyes álomvilága. A költővel folytatott levelezése a későbbiekben is meghatározó módon alakítja életét. Az iránta érzett plátói szerelem Hámorba, az ősi ipari és kereskedelmi város leányiskolájában töltött években is elkíséri. Az őt körülvevő férfiak megítélésben is ő az etalon, mellette másoknak alig marad hely a szívében.

Mária önálló élete, anyagilag biztosított. Magával kell vinnie özvegy édesanyját és húgát, Ágnest. Ezzel visszakapcsolódik ahhoz a világhoz, amelyből kiszakadt. Jelenlétük folytonos figyelmeztetés a társadalmi korlátokra, megítélésekre, szokásokra: férjszerző bálókra, pletykákra, viselkedési normákra. Kevés jele van annak, hogy hivatásában valóban örömet lel, valóban felszabadulna mindaz alól, ami elődeinek életét, cselekvéseit meghatározta. Mondhatnánk, semmi sem köti le csak önmaga, bár lelke mélyén érzi, hogy a „súlyos, teljes magány” maga is egyfajta börtön, szigorúbb és nehezebb teher annál, mint ami az anyjáié, a nővéreé, a húgáié.

Mi is, milyen is lenne, lehetne más, hisz az írói szándék épp a hősnő önerejének megmérettetése egy olyan társadalomban, amelyben „az asszonyélet korlátai a régiéi maradtak”, előítéllettel fogadja a nő önállósodási törekvéseit, kibontakozását, számtalan akadályt gördít elé. Aki kilép a sorból – a regénybeli Csilléry Adrienne –, azt a kiközösítés fenyegeti. Gondolatait, önemésztő tépelődéseit nincs kivel megossza. Naplót ír, melyben kitárulkozhat, melyben kimondhatja legrejtettebb gondolatait is. Családjáról: „nagyon szeretnek, és nagyon szeretem őket és a felelősség százszoros súlyát érzem magamon e szeretetért, teljes függést ez együttérzésből, minden lépésemmel”; önmagáról: „én nem vagyok elég független, elég erős, elég ember, hogy az életem súlypontját önmagamra helyezhessem”; Seregélyről: „Ön lehetne számomra az a »kímélő, erős és önmagában mindig biztos barát«.” Soha el nem küldött sorait is neki írja, önmagát is hozzá fűzött plátói viszonyában elemzi. Következtetése: „nekem önmagammal van a legtöbb bajom; – én magamnak fájok... Én sem értem egészen! Talán a »természet« sem olyan általános – van benne néhol hiba, eltérés vagy fölösleg; – halálra-születtség, mely zavart okoz.” A Valéria-intézet leányszobájában megálmodott házasságkép ugyancsak az álomvilág, az elvont eszmeiség régiójába sorolható: oly együttesnek képzei „amely két összevágó és állandóan diszponált lény eszményi felfokozódása az életművé-

szetben – nemes és finom szürcsölése minden szépségnek, jelentéktelen dolgokban – öltözetek színében, illatokba, apróságokban, szavakban és mozdulatokban – folytonos megünnepelése reggeleknek, deleknek és alkonyatoknak – a világ minden világításának és szűkmarkú szépségeinek.” Sőt, ennél is tovább megy: „Én teljességet akarok, és az nincs az idő telésében – ez örökké öblögető, elmosó, újuló és zavaró változásban.” Vagyis megvalósíthatatlan.

Az idő múlása számára nem más mint folytonos tépelődés. A napló csupán egyirányú utca, választ egy szó erejéig sem ad. Neveltetése is a befelé fordulás felé hajtja: „minálunk nem divat szóvá tenni, kimagyarázni, megvitatni a dolgokat – kivált ha kényesek és fájók. A heveskedés tisztító viharait mi nem ismerjük, itt minden igény, vágy, akarat, ellentmondás hallgatva küzd és sistereg.” Önköréből való kilépés reménye viszi a budapesti rokonlátogatásra is. De az is újabb csalódások forrása. A lelkében dúló vihart nem csitítja sem a Seregély Pálnál tett látogatás, sem Vera szabadabb életszemlélete. A családi életről folytatott beszélgetésük során fogalmazza meg iszonyát a feleség szerepétől: „...úgy mindennap, akár-mikor, kéretlenül is kéznél lenni... valaki számára, mint egy közömbös bútordarab, mint a keze vagy a lába, amivel nem sokat törődik, amíg megvan!...”

Pedig Apostol Sándor tanár megfelel az ideális férj elvárásainak: figyelmes, készséges, széles látókörű, nem tolakodó, türelmes. Máriához őszinte érzelmek fűzi. De ő menekül előle, elutasítja a házasságnak még a gondolatát is. Európai körútra meg: Bécs, Drezda, Berlin, Svájc álomszép tájai sem nyugtatják meg lelkét. Ott is Seregély emléke kísérti. Apostol lehetne a rév, ahol biztosan kiköthet. Mária hazugsággal – azt állítja, előzőleg Seregély Pál szeretője volt – kívánja elriasztani magától. Tette újabb lelki viharok forrása: „Miért tettem ezt? Örült vagyok, vagy gaz, gonosz; – képzelgő, beteg – igen, talán beteg vagyok!... Miért tettem?” Apostol elfogadja az egy éves próbaidőt. De látván Mária idegenkedését a házasság gondolatától – kész visszalépni. Ez a környezet, a család megbotránkozását vonná magával. Mária újabb hazugsággal terheli kapcsolatukat. „Én szeretem magát, Sándor... Rémült elszánással nyújtotta felé soha nem érintett ajkát...” De mi lesz, ha az első hazugság – a Seregélyhez fűződő „viszony” – kiderül? A „megoldás”... Megoldás nincs. Sorsa a tragikus beteljesülés felé, az öngyilkosságba sodorja. „Mária életének katasztrófája legelsősorban és döntően az alkatba írt sors eredőjeként fogható fel.” (Fülöp László) Más megközelítésben: „az üvegház mesterséges melegében mindenesetre olyan növények nőnek, amelyek nehezen bírják el a való élet nyersebb és keményebb levegőjét.” (Rónay György)

Kafka Margit kora valós problémáit sűríti e lélektani regénybe, amelynek főhőse nem tud megbirkózni az önálló, maga választotta élet, a nő hivatása terheivel. Az író a lélekábrázolás, a főhős gondolat- és érzésvilágában dúló küzdelem ábrázolásával, annak kísérletével, a magyar irodalomban Kemény Zsigmond által megteremtett és Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Németh László műveiben tökélyre vitt lélekábrázoló regény eszközeivel tárja elénk Laszlovszky Mária életét. Egy önmagát kereső személyiség belső harcait, megoldatlan kérdéseit, a családi kötöttségektől, kora erkölcsi gátlásaitól szabadulni nem tudó egyén tragédiáját vetíti elénk. Laszlovszky Mária tiltakozott valami ellen, túl akart lépni az adott kor beidegzett szokásain, de képtelen volt felismerni a másokban is meglevő jót, a hivatás, a tanítás nagyszerűségében való feloldódás lehetőségét. Sorsában az író által átélt súlyos lelki válságok jelenítődtek meg: a sikertelen házasság, a tanítás robotként való megélése. „A századelő írója boldogtalannak érzi magát, s világát harmóniatlannak látja. Menekül tehát, de menekülése passzív tiltakozás az ellen a világ ellen, amelyben az igazi élet – álom, s még csupán sejti, hogy emberként beleszületett a boldogtalanságba. Ebben a világban és regényében a Laszlovszky Máriák tört lélekkel haladnak a tragédia felé.” (Bodnár György) Sorsuk intés, megrázó figyelmeztetés volt kora társadalma felé. Az önmagával és környezetével meghasonlott élet zsákutcája a mai olvasó számára sem haszontalan írói üzenet.

„az új világ győztes asszonya”

Kaffka Margit regényírói munkásságának harmadik gyümölcse az *Állomások* című alkotás. Első változatát a Vasárnapi Újság közölte, folytatásokban, 1914-ben. Kötetben, kibővítve, 1917-ben jelent meg. Regényhősnőinek panteonjában ő egy új sorsképlet megtestesítője. Portelky Magda a teljes kiszolgáltatottság áldatlan körülményei közt bontakoztatja ki életét; Laszlovszky Mária az anyagi létfeltételei biztosításával ugyan kitör, de a maga választotta út súlya alatt megroppan, képtelen azon végighaladni; Rosztoky Éva személyében teljeseedik ki az az egyéniség, amely múltjával szakítva – „új út, új próba” alapon –, attól függetlenül futja a maga pályáját.

A gyökerek azonosak. Apja, a nemesi előnevét – alsómersei és végrosztokai Rosztoky Kázmér – már elhagyó aranyoskúti „csúfondáros fiskális”. A sorsát beletörődéssel elfogadó édesanya Évát is „elődei” bölcsőjében ringatja. De a nonkonformizmus, a kitörés szándéka korán felébred benne. Magántanulóként érettségit tesz; a városukban megtelepedő festőiskola növendékeihez csatlakozva fejleszti a benne csírázó képességet; fiatalon férjhez megy a tőle idősebb talján művészhez, Guido Lussinihoz. Vele és két gyermekével kerül a polgárosodás forrongó katlanába, a fővárosba, ahol hatévi házasság után elválik férjétől, az önálló életet választja, ikerfia nevelését is magára vállalja.

A századelő boldog békeidejének nyoma sincs a regény lapjain. A cselekmény kerete az első világháborút megelőző nyugtalan társadalmi légkör, a dekadencia, a művészetek forradalmának izmusokkal tarkított világa. Ettől kezdve Aranyoskút, a család csak az emlékekben, utalásokban él. Éva sorsát semmiben nem köti, semmiben sem befolyásolja. Szakít a férjével is: „ne csak reprezentáló eszköze legyen a férje »művészet«-ének, hogy történjék valami az ő kedvéért is, néha az ő külön ízlése szerint”. A maga szabta mérce még szokatlan jelensége volt kora társadalmának: „Igen, felül maradni – csak azért is! Mindig élete és önmaga szintjén állni, s a *legtöbb* lenni, ami csak lehet, folytonos szép megfeszítettségben – ezzel még ki lehet tölteni az életet, ebbe még érdemes beléfelejtkezni!...”

A festőiskolában tanultak adnak alapot az induláshoz: rajzleckék, az újjgazdagok szalonjait díszítő dekorációs munkák jelentik a vékony egzisztencia alapját. Ám rá kell jönnie arra, hogy kapcsolatok, támogatók nélkül boldogulni a fővárosban sem lehet; fel kell ismernie, hogy a tehetség önmagában nem elegendő, a művészet maga is áru, amelyet értékesíteni kell, ami kellő hírverés, külső támogatás nélkül lehetetlen.

Ez a cselekményszál az addigi kaffkai világtól teljesen eltérő miliőbe vezeti a regény olvasóját: a főváros feltörekvő, a művészeti életben, a sajtóban mindinkább meghatározó szerepet játszó zsidó polgárság körébe, életébe. Éva ebben a tőle idegen szellemű kavalkádban kíván felszínen maradni. A szemükben ő nem más, mint kis gyámoltalan, prűd gojné, kinek tehetsége, művészete hasznót ígér, barátsága ahhoz az áhított körhöz kötheti őket, amelybe olyannyira be szeretnének tagolódni, társadalmi rangot – elismertséget, hírnevet, vagyont, birtokot, báróságot – szerezni, karriert építeni. Éva nyitott lélekkel, bátran néz sorsa elébe. Elfogadja dr. Vajda Róbert szerelmét, a műkereskedő Pirkler Móni pártfogását, a gazdag Szörény Tekla, Schön Olga, Liebermann Lenke barátságát éppúgy mint Gond Tibor és Sáfrány Andor újságírók baráti támogatását, hírverő igyekezetét. Öszinte kapcsolatokat épít, de mindvégig idegen marad tőle az a magatartás, amely az érdeket avatja élete, mindennapjai vezérelvévé. Van ereje ahhoz, hogy „büszke, szép, vállalt magány”-ban éljen, kellő időben visszalépjen, önállóságát megőrizze, akkor is, ha az számára előnytelen, hátrányos következményekkel jár.

Érzelmi életét ikerfia iránti anyai szeretete uralja. Otthona nyitott a társaság előtt, benne barátai mindig meleg fogadtatásra, vigaszra, meghallgatásra találhatnak. Eljár a kávéházi

összejöveletekre, érdekvédelmi szervezetet, céhet hoz létre. A népes baráti, művészi társaságon túl adott egy személy, aki ugyan nem tartozik, nem kötődik ehhez a belső körhöz, de szinte mindvégig jelen van Éva életében: Kürthy Bálint költő, kinek rajzában Ady Endrére ismerünk. Egy-két mozzanat, motívum erejéig már hallunk róla a *Mária évei* című regényben is. E könyv lapjain az új irodalmi törekvések vezéralakjaként áll előttünk: ismert és csodált, magasztalt és bálványozott költőként, szerelmi kalandok hőseként. Kiérezhető a sorokból, hogy Éva, azaz az író nő számára sem közömbös. „Mi egy vérből valók vagyunk”. Kürthy válasza: „Csakugyan – lássa! Mozdulatra, szemre, szóra... mi nagyon atyafifélék vagyunk! Ebbe a fene nagy kultúrába, ugye... amibe vesztünkre így beleestünk! S ebbe’ a szép, sűrű, sokféle, fáradt, veszekedett... rokon-idegen fajtába!”

Ebbe a társadalom felé oly nyitott világba betüremlenek a korabeli politikai és szociális mozgalmak zajai is. Az 1912-es forradalmi hangulatú esztendő, a májusi munkástüntetés, a hatalom kemény, sörtüztől visszhangos fellépése azonban csak izgalmas háttér marad. Látvány, mely sejteti új idők eljövételét.

Éva sorsának alakulása híven tükrözi az írói szándékot, melyet hősnőiben akart megtestesíteni: egyéni úton járni, független egzisztenciát teremteni, felülemelkedni a társadalmi kötöttségeken. Éva jól abszolválta a kijelölt feladatot: önmaga építését „akarva vállalta a *mást*”. A cselekmény narrátoraként, mintegy kívülről láttatja önmagát: „...elmúlásokból és félbehagyásokból, próbából és tévedésből, könnyezésből és vállvonításból – mégis diadalmasan hozta ki *önmagát*. Hogy nehéz időkön is, zavaros és süllyedő közdolgokon át, a körülete élő szocietás annyit emlegetett – omlása közepette is, ő, az *egy* meg tudott állni! – Tudja Isten, mi volt az érdeme? (...) Tán csak mert mindenért meg akart dolgozni; szerette a rendet és kölcsönösséget az emberek közt, és őszinte volt a tetteiben! (...) hirtelen erős hálával gondolt rá, hogy az élet tele van a létezés természetes és egészséges örömeivel; hogy a világ mindenestől mégis szép, s az életet leélni mindenesetre érdemes!” Miként, milyen úton-módon? „Igen, felül maradni, csak azért is! Mindig élete és önmaga szintjén állani s a »legtöbb« lenni, ami csak lehet, ebbe még érdemes beléfelejtkezni.” Hol van ez már Magda belenyugvó, a sors előtt meghajló természetétől, Mária önkörébe zárt vergődésétől?

A nagy összeapásoktól, küzdelmekről Éva távol tartotta magát. A Béke ligete című festményével szembe ment a kora társadalmát magával ragadó indulatokkal. A tükröző életmodellt választotta. Nem belülről építkezett, sorsát a külső áramlatok, hatások formálták. Miként írta a hullámozó életet élő barátnőjének, Szörényi Teklának? „ami belül van», hát az valójában – ugyanaz, ami kívül van.” A levél végén azonban árnyalja a képet: „én valahogy egészen benne vagyok abban, amit körültem látok; amit magamhoz ereszték.” – azaz féltve őrzi, védi önállóságát, függetlenségét.

Kaffka Margit e regénye az előbbieknél lazább szerkezetű, nem mélységében, hanem horizontálisan tárja elénk a hősnő sorsa társadalmi hátterét. A lélekrajzot a társadalmi körkép váltja fel. Ez már nem Szinyér, nem Hámor, nem Aranyoskút szűk világa; a cselekmény színtere a főváros – „az éhes város, a mérgezett város” –, az ország tágabb univerzuma, a maga útját kereső, az összeomlás felé sodródó Magyarország.

A korabeli és a későbbi méltatások is kulcsregényként értelmezik. Fülöp László kulcsregény-ötvetnek nevezi: „...az Állomások írója: ötvetni kívánta az egyalakos személyiségrajz, a női sors megmutatására hivatott elemző jellemregény és a panorámaszerű korábrázolás, a korrajzi epika alapminőségeit.” Hősnője, Bozóky Éva, ennek ellenére „a múlt és a tragikus kezdet nőalakjai után az új világ győztes asszonyát hivatott képviselni. (...) történetében a történelem és az egyén találkozását írja le.” (Bodnár György)

A Hangyaboly sokszínű freskója

A korai árvaság traumája, az intézeti nevelés keserű élménye végigkíséri Kaffka Margit életét, írásainak vissza-visszatér motívuma, meghatározó élményforrása marad. Gondoljunk csak a *Levelek a zárdából* (1905) tragikus történetére, az „önkéntes fogság” évét megidéző *Soror Annunciáta* (1906) című novellára, az *Úrnapja* „nagy, hideget izzadó, szürke, komor ház”-ára.

A *Hangyaboly* című regény (1917) témájában folytatása, reinkarnációja az előbbiek cselekményvilágának. Bizonyára a primér élmények időbeli távolsága, az évek folyamán felhalmozott élettapasztalat teszi, hogy e művében „tárgyilagosabb” hangot üt meg. Hisz mi volt az említett novellákban a főmotívum? A szerzetesrend, a zárda lélektelensége, az egyéniségjegyek felszámolására való törekvés, a koráramlatokkal oly erőteljesen szembehehelyezkedő, középkorias szellem. A regény kitágítja a kört. Az alapélmény átértékelődik, a művészi megjelenítés, az írói üzenet általánosabb érvényűvé válik. „...egy nagyigényű kompozíció komoly bolthajtású ívei, maga a *Zárda* ezer furcsa titkával, különös harcaival, szenvedélyeivel, egész zsongó mikrokozmoszával. Egy hangyaboly, mely azonban az Élet gazdagságával zsibong.” (Tóth Árpád)

Az irodalomtörténet évtizedeken át az antiklerikalizmus szépirodalmi megfogalmazásaként kanonizálta. Az egyoldalú írói ábrázolás – a negatív jelenségek felnagyítása, az egyházi nevelés százados megalapozottsága, a lelkeségi értékek, hivatástudat pozitívumainak csupán jelzésekben történő, áttételes érzékeltetése – vezetett oda, hogy a regény egyoldalú megítélés áldozata, egyházellenes ideológiai áramlatok „ütőkártyája” lett. A regény figyelmes olvasójában mégsem egyoldalú kép bontakozik ki. Erre hívja fel a figyelmet Makay Gusztáv, 1949-ben megjelent bírálata: „...az írónőt nem a vallásellenesség indulata fűti, hanem egy társadalmi probléma írói felfedése. Aki vallásellenességet keresne benne, zavarba jönne, mert nem tudná, hol adjon igazat az írónak: ott, ahol az apácázárda minden területén bünt és képmutatást lát, vagy ott, ahol a szentáldozás »mennyei édességéről« ír; ott-e, ahol az apácák, paptanárok és növendékek egymás közötti viszonyában a korcs érzelmi kapcsolatokat érezteti a legfontosabbnak, vagy ott, ahol az apácáhivatás szépségét látszik elismerni, vagy ott-e, ahol a megalkuvás, a kiegyezés bölcsességét magasztalja a régi és új szellem között?”

A zord falak közt valóban az Élet gazdagsága zsibong. Leképződik benne a korabeli társadalom arculata. A sokszínűség a nővérek és növendékek származásában éppúgy benne rejlik, miként a Kaffka Margit életében oly meghatározó korai árvaság fájdalmas élménye. Tekintsünk csak a zárdába kerültek családi hátterére! Virginia és Berchtolda nővér félárvaként lépett be a rendbe. Leányhősei – Király Erzsi, Popescu Cornelia, Pável Marika, Gross Helénke – ugyanily csonka családból jutnak a rend által fenntartott iskolákba. Mi várt volna rájuk otthonukban? A „civil” élet nem kevésbé szigorú szokásrendje, kiszolgáltatottsága, életben maradt édesapjuk/anyjuk újabb házasságában rájuk váró érzelmi megpróbáltatás, egy korai és gyors házasságba való menekülés, perspektívátlan jövőkép – Kaffka Margit előző regényeiben oly plasztikusan megrajzolt sorsokba sűrítetten. A szerzetesrend által fenntartott iskola, az ingyenes vagy kedvezményes internátusi elhelyezés az ebből való kitörés lehetőségét nyújtotta számukra. Ezzel, az iskola jellegéből fakadóan természetszerűen vele járt a kényszerű vagy önkéntes elfogadása annak a szigorú szabályzatnak, melynek keretei közt, ha korlátozottan is, de személyiségük kibontakozhatott.

A regény idős nővéreinek életútját a bennük támadt hivatás, a szolgálat – Isten és az egyház elkötelezett szolgálata – önkéntes vállalása determinálta. Az is kitörés volt, kiemelkedés abból a társadalmi közegből, amelybe beleszülettek. Az írónő – a regénybeli Király Erzsi – megértéssel viszonyul hozzájuk. A huszonkét éves végzős diáklány hálás azért a lehetőségért, amit a rend a képezdei tanítással nyújt neki és társainak. Tudja, hogy az ifjúi álmodozás,

jövőépítés képzeletjátéka előtt mit sem jelentenek a zord falak, a zárt kapu, a világtól elválasztó magas kerítés. S a szabály, bármily rideg és zord, magában rejt a diákcsinnyek lehetőségét, a tiltott csatornákon történő kapcsolatépítést, készülődést az eljövendő szabadság idejére.

A hangyaboly folytonos zsibongása érzékelteti, hogy a falakon, kerítésen belüli világ sem csupán állóvíz. Az „első generációs” nővéreknek az önsanyargatásig elmenő, a külső világtól oly merev elzárkózás életeszménye, Kunigunda „káplárönkénye” sem mentesül az idők változást hozó szelétől. Az utóbb belépők közül Magdolna nővér érett fejjel választotta a szerzetesi hivatást: „én imádkozni jöttem ide, szegénységben élni, engedelmességben”, azt példázva, hogy a szerzetesség is lehet értékhordozó életforma. Soror Virginia felsőbb iskolát végezhetett. Gondolkodását, hivatásgyakorlását – „mindent a szerzetért – a Hazáért” – a régieknél szélesebb, a zárdán túli világba is mutató ideál vezérli. Berchtolda, a jelöltek nevelőjeként hoz új szellemet a zord falak közé. Régiekben és újakban közös vonás: az Istennek szentelt élet, az egyház szolgálata – tanítás és betegápolás által. S e szolgálat, a rend tevékenységének keretei folytonosan terebélyesednek: új és magasabb fokú beiskolázási lehetőség alapjainak megteremtésével, az oktatási struktúra bővítésével, a modernebb oktatási eszközök alkalmazásának igényével. Az elhunyt Tisztelendő Anya unokahúga, Gross Helénke megnyerését, beöltöztetését sem csak a rá váró vagyon önző érdeke, a minden áron történő megszerzése dominálja, hisz azt a fiatalabb nővérek az intézetbővítésre kívánnák fordítani.

Az ingyenes vagy kedvezményes felvételt nyert lányok végül is megalapozhatták jövőbeli önálló életüket. Tanulhattak. A fölöttük uralkodó, nehezen viselhető, szigorú fegyelem túlszárai ellenére sem volt öncélú dolog. Mennyire belejátszik ebbe a világháborúból kiszűrt élettapasztalat! A Rend – mint eszmény: életszervező és fenntartó erő – megbomlása káoszhoz, értékeink megsemmisüléshez, súlyos életáldozatokhoz vezet. A regénybeli kompromisszum nem volt egyoldalú döntés, hisz magában hordozta a megújulás, a fejlődés lehetőségét, a nevelés humánusabb eszközeinek és elveinek elfogadását is. (Itt jegyeznénk meg, hogy Illés Endre és Fábri Zoltán filmje torzítottan: Virginia nővér öngyilkosságával és az újítás jeleinek teljes feláldozásával zárja a filmet, ami ellentétes Kaffka Margit regényében megtapasztalt végkifejlettel!)

A megjelenése idején nagy vihart kavart regény mára elvesztette szenzációjellegét. Amint a szülővárosnak a *Színek és évek* miatti háborgása, úgy a *Hangyaboly* miatt felrótt „hálátlanság” is csak azt jelzi, hogy műveivel a kor érzékeny pontjaira tapintott. A megírásuk, megjelenésük óta eltelt idő a művek javára szolgált. A mai olvasó már nem keresi a hősök esetleges alteregóit, amiképp a regénybeli zárdában sem csak a szatmári irgalmas rendi nővérek intézményét kell látnunk. Hősei személyiségében, sorsukban örök emberi örömeket és vágyakat, álmokat lát: a tiszta élet vágya, az Istennek és embernek tetsző örök emberi törekvés kifejeződését, élettel teli, művészi megjelenítését. Hősei hús-vér alakok. Nem csupán a környezetükkel kell megküzdeniük, hanem önmagukkal is – ki-ki a maga ereje, személyi adottsága, képessége szerint. A hófehér apácafátylak, a rendi habitus, a növendéki öltözet karakteresen megrajzolt személyiségeket takar. Céltudatosan gondolkodókat és önállótlanokat, szilárd jellemeket és akaratgyengéket, kiszikkadt lelkűeket és humorral megáldottakat, vallásos révületben élőket és élet örömeire vágyókat, a rendszabályok megszállottait és az azokat kijátszókat... – az adott életkeretből kiragadott, érzékletesen megrajzolt emberi arcokat, a világ, illetve annak egy szeletét szimbolizáló hangyaboly sokszínű freskójának élettel teli megelevenítése révén. „A Hangyaboly zárdája nem »példázza« a magyar közéletet, hanem mint az egészből kiragadott rész, mutatja annak természetét. (...) Ábrázolásmódja így – mondhatnánk – »többszólamú«. Zárdája – metafora.” (Bodnár György)

A regényből leszűrt gondolatainkat Fényi István értékelő, méltató szavaival zárjuk: „A Hangyaboly arról tanúskodik, hogy Kaffka megsejtett valamit, ami előremutató, amire a mi

korunkban különösképpen fel kell figyelni. Felismerte az együttműködés, az összetartozás, a tiszta törekvésekben való szolidaritás szépségét. A »hangabolyt« is megérinti olykor a »rügyszagú esti szellő«, egészséges fiatal testek és lelkek készülődnek és segítik egymást felkészülni az élet, a boldogság meghódítására.” (Szatmári Hírlap, 1969. április 13.)

„...a költő emléke mégis csak a mű”

Említettük, hogy Kaffka Margit sírjánál Babits Mihály és Móricz Zsigmond mondott búcsúbeszédet. A budapesti Farkasréti temetőben elmondottakból ragadunk ki egy-egy mondatot: „az írónak, aki Te voltál, nem árthat a halál” (B.M.); „mint jó ember itt hagyta, mindannyiunk vigasztalására, lelkének drága szülötteit: könyveit.” (M.Zs.)

Nagyon nagy utat tett meg. A „búzás szekerek és telt bödönök, oldalszalonnák rendei, tömött libák, névesték és torok világából”, a megyeháza és a grófi kastély árnyékából, önerejéből küzdötte fel magát a művészetek forradalma szellemi magaslatára, a Nyugat írói társadalmába, ahol megbecsült nevet, elismerést szerzett magának.

Műveit olvasva, elgondolkoztunk a földi élettől őt búcsúztató kiváló kortársak, irodalmunk klasszikusai szavain. Az irodalomtörténet, a Kaffka Margit-filológia, a recepció-történet áttekintése mind-mind amellettszólnak, hogy – bár voltak hullámtörések, hézagok is – az idő őket igazolta. Prózai műveinek 1962-es kiadása alkalmából készült felmérés szerint a *Színek és évek* 14, *Mária évei* 4, az *Állomások* 5, a *Hangyaboly* ugyancsak öt kiadást ért meg. Azóta újabbakkal gyarapodtak, köztük az erdélyi – *Színek és évek* (1963, 1969), *Hangyaboly* (1975), *Levelek a zárdából* (1970) – kiadványok is. Novellái, versei, egyéb írásai ugyancsak ott találhatók közgyűjteményeink polcain.

Ha a róla készült portrékról kívánjuk leolvasni gondolatait, ha életművéből szeretnénk kitapintani küzdelmes életének erőtereit, indíttatásként a jeles katolikus irodalomtörténész, Bánhegyi Jób tanulmányában olvasható jellemzést ajánlhatjuk: „Kaffka Margit is, mint mi emberek mindnyájan, kereste az élet értelmének megoldását; lelke igazi vergődő lélek; szíve örökké nyugtalan szív; csodálkozó szép nagy szeme mintha minden dolognak rejtett mélységeit kutatta volna – és sorsa mégis tragikus sors: nyugtalanító kérdéseit megoldatlanul vitte az örökkévalóságba, tekintete végleg elakadt az érzékelhető valóságokon és boldogságvágya nem talált nyugvópontot egy érzékfeletti világ vigasztaló reménységében.” (1932) Műveiben mélység és magasság, tapintható világ vagy légies, elvont sugallat, szándék és megvalósulás, önbizalom és kétségbeesés, öröm és bánat, siker és kudarc – egymással ellentétes erők feszülnek egymásnak. Fájdalom, hogy életében be sokszor volt felhős, borús, viharos az ég és oly keveset, nagyon keveset sütött a nap!

Nyugtalanító kérdéseit mégsem vitte magával! Ott rejlenek műveiben. Azok a mi kérdéseink is, hisz az önmegvalósítás vágya, az értelmes cselekvés, a szellemi magaslatokra vezető szándék bennünk is munkál. Kaffka Margit segítőtársunk lehet a magunk küzdelmében. Rátalálásunk, ráhangolódásunk kulcsát Radnóti Miklós szavai adják kezünkbe: „...a mű mozog, hat, *ha hozzáférhető*, hangot ad, visszhangzik, követi az idők változásait, s hol bujdosolva, hol fényre törve él az időben. S a költő igazi emléke mégis csak a mű...” (1938)

A Mű, amely magában hordozza az alkotó legbensőbb titkait. „Kaffka Margit minden írása tulajdonképpen napló, önvallomás, nyilvános gyónás. Balsiker, fájdalom, szégyen, csalódás, e titkolt sebekről, a maga legmélyebb élményeiből merít. Egy magányos asszony sír és vall önmagáról, de helyettünk, minden nő helyett is, egy nemzedék emberré érő asszonyairól. Művész volt, jelentős, igazi, emberi. Érett, fölényes, okos, tárgyilagos, nyugtalan és nyugtalanító, lázas és lázadó. A magyar nőírók legkülönbje.” (Balogh Mária)

Az életút és a mű valóságos és kódolt titkait, kincseit és értékeit, érett, zamatos gyümölcsseit, itt-ott kiforratlan maradt borát oly sokan ízlelgették elemezték, értelmezték az elmúlt évtizedek során. A hangütést Ady Endre elismerő szép szavai mellett, a jóbarát és neves kritikus, Schöpflin Aladár adta meg Kaffka Margit halála huszadik évfordulóján: „A szellem fáklyája ég és világít benne.” Világított akkor, világít ma is!

Bodnár György 2001-ben megjelent monográfiájában közzétett bibliográfiai összeállítása jelzi, igazolja az utókor intenzív érdeklődését az alkotó és az életmű iránt. A róla írt kötetek – Dézsi Irén: *Kaffka Margit élete és művei* (1920); Dénes Tibor: *Kaffka Margit* (1932); Ágoston Julián: *Kaffka Margit* (1934); Radnóti Miklós: *Kaffka Margit művészi fejlődése* (1934); Rolla Margit: *A fiatal Kaffka Margit* (1980); Rolla Margit: *Kaffka Margit* (1983); Földes Anna: *Kaffka Margit* (1987); Fülöp László: *Kaffka Margit* (1987); Dávid Katalin Zsuzsanna: *Kaffka Margit nárcisztikus hősnői* (1994) – azóta újabbakkal gyarapodtak: 2005: *Színek, évek, vallomások*. In memoriam Kaffka Margit (Nap Kiadó – Válogatta, szerkesztette, összeállította: Bodnár György); 2006: *A te színed előtt*. Kaffka Margit szerelmei (Holnap Kiadó – Szerkesztette: Borgos Anna). Az író nő életének jobb megismerését szolgálja a Nap Kiadó által 2008-ban közzétett kötet: *Kaffka Margit: Napló*, amely az 1914/15-ös évekbe enged bepillantást.

A tanulmányok, cikkek, kritikák száma több száz. Köztük ott találjuk a Korunk, az Erdélyi Helikon, az aradi Vasárnap, a kolozsvári Hitel által közölt írásokat is. Az utóbbi évtizedek romániai közlései sorát Murvai Olga, Gyöngyösi Gábor, Fényi István, Varró Ilona, Szekernyés János, Implan Irén, Végh Balázs tanulmányai gyarapították.

Kaffka Margit lelke örömmel „térhet haza” szülővárosába. Abba a városba, arra a vidékre, honnan életre szóló élményanyagot vitt magával, tartós építőköveket versei, elbeszélései, regényei megalkotásához. Bárhol is élt, messze e várostól, lélekben sose szakadt el attól. Elég egy-egy mondat, egy-egy hangulatkép, egy-egy motívum – már otthon is vagyunk a vármegeháza szomszédságában, a lápvilág romantikus tájain, nádasok partján, kúriák árnyékában.

Szülőházát emléktáblával jelölték meg. Édesapja sírját gondos kezek ápolják. A róla elnevezett irodalmi társaság tevékenysége, rendezvényei ébren tartják kultuszát. A város főterén mellszobra hirdeti az emléket övező megbecsülést és tiszteletet.

Lenyesett fa virágzása

Nyirő József: A sibói bölény

Napjainkban az anyaországban s itthon is felfokozott érdeklődés övezi a két világháború közti romániai magyar irodalmat. Az életműsorozatként újra kiadott művek szerzőinek sorában ott találjuk Nyirő József (Székelyzsombor 1889. július 18 – 1953. október 16 Madrid) regényeit is, melyre Magyarországon két kiadó is – a debreceni Csokonai és a budapesti Kairosz – vállalkozott. Az író halála ötvenedik évfordulóján kiadott regény⁶ 1929-ben jelent meg, az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában.

Kós Károly, Gulácsy Irén, Gyallay Domokos, Makkai Sándor, Tabéry Géza regényei a történelmi tanulságok regényes megjelenítésével igyekeztek erősíteni az erdélyi magyarság nemzettudatát. Ma már tudjuk, a történelem megidézése nem egyszerű divat volt s nem kibúvás az író feladata elől – amint azt Tamási Áron látta –, s nem is múltba menekülés, hanem az anyaországtól leszakadt magyarság keresett támpontokat és szolgáltatta az önmegőrzést, a megmaradást, annak hitét, hogy „a lenyesett fa újra kivirágzik”.

Miként szolgáltatta ezt az ügyet Nyirő József regénye? Idősebb Wesselényi Miklós és II. József császár, a Habsburg-birodalom és Erdély megütközésének regénybe öntésével. Jó tíz esztendőt ölel fel a műbe foglalt időkeret, azt a kort, amikor Erdély a birodalom guberniumaként bizonytalan jövő elé néz: „a gyönyörű országban a jövőtlenség s nyomor ebei ugatnak”. A vezetésére hivatott főurakról a trónra várományos József lesújtó ítéletet mond: „A félpaszty nemesség agg latin nyelven werböczyzik, a privilégiumokért döngeti a mellét, vadászik és iszik. A főurak magyarul se tudnak, s agár-, kopófalák őrzik a kastélyházakat, míg ők Bécsben fekszenek, rangért, birtokért koldulva...” A regény elején elénk lépő Wesselényi Miklós sem sokkal különb társainál, maga is duhajkodásairól, virtuskodásairól, vadászatairól elhíresült főúr. E folyton robbanásra kész öserő mellé kerül társnak Cserey Heléna, a szelíd asszony, aki nem csupán alkatában, hanem hitében is ellentéte konok, kálvinista férjének. A regény cselekménybonyolítása során megtapasztalhatjuk, hogy a tűz s a víz, az erő és a gyengeség nem föltétlenül összeférhetlenek egymással.

A főhős jellemrajzában kibontakoztatásában – személyiségének szimbólummá emelésében – meghatározó szerepe van Rétyi József tiszteletesnek, aki az üldözött embert, kit „bitanggá vetett a keserű élet”, más, magasabb rendű szerepre, elhivatottságra készíti elő: „Belőled fog megújulni Erdélyország!” Ám a cél felé vezető út, amelyen el kell indulnia Wesselényi Miklósnak, szenvedéssel, üldöztetéssel és megaláztatással teli. A feladat súlyát növeli, hogy mindeközben majdhogynem magára marad. Ha vannak is még hozzá hasonló gondolkodású főurak, hallgatnak, csak titkon dohognak, mozgolódnak, a nyílt konfrontációt nem vállalják. Annál többen vannak azonban olyanok, akik a császári kegyért, a hatalomért megalázkodnak az udvar előtt. Melyik az igaz út? Vállalni az üldözött bölénysorsot, vagy fűszálként meghajolni a szél előtt s várni, míg újra kisüt a nap? Abban az országban, ahol – Nyirő József szép metaforáival szólva – „derékig futott a gond”, „nagy árnyékot vet a bánat”, ahol az embernek be kell hunynia szemét, hogy több csapást ne lásson, ott a szenvedés boldogsággá változik. Abszurd fordulat? Csak egy szeme világát vesztett, szószékétől megfosztott kálvinista prédikátor látomásos gondolatainak kivetítése? Wesselényi Miklós kufsteini éveinek, szenvedéseinek megelevenítése az igazolás rá – nemcsak kétségbeesés sugallta szavak. A rabság pokoli kínja, szenvedése az igazi tanítómester, amely ráébreszti igaz szerepére.

⁶ Nyirő József: **A sibói bölény**. Regény. Wass Albert előszavával és Kós Károly metszeteivel. Kairosz Kiadó, 2003.

A regényíró az ellenoldalon is meghatározó szerepet juttat a vak prédikátornak. Az írói fantázia viszi őt a császár elé, hogy rámutasson Wesselényi Miklóssal kapcsolatos téves ítéletére s annak következményeire: azzal, hogy börtönbe vetette, „mártírrá tette”, az ellenállás szimbólumává avatta. Ettől kezdve sorsuk megpecsételődött: míg Wesselényi Miklós a kufsteini kazamatákban szenvedve „készül” új szerepére, II. József hatalma aláhanyatlak – nyilván nem a regényben oly nagy szerephez juttatott császári szerető, Nemes Zsuzsanna átka miatt. Ugyancsak írói invenció, képzelet szülte eseményként van jelen a regényben a császár és Wesselényi Miklós találkozása a kufsteini várbörtönben. A császár ismételt, mintegy ráduplázva a regény elején elmondottakra, Wesselényitől kéri számon, hogyha annyira szereti Erdélyt, mit tett az érdekében? „...mert a jobbágyok irhájába lövöldözni, nagy vadászatokat tartani, megyegyűléseken szónokolni, vad tréfákat űzni, féktelenkedni, szomszéd ellen ostromot vezetni, császár ellen izgatni, lázadást szítani, Erdélyért káromkodni... azt hiszem, még nem elegendő...” Kegyetlen, felkavaró, kijózanító szavak! Ez a rendkívüli írói bravúrral megírt szópárbaj – a regény egyik legerőteljesebb mozzanata – adja meg azt a felhajtó erőt, amely a későbbi, a nemzetben és országban gondolkodó, a magyar nyelv és művelődés érdekében oly sokat áldozó főnemes személyiségének kibontakozásához.

Az író a szentkorona, a nemzeti jelképek hazaszállításának a leírásával teremt perspektívát Wesselényi Miklós későbbi közéleti harcának, új reményeket ébreszt a nemzeti felemelkedéshez.

Nem véletlen, hogy Nyirő József regénye oly sok kiadást ért meg. Nem véletlen az sem, hogy a regény előszavában Wass Albert a regény íróját „rettentő lánggal égő nagy székely lármafá”-nak nevezte, aki mindenkor hittet és konokul hirdette „a magyar szó jussát Erdély gyepűjén”, kinek regényei lapjairól „az erdélyi múlt nagy alakjai néznek le a csüggedt olvasóra s új bizalmat, új bátorságot öntenek belé”. Nem véletlen, hogy ma is sikerkönyvként kerül piacra, hisz – az utószót író Medvigy Endre szavaival – *A sibói bölény* „a múlt küzdelmeiről a jelennek szóló történelmi regény”.

„Benned, ha szólasz, Erdély lelke szólal”

Ennél találóbban senki nem jellemezhetné Kós Károly életét és munkásságát. Tompa Lászlónak az ötven éves alkotót köszöntő 1933. évi Erdélyi Helikon-számban megjelent költeménye az alkotó és az életmű lényegét ragadta meg, öntötte költői sorokba.

A Nap Kiadó *Emlékezet*-sorozatában 2005 tavaszán megjelent kötet⁷ ebbe enged/nyújt bepillantást, fölmutatva benne az utat és példát mutató erkölcsi megtestesülést. Fodor Sándor szavaival: „az alkotó élet példáját és mindenekfelett a hűségét”.

Örömmel nyugtázhadjuk, hogy az utóbbi években egyre több kötet, tanulmány, megemlékezés idézi fel Kós Károly alkotóművészeti és irodalomszervező munkásságát, közéleti tevékenységét. Említsünk néhányat az utóbbi években megjelent nagyszabású kiadványok közül: *Kós Károly levelezése Czine Mihállyal* (Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, 2000) Anthony Gall: *Kós Károly műhelye* (Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2002) *Kós Károly emlékkönyv* (Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003) *Kós Károly levelezése* (Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2003), *Kós Károly művészete* a (Noran Könyvkiadó, 2004).

A múlt század elején Kós Károly ígéretes, sikeres életpálya előtt állt. De ő a nagy történelmi fordulópontok idején, 1919-ben, és az újabb összeomlást követően, 1944-ben, a nehezebbet vállalta: „a szellemi munkás reménytelennek látszó sorsát Erdélyben”, ahol, mélyen hitte, „nagyobb szükség lesz rám, mint Budapesten”. Mily szépen, tömören fogalmazza ezt meg a hűséges pályatárs, Kovács László: „A sors elé maga tett új papírlapot. Sorsával átölelte Erdély új életét és Erdély új sorsa ölelte őt át.”

Az 1968. július 1-jén írott *Önéletrajzom* című írás tömör foglalatát adja életútja főbb állomásainak, eseményeinek. A kötet további részeiben ehhez kötődnek, kapcsolódnak az életút különböző periódusai elé tükröt tartó fejezetek – kortársak és pályatársak vallomásai, értékelő, méltató írásai.

Az eredetileg víkendháznak szánt, a Budapest-Brassó vasútvonal fele útján épített sztánai lakás, az oly híressé vált Varjúvár, nem csupán a népes család otthona, hanem az erdélyi szellemi élet egyik legjelentősebb alkotóműhelye, szimbóluma lett, oly magaslat, ahonnan messzire láthatott – térben és időben. Hogy mit jelentett számára e hely, arról a legszebben és legbensőségesebben az 1934 áprilisában Sík Sándorhoz írott lírai telítettségű levélrészlet tanúskodik: „Az ablakom nyitva és lenn a hegyoldali csallitban csattog a fülemile. Az almafa virágzik, és én érzem az illatát, és az orgona illatát is. A hold világít, és ezek a vén hegyek olyan csudálatosan szépek és titokzatosak és monumentálisak és örökkévalók. És én tudom, érzem, hogy itt körülöttem 32 ezer kalotaszegi magyar él, akiknek ősei ezerkétszáz esztendő előtt Nagy Károly császárral tusakodtak valahol a Túlادunán. És azóta is tusakodnak a földdel, a hegyekkel, és megmaradtak, és meg fognak maradni fiaikban és unokáik unokáiban velem és az unokáim unokáival együtt. És szép tavaszi holdvilágos estéken fogják hallani a fülemilét és látni fogják az öreg Vlegyászát, ahogy én azt most látom. És ez nagy dolog és tudni, hinni jó benne. És holnap reggel megyek, és vetek kukoricát...”

A sztánai tűzhely csöndjében nagyszerű építészeti és irodalmi alkotások, a nemzetiségi önszerveződést elősegítő álmok és tervek születtek. A hegyek lábánál, dombhajlatban meghúzódó varjúvár nem a világtól való menekvés, hanem a világba való beépülés otthonává válik. „Sztána és Európa közel vannak egymáshoz.” (Kovács László)

⁷ **Kiáltó szó.** Kós Károly emlékezete. Nap Kiadó, 2005.

„A népsorsban osztozó Kós Károly” (Cseke Péter) figyelme ugyanitt a fordul a politikai, társadalmi kérdések felé. *Kalotaszeg* című képes hetilapjában 1912-ben itt fogalmazta meg politikai programját. Debreczeni László utal arra, hogy a lap nevében is hordozott régió kérdései mihamar szélesebb távlatokat kapnak: „Mivel a célul tűzött magyar Kalotaszeg sorsa Erdély sorától függ, majd minden kérdés általános erdélyi kérdéssé szélesedik.” Nem rajta múltott, hogy „a *Kalotaszeg* szavait nem vették észre azok, akiknek kötelességük és hivatásuk lett volna észrevenni, mert a magyar falvak népének sorsa senkinek sem fájt”.

Közéleti, politikai szerepvállalásának csúcsát jelenti a Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal együtt szerkesztett, írott *Kiáltó szó* (1921) című, Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságát cselekvésre szólító röpirat, „az akkori idők legszebb és legpolitikusabb megnyilatkozása”. (Ligeti Ernő) A hittel, akarattal, elszánással telített, sajnos, nyolcvanöt év múltán is időszerű üzenetet hordozó cselekvési program drámai szavakban utal az elszakított magyarság sorsára: „Valahol aláírtak valamit, valahol megalkudtak valamit, valahol elosztottak valamit, valahol egy nyitott ajtót becsaptak, hogy legyen zárva örökké.”

(Hadd emlékeztessünk egy másik nagy erdélyi magyar személyiségre, gróf Bánffy Miklósr, aki Magyarország külügyminisztereként 1921 októberében, a velencei konferencián kivítva a békeszerződésben Ausztriának ígért Sopron város és környéke hovatartozását eldöntő népszavazás megszervezését célzó határozatot. A Hűség Városa és környéke, az ottani lakosság akaratából, a népszavazás eredményeként, magyar maradhatott. Erdély és Partium esetében erre semmilyen esély nem adatott.)

Kós Károly az *Önéletrajzom* című írásában szól arról, hogy a röpirat „az impériumváltozás valóságának tudomásul vételével egyidejűleg bejelentette a Romániához csatolt magyarság igényét a maga emberi és nemzettársadalmi életjogának elismertetésére és megvalósítására.” Ez kemény szembefordulást jelentett az akkori erdélyi magyar vezető politikai körök passzivitásra szólító törekvéseivel. Szavai riadót fúvó kürtként, lármafaként hatottak a nagyhatalmak döntése következtében dermedtségbe fagyott erdélyi társadalomban: „Le kell vonnunk a tanulságot, szembe kell néznünk a kérlelhetetlenül rideg valósággal és nem szabad ámítanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és *akarunk* élni, tehát dolgozni fogunk.” A kibontakozás, a román társadalomba való beilleszkedés előfeltételeként az 1918 decemberében Gyulafehérváron megígért nemzeti autonómia megadását jelölte meg. Tudjuk, az ígéret csak addig tartott, amíg Trianon nem szentesítette az új határokat.

Ezzel kezdetét vette az a húszesztendő nemzeti küzdelem, amelynek Kós Károly szellemi, irodalmi vezéralakjává vált. Az építész, kényszerűségből, váltott pályát. „Hogy mégis beleszántottam pennámmal az íróművészek elkerített, különvaló földjébe, azt nem akartam, nem kívántam, és csupán a sors kényszerített reá.”. Így lett, vált az erdélyi magyar irodalom kiváló alkotójává, a transzilvanista gondolat megfogalmazójává és következetes szolgádjává.

Kovács László értelmezésében „Kós Károly transzilvanizmus” nem elvont művészeti/irodalmi fogalmat jelöl. „Az ősi föld szüntelen, szívós szeretete nőtt meg ebben a gondolatban”. Annak egyik lényeges vonására, tartalmi elemére Szentimrei Jenő Kós Károlynak a *Magyar Iparművészet* című folyóiratban megjelent *Régi Kalotaszeg* című munkája méltatásában mutat rá: „nem Párizs irányában kell keresni az új utakat, hanem önmagunkban, befelé, a nép felé”. Ez a szándék, ez a törekvés – a román, magyar és szász nemzet közös erdélyi múltja, az erdélyi népélet felé fordulás, a sajátosan erdélyi szellemiség sajátossága jut kifejezésre szépirodalmi munkáiban, az irodalmi és képzőművészeti élet szervezése terén folytatott rendkívül gyümölcsöző tevékenységében egyaránt.

Ennek egyik legszebb megnyilatkozása a *Varju-nemzetség* című regénye. „Született ez az írás akkor, amikor körülöttünk furcsán-hirtelen megfordult a világ és mi alul maradtunk” – pontosítja annak keletkezési idejét, körülményeit Kós Károly. Móricz Zsigmond „az íróléleknek

hatalmas megnyilatkozása”-ként üdvözli, Szentimrei Jenő „stílustisza erdélyi mű”-nek nevezi. Makkai Sándor szerint „a krónika szerény neve alatt minden ízében érdekes és művészi elbeszélő munka lappang”. Kovács László értékelése szerint „benne nem a romantikus hős, a múlt ránk maradt felszínes meséje és egzotikuma lesz regény, hanem a teljes illúziójú élet merül föl, a láthatatlan történelem. Felébred a múlt, mint eltemetett álom. Az ember a történeti benne, nem csak a kosztüm.”

Az életmű másik fontos alkotása a Szent István korát megidéző, *Az országépítő* című regény. Báró Kemény János, a marosvécsi Helikon Társaság életre hívója és házigazdája „prózában írott hősköltemény”-ként köszönti megjelenését, Sík Sándor az erdélyi *Pásztorúz* lapjain „a magyar irodalomnak és magyar léleknevelésnek nagy, örömdetes nyeresége”-ként ajánlja az olvasók figyelmébe. Tamási Áron értékelése szerint „a legenda és a vallás titokzatos homályrétegei közül Kós Károly végre egy olyan Szent Istvánt vezetett elé, akiről teljes mértékben elhiszem, hogy élt. A szentből embert alkotott a teremő regényíró”. Possonyi László, a Vigilia alapító szerkesztője beemeli azt a magyar irodalom áramkörébe: „tragikusabbat és korhűbbet Eötvös és Kemény nagy művei óta nem igen termelt a magyar irodalom”. Az elismerések ellenpólusaként olvashatjuk a kötetben Gaál Gábornak a Korunkban közölt, az általa meghirdetett „tisza osztályvonal” ideológia alapján írott bírálatát, amely egyértelműen elutasító: „Az országépítő »történelmi« regény helyett az uralkodó osztály irodalmára oly jellemző üres forma-, illetve fikcióregény, miután a benne jelentkező élet- és történelemlátás merő fikciók halmaza.”

A történelem a tárgya Kós Károly *Budai Nagy Antal* című kisregényének, valamint színpadi változatának. A cselekmény kiindulópontja ezúttal is Kalotaszeg világa. A budapesti bemutatóról írott színibírálatában Féja Géza kihangsúlyozza, hogy „Erdély történelmi arcát nem látta meg s nem fejezte ki egy magyar író sem ilyen mélységgel és igazsággal, mint Kós Károly.” Reményik Sándor, a nagy erdélyi költő ugyanily elismeréssel méltatja a bemutatott színművet: „Kós Károly drámája, az első igazi, nagy nevét megérdemlő transzilván dráma megindult a diadal útján.” Hasonló elismeréssel szól róla Móricz Zsigmond is: „...itt a valóságos erdélyi élet zuhogott a szívekre, s megfürdetett hegyi levegőben és lélek patakjában. (...) Szép, lenyűgöző előadás volt.” Tavaszy Sándor kolozsvári teológiai tanár olvasatában „Budai nagy Antal erősen figyelmeztet arra, hogy nemzeti létünk természeti alapja a nép, s ha ettől az alaptól elszakadunk, úgy gyökértelessé, vérszegénnyé válik az életünk. Nem politikai demokrácia kell nekünk, hanem erkölcsi demokrácia, amelyben nem a mennyiségi, hanem a minőségi erők jutnak szóhoz, szabadulnak fel és uralkodnak.” Az elismerés egybecsengő kórushangjával szemben ezúttal is Gaál Gábor üt meg disszonáns hangot: „...ez a színjáték drámai kivitelében sikertelen, koncentráció nélküli, elnyújtott, formátlan. (...) ...Kósnak nemcsak a történelem-, de drámaszemlélete is hamis.”

Kós Károly ötvenedik születésnapján az Erdélyi helikon külön számban köszönti alapító főszerkesztőjét. „Áldozatos életé”-nek (Kemény János) megannyi aspektusát, mozzanatát mérelegre téve köszöntik az író, az irodalomszervezőt, a közéleti embert. Bánffy Miklós találóan jellemzi őt: „Senki önzetlenebbül, senki őszintébben nem szolgálta a mi kultúránkat, mint Te.” Egészítsük ki e gondolatot Makkai Sándor szavaival: „könyveivel is, házaival is lakást, otthont épít az erdélyi magyarságnak”. Ugyanez olvasható ki Nyirő József szavaiból: „Épít, mindig épít, s kőből, színből, vonalból, betűből, szóból, lélekből”. Spectator „az erdélyi történelem határőre”-ként definiálja. Közéleti magatartására, irodalmi munkásságára egyaránt érvényesek Kádár Imre szavai: „Kós Károly maga az inkarnált transzilván eszme, az erdélyi szín, íz, ütem módján megjelenő mindenség egyénített alakja. Horizontja végtelen, érdeklődésének határa az univerzum, de gyújtópontja Erdély”. Kovács László szerint „Kós európai művész és európai költő” (...) „európai művész és európai ember”. Az elismerő, tisztelő szavakat legszebben a költő, Tompa László szólaltatja meg az *Őszi üdvözlés* című versében:

„Benned, ha szólasz, Erdély lelke szólal – / Lelke a volt, az időtelennek – / Hangodat hallva: kürtöt hallok olykor, / Mely nekem is még életről izenget.”

A második világháború tragikus befejezésekor is felkínálják számára a kisebbségi sorsból való kitörés lehetőségét, a keszthelyi katedra képében. De Kós Károly ismét marad, hisz életét, álmait, munkásságát tagadná meg azzal, ha elmenne. „Az erdélyi magyarság nagy építőmestere” (Gy. Szabó Béla”) közéleti szerepet vállal, a Magyar Népi Szövetség képviselőjeként 1946-1948 között a román parlament tagja lesz. Azzal egyidejűleg szervezi meg Kolozsváron a magyar nyelvű mezőgazdasági mérnökképzést, a főiskola tanáraként dolgozik 1952-ig. Nyugdíjazását követően visszavonult, aggastyánkorában „az önkifejezésnek már csupán két formájával élt: levelezett és diskurált” (Benkő Samu) Az évtizedeken át dédelgetett regény, Kolozsvári Márton és György életének megjelenítése, torzóban maradt. Az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnokaként, építészeti és művészeti tanácsadóként szolgálta Kalotaszeg és Erdély népét. A háború végén vandál módon feldúlt sztánai varjúvár csendje és varázsa helyett a kolozsvári Széchenyi téri tömbházlakás válik otthonává, ahová folyóiratok, könyvek útján lép be a világ, ahonnan maga is érdeklődéssel követi a művészeti és irodalmi élet kordába szorítottságát, keserves kínlódását.

Magányát levelezéssel enyhíti. A címzettek sorában – a Sas Péter által összegyűjtött és kiadott *Kós Károly levelezése* című kötet tartalomjegyzékét böngészve – a családtagokon, budapesti ismerősein kívül ott találjuk a régi pályatársakat: Molter Károlyt, László Dezsőt, Áprily Lajost, László Gyulát, Vita Zsigmondot. Soraikból szeretet és közvetlenség árad, a megbecsülés hangja, melegsége. Emlékezés, ugyanakkor érdeklődő odafigyelés is mindarra, ami körötte történik. Levelek sokasága segít bennünket hozzá ahhoz, hogy életútját és munkásságát első kézből ismerjük meg, közelebb jussunk azok megértéséhez. Nemzeti történelmünknek, a XX. század sok gondja, kevés öröme tárul elénk a sorokból. Mélyen megrázzák az ötvenhatos események, melynek tragikus napjaiban feleségével Budapesten tartózkodott. Következményeiről, utóhatásáról írja Áprily Lajosnak: „minden román állampolgár ugyancsak gyanús volt, aki az 56-os őszi magyarországi események alkalmával Magyarországon volt, s én ráadásul megtagadtam a romániai magyar íróknak az 1956-os forradalmat elítélő nyilatkozatának aláírását.” (1958) Látja, érzékeli az erdélyi magyarságot sújtó sovén, nacionalista intézkedéseket is, annak következményeiről tájékoztatja a Szentgyörgypusztán élő költőt: „Mai erdélyi magyar szellemiségünk egyik legnagyobb értéke, a költő és professzor Szabédi László tegnapelőtt meghalt; önként dobta el magát az életet”. Írói hitvallása örök érvényű erkölcsi mércét hordoz: „...az írónak nemcsak az a köteles munkája, hogy írjon, hanem az is, hogy higgyen abban rendületlenül, amit ír, és amit cselekszik. Hogy élő és lobogó lelkiismerete legyen a maga népének, s annak igaz, hűséges prófétája legyen – ha kell, a halálig...” (1956) Kilencvenedik születésnapja alkalmából magas román és magyar állami kitüntetésben részesül. Martin Ferenc bukaresti magyar nagykövetnek írott levelében újra hitvallást tesz hivatása mellett: „...az igaz művésznak (írónak, építő-, képző- és zeneművésznak) mindenütt a világon, minden időben és minden körülmények között a Sors által rendeltetett kötelessége (volt, van és lesz), hogy a maga népének és szülőhazájának sorsát vállalja és élete munkájával szülőhazáját és annak népét, megbecsült hagyományait szellemében hűségesen szolgálja.”

Emberi, bensőséges kapcsolat jellemzi a Czine Mihálynak írott leveleket. A harminchárom levél húsz éves kapcsolat szép dokumentuma. Nagyon fontosnak ítélte az anyaországgal való kapcsolat ébren tartását: „...szeretném, ha sokan jönnének ide, hogy láthassátok az erdélyi valóságot. És nekünk hozzatok friss, erős levegőt, bár bátorságot, öntudatot, amire most nagy szükségünk van.” (1956) Boldogan írja neki, hogy „...a Bolyai-egyetem irodalomtörténeti katedrája az idei évtől kezdve a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom tanítását is programjába vette. Eddig erről megfeledkezett, mintha az egyáltalán nem is lett volna.”

(1957) Irodalomtörténeti adalékként kell fogadnunk a transzilvanizmus keletkezéséről írott sorait: „A transzilvanizmus nem Trianon után formálódott, viszont Trianon után újra életre ébredt és tudatosan vallott és vállalt erőtenyezője lett a magyar szellem erdélyi munkásainak a léleképítés munkájában.” (1966) Tájékoztatja Czine Mihályt a szépírói munkásságát bemutató, Varró János által írt monográfia kálváriás sorsáról is: „...a Kiadó arra utasította, hogy abból herélje ki az én politikai tevékenységemet, illetve annak értékelését.” (1968) Élete alkonyán is Erdély során aggódik. „Szorongó szívvel írom ide le: az idei év eleje óta 25 000 Magyarországra kivándorolni készülő, s zömében értelmiségi romániai magyar adta be útlevel-kérését az illetékes hatóságoknak.” (1975) A megbecsülés kölcsönös volt. Kós Károly személyében Czine Mihály maga is nagyon nagyra becsülte, mélységesen tisztelte „a teremő ember”-t, aki „ha kőből nem építhet, tollal épít a léleknek hajlékot”. A Kós Károly nyolcvanadik születésnapját köszöntő írásából idézzük: „Minden könyve, ahogy már a kortársak látták, egy-egy bolthajtás a magára maradt lélek fölé, s hirdeti, amit *A Varju-nemzetség*: mindenek elmúlnak, de a kövek, a hegyek, a zúgó vizek és a népek megmaradnak.”

Benkő Samu, Kacsó Sándor, Izsák József, Áprily Lajos, Varró János, Olosz Lajos írásai, alkalmi köszöntő sorai egyöntetűen méltatják és nagyra értékelik, megbecsüléssel és elismeréssel méltatják Kós Károly életútját és alkotó, értékteremtő munkásságát. Az 1977-ben bekövetkezett halála alkalmából elhangzottak, megjelent nekrológok sorából ragadunk ki egy-egy jellemző gondolatot. „...az élet pártján állva mutatta fel az alkotó munka szentségét. Mert hazug beszéd száját el nem hagyta, rútat le nem írt, felhúzott fala még soha le nem omlott.” (Benkő Samu) „Otthont adott hitnek, eszmének, embernek, a betű szépségeinek.” (Bajor Andor) „Alkotó szellemét nem oltotta el a testet lassan megtörő halál: csillagként világít tovább – példát mutatón. Az alkotó élet példáját – és mindenek fölött a hűségét.” (Fodor Sándor)

Mindezek ismeretében emlékeznünk/emlékeztetnünk kell arra a szellemi gaztettre, amely Romániában meggátolta Kós Károly születése centenáriumának megünneplését. Dávid Gyula kötetzáró tanulmánya – *A betiltott centenárium* – részletezi annak kiváltó okait. Erdélyi lapokban, médiákban legfelsőbb parancsra elrendelt teljes csend, hallgatás kívánta feledtetni a feledhetetlent, kitörölni emlékezetünkől azt, akit a legjobbaknak, legnagyobbaknak kijáró tisztelet övezett. Ám a hamu alatt tovább izzott a parázs. Joggal írhatta a visszanyert szabadság első napjaiban Sütő András a kolozsvári *Helikon* lapjain: „Isten hozott újból közibénk, azazhogya a Forradalom. Nem kérdeem, hogy és mint szolgál a halhatatlanságod, hiszen ha magunkba tekintünk, láthatjuk: sugárzó elevenséggel működik az az örök feledésben és megújulásban, akár a Természet.” Működik, teszi hozzá a tanulmányíró Dávid Gyula is, hisz „Kós Károly neve ma élőbb, mint valaha.”

Cseke Péter hívja fel a figyelmünket arra, hogy „amikor a frissen felhúzott Varjúvár nyitott tűzhelye mellett a *Régi Kalotaszeg* sorait rőtta, 1911 telén, Kós így jósolt jővendőt magának: »Az én lábam nyomát pedig betemetheti a hó, de síromon sohasem lesz korhadt a fejfa, de a felém boruló domb virágos lesz mindig, tudom. És emlegetni fognak engem is, és apáimat is az én véreim. (...) Az én munkámat folytatják ők, és az én életem örökkévaló lesz bennük. Mert én itthon maradtam.«”

A Nap Kiadó rendkívül jó szolgálatot tett e kötet kiadásával. Dávid Gyula kiváló tárgyismeretről tanúskodó válogatói és szerkesztői munkájának köszönhetően közel száz megközelítési, tájékozódási lehetőséget kínál a kimagasló, ma is példamutató és követésre méltó erdélyi szellem, Kós Károly életútja és alkotó tevékenységének megismeréséhez. Dsida Jenő-, Székely János-, Szilágyi Domokos- és az életműve jelentős részét ugyancsak Erdélyben létrehozó Áprily Lajos-, valamint a Tamási Áron-kötet mellett ez a hatodik az *In memoriam* és *Emlékezet* sorozatban, amely a kisebbségbe sodródott Erdély magyarságának kimagasló íróit, költőit hozza emberközelbe az anyaországi olvasók, irodalombarátok számára.

A könyvet bezárva, a lapokról felénk áradó üzenetekkel együtt vigyünk magunkkal azt a költői képet, amelyet Kányádi Sándor „rajzolt” róla, örök érvénnyel: „Hajlékot Istennek, / hajlékot embernek / kőből, fából / házat, / raktál a léleknek / kőnél, cserefánál / erősebb igékből / várat. // Áldjon érte Isten, / áldjon érte ember; / Isten s ember / dolga. // Falak omolhatnak, / kövek is váshatnak, / magaslik, nem porlad / a megtartó példa. // Barázdált orcádról / az idő aláfol, / mint az olvadó hó / a vén Maguráról.”

Az emlékezet, az emlékeztetés könyvei

Sütő András és Beke György esztendőkön, évtizedeken át művek, könyvek sokaságában fogalmazták meg az erdélyi magyarság legfőbb gondolatait, legégetőbb kérdéseit, erősítették hitünket és reményünket egy jobb, igazabb világ eljövetelében, serkentettek küzdelemre, biztattak cselekvésre akkor is, amikor az kilátástalannak tűnt.

„Kérlek, segíts a tieiden!”

„Ha igyekezetemnek és álmatlan éjszakáim írott gyötrelmeinek csak egy zsenge nyoma, emléke is marad bár, mint friss havon a fölszálló madáré: ez talán már mentség arra, hogy kis ideig én is itt voltam, itt éltem e földön, veletek sorstársaimmal együtt egy térkép mögé kényszerült Nagyfejedelemségben, amelyet oly sokszor jártunk be közösen az emberi igazság, méltányosság, a félelem és megaláztatás nélküli élet vágynak, az emlékezés örök jogának álomfogatán.”

Sütő András

2007. június 17-én Pusztakamaráson emlékeztek meg az író születése 80. évfordulójáról, egy nappal korábban a marosvásárhelyi otthon falán elhelyezett emléktáblát avatták fel, ünnepélyes keretek közt. E két eseményen elhangzott beszédek, tisztelgő/emlékező szavakat s az ez alkalomra küldött leveleket, üzeneteket jelentette meg könyv alakban a marosvásárhelyi Mentor Kiadó.⁸

A kötet lapjain Sütő András tisztelői, műveinek avatott méltatói szólalnak meg, olyan személyiségek, akik évtizedeken át követték nyomon azt a küzdelmet, melyet az író folytatott az erdélyi magyarság szellemi felemelkedéséért, méltósága megőrzéséért, a megmaradásért. Regények, drámák, publicisztikai írások és vitairatok hosszú sora jelzi e küzdelem mérföldköveit s mutatják az irányt, amelyen haladnunk kell, adtak erőt a mindennapok küzdelméhez, a tovább haladáshoz.

Görömbei András áttekinti azt az utat, amit Sütő András „óriási szellemi és erkölcsi igényességgel” tett meg a megtévesztettségtől a hazugságra épített kommunista diktatúrával történt szembefordulásig. Természetes dolog, hogy ez utóbbi életszakaszra, az abban keletkezett művekre helyezi a hangsúlyt, oly korszaknyitó és kimagasló alkotásokra, melyek sorát az *Anyám könnyű álmot ígér* című klasszikus értékű műve nyit meg, s a folytatásban pedig fősorakozik mellé az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című „vitairat a kultúra nemzeti

⁸ **Nyugtalan nyolcvan esztendő** Születésnap megemlékezés Sütő Andrásról Marosvásárhelyen és Pusztakamaráson 2007 júniusában. Összeállította és az előszót írta Székely Ferenc. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2008.

kötöttségét és személyességét tagadó törekvésekkel szemben”. Drámáit „az erdélyi magyarság megpróbáltatásairól, s magáról az emberi sorsról” szóló látletelekként aposztrofálja. Élete utolsó másfél évtizedében az író ennél is tovább lépett. Alkotásait „az a szándék fogja össze, hogy segítse az erdélyi magyarságot fölegyenesedni, önrendelkezéssel, autonómiával rendelkező közösséggé válni”. Példát adott bátorságból, példát az önfeláldozásból.

Ezt a vonását, gondolkodásának és cselekedeteinek e jellemzőjét emelte ki Markó Béla is: „egyszerre volt mérsékelt és radikális, de legfőképpen helytálló ember volt (...) lépéseiben megfontolt, céljaiban könyörtelen”.

Péntek János a nyolcvan nyugtalan év megidézésével Sütő Andrásnak a pusztakamarásiak, az erdélyi magyarság sorsával való azonosulását, anyanyelvünk romlása, szavaink elhullatása, az asszimiláció fölötti aggodalmát emelte ki: „a kétnyelvűség, a kétnyelvű család része annak a zsilipszerű folyamatnak, amelyben az alárendelt, megalázott nyelv végleg háttérbe szorul, beteljesedik a nyelvcsere”. A szónok kihangsúlyozza, hogy a veszély felvillantása, jelzése mellett Sütő András művei annak elhárítására, az önvédelemre is tanítanak: „csak a nyelv iránti hűség, a nyelvhasználatban is megmutatkozó felelősség és méltóság emelheti ki a kisebbségi beszélőt a megaláztatásból.”

Sylvester Lajos méltató sorai a Sütő-bemutatók körüli küzdelmeket idézik. Azok korabeli sikerének lényegét az alábbi mondatba sűríti: „a mostanság egyesek által lenézett tézisdramákkal azért tudtunk meghódítani ezeket, mert előadásaink, Sütő-interpretációink a kisebbség sorsának, állapotának, a megmaradás alternatíváinak, az erkölcsi értékeknek a felmutatói voltak”. Ezek pedig mai is érvényes üzenetek a kisebbségben élők számára.

Nemcsak nekik. Hisz – Gálfalvi Zsolt értékelésében – „az egyetemest és a sajátosat egységben látó és láttató életmű egyszerre kifejezője, megjelenítője és alkotó tényezője a közösségi sors alakulásának”. Következésképp megmaradásunknak is záloga: „Sütő András életművének megőrzése és eljuttatása a fiatalokhoz a közösség, az anyanyelv, a szellem a nemzeti lét jogos és szükséges önvédelme.”

Pálfy G. István, Kötő József egyaránt utalnak a sütői életmű fölött pálcát törő, hitelét megkérdőjelező, kívülről ítélkező vélekedésekre. Velük szemben ott állnak azok – e kötetben Szász István Tas, Zeno Ghițulescu, Demeter József, Fodor Sándor s a további üzenetküldők és levélírók mindenike –, akik Kónya Lászlóval együtt mondják: „András gondolatai legyenek a mi gondolataink (...) az András útjai legyenek a mi útjaink.” S ezt nem csupán a földink iránti szeretetünk diktálja. Dobos László, a szlovákiai magyar irodalom kimagasló személyisége Sütő András hatvanadik születésnapjára írott köszöntőjében annál szélesebb ívű érvényességgel üzent: „Életműve százados igazságokat tanúsít és mond. Sütő András nagy nemzeti értékünk, fölötte áll ideológiáknak, a társadalmi lét hullámvásáinak, rosszakaratú lebecsüléseknek s emberi kisszerűségeknek. (...) életműve és annak üzenetei a nagy sereghez szólnak, a nemzet egészéhez, a nemzet egészéért.”

Ennek ismeretében és tudatában valljuk Márkus Bélával egyetértőleg: „Kérlek, segíts a tieiden!” Életpéldáddal, életműveddel, amely immár végképp lezárult, értékének az idő ad az eddigieknél is fényesebb ragyogást.

A kötetet az emlékezők életrajza adatai és színes képanyag egészíti ki.

„...az erdélyi részek Julianusa”

„...nem volt még korszaka a magyar történelemnek, amelyben a nemzet részei – szétszakítottságukban – lélekben ennyire eltávolodtak volna egymástól, mint az utóbbi évszázadban. Nemzeti jövőnkkel törődő írónak aligha van fontosabb kötelessége, mint újrakovácsolni a nemzet lelki egységét.”

Beke György

Beder Tibor címadó szavai és az író ars poeticá-jaként is értelmezhető szavai szerves egységbe foglalja azt a törekvést, a lezárult életmű lényegét hordozó üzenetét, hisz Beke György a részt csakis az egészben, az egészt a részeiben igyekezett fölmutatni, cselekvési programként mindannyiunk elé állítani: „Egy nemzet életében a peremen élők, vagy éppen a nemzet államkereteiből kiszorultak, a szórványok sorsán mérhető le a törzsek, a nemzet egészének állapota.”

E gondolatok köré csoportosulnak, annak különböző aspektusait tárják elénk, bontják ki a rendkívül terjedelmes életműből abban a kötetben, amely a fáradhatatlan „barangoló” emlékét idézik, halálának első évfordulóján.⁹ Pomogáts Béla az „emlékek könyve”-ként fűzi csokorba, adja kezünkbe a megszólítottak írásait, anyaországiakét és az elszakított területeken élőkét, akik – a személyes és közösségi emlékezet pusztító eróziójával szemben – a »szárnyas idő« rombolását szeretnék megállítani, hogy Beke György személyiségét és életművét ne csupán a barátok és munkatársak, hanem az irodalom, a történelem, a nemzet emlékezete is számon tartsa, ápolja és őrizze.

A kötet szerkesztője a valóságirodalom, a szociográfia, az irodalmi riport kimagasló művelőjének pályaképét rajzolja meg, mely a nemzeti önismeret elmélyítését, tudatosítását szolgálta, ki Móricz Zsigmond példájára vallotta: „a riporter gyalogoljon minél többet (...) a gyaloglás nem okvetlenül cipőtalp szaggatás, sokkal inkább »társadalmi gyaloglás« értendő rajta – gyalogoljon még akkor is, ha ez nem is mindig kellemes és jó, gyaloglás közben pedig legyen nagyon kíváncsi, makacs fölfedező és nagyon hallgasson a szívére”, írásaiban legyen hiteles és cselekvésre buzdító. Regényeiben, riportkötetekben a magunk keresését programként állította ön maga és olvasói elé, a történelem és a jelen örök szimbiózisában. „...nevelni és tanítani akar – állapítja meg Pomogáts Béla – Riportkönyvei (...) egy kisebb »szabadegyetem« feladatát is ellátják”. Írószobája „a nemzetiségi önismeret fontos műhelyé”-vé vált, melyből az évtizedek során közel hetven kötet, több száz riport és heves lendületű publicisztikai írás került ki.

A Farkasréti temetőben 2007 januárjában Cseke Péter és Pomogáts Béla búcsúztatták.

Az erdélyi pályatárs Beke György munkásságának mozgatórugóját a nemzetféltésben jelöli meg: „voltaképpen a nemzetféltés adta kezébe a tollat, amikor a csángó-magyarok világát járta: nehogy a honfoglalás kori szálláshelyein immár lassan szórványhelyzetbe kerülő erdélyi magyarság is csángósorsra jusson.” E vonatkoztatható a barangoló-kötetekre is: az Erdélyben, s a Magyarországon megjelent darabjaiban egyaránt „a nemzeti szempont primátusa érvénye-

⁹ **Beke György emlékezete.** Halálának első évfordulóján. Szerkesztette: Pomogáts Béla. KÖZDOK, 2008.

sül, ez válik kötetszervező erővé”. Pomogáts Béla az erdélyi magyarság sorsán töprengő elődök – Orbán Balázs, Kós Károly, Mikó Imre, Reményik Sándor, Tamási Áron – mellett megemlíti Dsida Jenő nevét s jeles alkotását, a Psalmus hungaricust: „Amit Beke György ránk hagyott, könyvtárra való művében, az is a »magyar zsoltár« egy változata: a valóságról beszél, egyszersmind a valóság fölé emelkedik, talán, hogy népe érdekében az Urat szólítsa meg.”

Mindenik megszólalás egy-egy új vonás azon a portrén, amelyet közel nyolc évtized barázdált Beke György szellemi arculatán. „...az erdélyi magyarság lelkületét próbálta megragadni” (Aniszi Kálmán); könyvei „cselekvésre készítő behívók és toborzók is anyanyelvi hadseregünknek” (Beder Tibor); „...ő nem annyira a lélek finom rezdüléseinek és sejtéseinek az embere, inkább a látható és tapintható, ésszel fölfogható és megismerhető jelenségeket igyekszik megragadni” (Halász Péter); „...s mondja, mondja a nemzetért, hazáért, szülőföldért, egyedülállóan szép magyar nyelvünkért a mindenkori felelős értelmiség ígéit és zsoltárait.” (Hegedüs Imre János); „Egyszemélyes intézmény volt – egyedül is – intézményeket pótló ember. Kisebbségi létünk igaz krónikása. Önismeretünk megfogalmazója és kiteljesítője.” (Lőrincz György); „...ő az erdélyi magyar szellemiség egyik hadvezetője, bekéje és hadnagya volt, ki a rossz, fene fátumok között is – ha nem is győzelemre – megmaradásra próbálta vezérelni a rábízott sereget.” (Magyar Lajos); „Nem csupán a dicső múlt, a lehetséges jövő reménykeltő képe is benne volt, benne van immár lezárult, kikerekedett életművében.” (Nagy Miklós Kund); „...időtálló jelentőségét nem kérdőjelezhetik meg mulékony divatok, viszketeg hóbörgések, finnyáskodó fanyalgások.” (Nagy Pál); „Utolsó leheletéig az összmagyarság nemzeti érdekeiért, a Kárpát-medence és az anyaország magyarságának egy nemzetté ötvözését és a határon túli magyarság helyben maradását tartotta legfőbb célkitűzésének.” (Nagy Zoltán); „Ha röviden jellemezni kellene Beke György írásművészetét, három jellemző vonását emelném ki: a valóság hűséges, mégis mindig előremutató ábrázolása; aztán a sokműfajúság, illetve a műfajok sajátos ereje; továbbá a rendkívül vonzó, a szó teljes értelmében hatásos stílus.” (Szathmári István) A kiragadott idézetek sorát még hossza folytathatnánk.

Zárógondolatként Sütő András leveleiből idézünk: „Valakinek mindig állni kell a tornác küszöbére.” (87. aug. 25.) Ott állt akkor is, amikor műveit kérlelhetetlen cenzorok és pártos hitnyomozók csonkították, betiltották, ott állt akkor is, amikor kényszerűségből Magyarországra költözött. „...választott szabadságod pedig életre szóló rabságod is egyben: az erdélyi magyarság megmaradásának szolgálata.” (2002. szeptember 8.)

A számadó, számtartó ember megérkezett a Magyar Halhatatlanságba, életműve a Magyar Örökség részeként él tovább. Az Utószó írójával egyetértésben „bízunk abban, hogy példáját, munkásságát megőrzi a nemzet emlékezete”.

A kötetet a Somos Béla által összeállított két adattár – Az életrajz és pályakép főbb adatai, Beke György művei – egészíti ki.

Héthavas

Őstörténeti hitregény

Az sms-ek, e-mail-ek, napilapok és televíziók tömondatokhoz szokott, az anyagi érdekektől fűtött énközpontú világában bizonyára lesz olyan olvasó, aki ámulva veszi kézbe Gál Elemér *Héthavas* című, a székelység múltjának egy emberéletnyi időbe sűrített epizódját felelevenítő 670 oldalas regényét.¹⁰ Csodálkozását fokozza, sőt hitetlenkedéssel fogadja az irodalmi lexikonban ismeretlen műfaji megjelölést: őstörténeti hitregény.

Vessük el előítéleteinket!

Érdeklődésünket növelje az, hogy a mű alkotója hetvenedik életévében kezdett hozzá első regénye megírásához, hat éven át tervezte, színezte a cselekmény sokszálú szövetét, mely elvezet bennünket a hun származástudatot őrző székelység történetének IX. századi világába.

Utószavában szól arról, hogy e regény gondolata már gyermekkorától kíséri. Az akkor hallott népmondák, eredetmítoszok mélyen befészkeltek magukat a Csíkban felnőtt ifjú gondolatvilágába. A hozzá adódott olvasmányélmények, történeti munkák éltették a mű csíráját egy olyan emberben, aki bár egyetemi tanulmányaival fizikailag végképp elszakadt szülőföldjétől – tanári éveit Szatmárnémetiben töltötte, nyugdíjas korában pedig Egerben telepedett le –, azt mindvégig szívében őrizte, lélekben sosem szakadt el tőle. A földrajzi távolodással egy időben, azzal ellentétes irányban nőtt, erősödött, fokozódott a szellemi kötődés, amely végképp kiérlelte, tetté gyümölcsöztette benne a mű megírásának szándékát. A visszacsatolás akár a szülőföld iránti vágyakozás érzelmi kivetítődéseként is tételezhető.

A regény cselekményét írásos dokumentumokra és a nép emlékezetében ma is élő eredetmondákra építette. A „hézagokat” az írói képzelet tölti ki, telíti élettel, a maga által megálmodott közösséget „történelmi” személyiségekkel népesíti be. A kötet lapjairól a fél évezreden át külön élt székelység világa, élet-halál harca tárul elénk, abból az időből, mely röviddel megelőzi a honfoglaló magyarságba való betagozódást.

Mi volt az a belső kohéziós erő, amely a magukat a hunok származékának tekintő maroknyi népet a Héthavas, a napsütötte Hargita lábánál megőrizte egy oly korban, amelyben népek tűntek el, olvadtak semmivé? A társadalmi szervezettség, a természettel egybefonódó életközösség, a természetvallás hitvilága, a maguk szabta törvények, a közösségi értékek primátusa, az egyéni hősiesség – megannyi éltető és megtartó kötelék.

Gál Elemér regénye sajátos, öntörvényű világot tár elénk, amely a maga alkotta rendre építi társadalmát. Hierarchikus felépítettsége állandóságot és folytonosságot biztosít, melyben főrendnek és a köznépnek is pontosan meghatározott szerepe van, mindenik a megmaradás egy-egy építőköve. A rabonbán-társadalomban rend honol, fegyelem és szervezettség: a védelmet jól kiépített erődítmények és várak láncolata szolgálja, lármafák, tűz- és füstjelek biztosította kommunikáció, a várnépek átgondolt feladatrendszere avatja organikussá. A főrabonbán, a nagy-rabonbánok, a fő-, nagy- és kisgyulák, a főharkász és a harkászok, a fürkészek, rigó- és rimálányok, várvédők – megannyi tisztség és szerep. Mindenike egyetlen nagy célt szolgál: az önvédelmet, a társadalmi szervezettség fenntartását. Kötőszöve az erős, szilárd, ősi törvényekkel fenntartott fegyelem. Fő szövetségesük a természet, a maga titkaival, áldásaival és veszélyeivel: elrejti őket a veszély esetén, élelmet ad, társuk a küzdelemben.

¹⁰ Gál Elemér: *Héthavas (őstörténeti hitregény)*. Eger, 2006.

Mindezzel egyenrangú támaszként ott találjuk azt a hit- és hiedelemvilágot, amely cselekedeteik legapróbb mozzanatát irányítja, értelmezi, jövőjüket előre vetíti: az Egek Ura, a Napisten, a Holdasszony, a szelek, a víz, a villám s megannyi más természeti jelenséghez kötődő háttér, amely transzcendens sugallatra modellálja, irányítja, meghatározza életüket, mindennapjaikat. A főtáltos, a sámánok, a csodatevők értelmezik a jeleket, intenek arra, hogy az ember nem önmagáért és önmagában való, fölöttük égi erők rendelkeznek, közösséggé kovácsolja őket, megtartó erőként van jelen életükben.

E közösség – mint mindenik a történelem során – megtartó erővonalai sorában fontos szerepe van a személyes életnek, az egyéni erényeknek – a harcban és munkában egyaránt. A szilárd felépítésű társadalom, a családeshímeny, a sok gyerek, a közösségi életben betöltött szerepre való felkészülés, a harci erények maguk is tartós építőkövei e világnak. Ez az a pont, ahol az írói képzelet a legmarkánsabban van jelen a könyv lapjain. Karakteres, színesen megrajzolt hősök lépnek elénk. Egyéni jegyeik, személyes vonásaik, életvitelük szervesen épül a közösségbe. Szerepük nem előre behatárolt, a kibontakozás, a jellemfejlődés az erdei ösvények titkaihoz és rejtelmiehez hasonlóan bontakoznak ki, elfogadva és vállalva a maguk sorsát. Érzelmi gazdagságuk, rokon- vagy ellenszenves magatartásuk az adott társadalom sokszínűségét példázzák.

A Héthavas világa nem különálló sziget. Hősei a népvándorlások, a területszerzések korát élik, amelyben folytonos védekezés, békétlenkedés teszi próbára vitézségüket, kapcsolatépítő képességeiket. A regényben a kazárok, Mén Marót bihari országa jelenti a fő veszélyt, újabb és újabb csatákban kell kivívniuk a megmaradás biztonságát. Ám ott a jövő távlata, reménye is. Legelőbb is a honfoglaló magyarokkal való kapcsolatfelvétel lehetőségében. S még valami: a terjedő kereszténység hittételeinek elfogadása, amely egy még tágabb, az európai betagolódás esélyét vetíti eléjük. Egyik sem akadálytalan folyamat. A nagy testvér nyújtotta biztonság életmódváltást hoz – a várvédők falvakat hoznak létre, a harci készenlét, a katonáskodás mellett a termelő munkában látják az életforrás biztosítását. „...eljött a teremtés kora, amikor az ember az isteni építkezés munkáját utánozza.” A más népekhez való viszonyulásban is változás áll be. Befogadó nép lesz, amely békében kíván élni a hozzájuk tiszta szándékkal közeledő népekkel. Jó példa erre az örmények szépvízi letelepedése, a zsidók befogadása.

A szerzetesek által „behozott” kereszténység megosztja, konfliktushelyzetbe sodorja a bálványimádás hiedelemvilágában élőket. Nehéz, küzdelmes folyamat, amely ezúttal a lelkekben, a közösségi tudatban vívja harcát. De míg az ősvallás hiedelemvilága, törvényei külső, ismeretlen erőktől való félelemre alapozódik, a kereszténység a szeretetre, a feltámadásban megtestesülő öröme és reményre épül.

A regény főhősei – Zsögöd és Csenge – életútja, egymásra találása, szerelmük beteljesedése kitörést jelent az addigi kasztrendszerből. A szépséges, főrangú rabonbánlány és az „alja népségből felkapaszkodott” vitéz házassága a rideg törzsi szabályokon való felülemelkedést példázza. Szerelmük, családi életük, az egymásért való aggódás és féltés egybeforr a közösségi elvárásokkal: az áldozatvállalással, a megmaradás szolgálatával, a küzdelemben való részvétellel. Ezt örökölték eleiktől, ezt hagyományozzák gyermekeikre, ezt személyesítik meg Kisvár védői, a róla elnevezett Zsögöd település helyhez kötöttséget vállaló lakosai előtt.

A regény – műfaji megjelölésével egybecsengően – jól érzékelhető történelmi atmoszférát teremt. A vaskos kötet lapjai elének varázsolják a csodálatos természeti szépségekkel teli vidéket: a Csíki medence fölé magasló, napfényben úszó vagy a hótakarótól kékesen csillogó Hargitát, Csíksomlyó misztikus kisugárzását, a patak völgyek titokzatosságát, az erdők rejtelmes vadcsapásait, embert rejtő ösvényeit. A hőseivel való bensőséges azonosulás Tamási Áront idézi emlékezetünkbe, hitviláguk pedig Nyirő József regényeit. A könyv teremtette

történelmi miliő, a székelység korabeli világának megelevenítése inkább Kodolányi János hasonló témájú regényeivel rokoníthatók.

Nyelvezete, stílusa változatos. A leíró részeket lírai hatás lengi át. A meditatív elmélyülés, a benső lélekrajz sehol sem válik terhessé, túlbeszéltté, a cselekmény mozgatórugóinak jobb megértését, elfogadását segíti. Párbeszédei, hőseinek megszólalásai jellemrajzuk, gondolkodásmódjuk kibontását szolgálják.

Egerben, Dobó István vára alatt született ez a rendhagyó alkotás. A történelmi légkör inspirációja? A rég elhagyott szülőföld utánunk nyúló karja? „Amit az Ég Ura adott, azzal el kell számolni” – olvashatjuk a Zándírhám főrabonbán temetésekor megfogalmazott gondolatot. E kötet Gál Elemér elszámolása mindazzal az örökséggel, amelyet származása, a hely szelleme révén hordozott magában, fölmutatva e gyökerét vesztő világnak azon nemzeti, emberi, lelki értékeit, – köztük a legnemesebbet: a nemzeti összetartozás önzetlen, önfeláldozó szolgálatát –, amelyet a székelység küzdelmes évszázadai jelenítenek meg a magyarság számára, azt az erőforrást, amelyet a hit jelenthet a kóbor lelkek és eszmék világában.

A regény fedőlapján olvashatjuk dr. Cs. Varga István irodalomtörténész méltató szavait. Zárszóként, az olvasónak szóló ajánlásként idézzük sorait. „Példaértékű ez az őstörténeti kalandozás, bizonyítja: a primitívnek vélt társadalmakban is születtek érző lelkek, akik lemondtak önös érdekeikről, ha a megmaradás, az összetartozó népek érdekei áldozatot követeltek. Lélekben tudtak nagyok lenni, magukhoz emelték a kisembert is, hogy mindenki otthona legyen a közösen védelmezett haza.”

Bálint Tibor emlékezete

„...amióta tollat fogtam, csak az emberek iránti szeretet és részvét vezetett”

A kolozsvári Polis Könyvkiadó igen tartalmas kötet kiadásával idézte elénk az író és életművét, születése 75., halála ötödik évfordulóján.¹¹ Saját és az íróársak vallomásaiból, kritikákból, tanulmányokból és levelekből – no meg a harminc oldalnyi fotóanyagból – bontakozik ki a róla alkotott és megőrzött kép. Minden írás, minden sor egy-egy színárnyalat azon az írói portrén, amely öt évtized alatt körvonalazódott, formálódott.

Ha Bálint Tibor nevét halljuk, kiváló regényei, remek novellái jutnak eszünkbe. Elénk tárul Kolozsvár hajdani perifériájának letűnt világa – Irisz-telep, Kövespad utca, Pata utca, Sivatag utca –, melyből maga is vétezett. Abban pedig a hősök megszámlálhatatlan sora, kikre „rádőlt a történelem”, akik elesettségükben, gyarlóságaikban, gyengeségeikben, nyomorúságukban is belopják magukat az olvasó szívébe.

Honnan ez a kisugárzás? Honnan a rokonszenv?

Az író vallomásaiból következtethetünk erre. Elsősorban a méltatásunk mottójául választott szavaiból: tollát mindenkor a szeretet és a részvét vezette. Az érzelmi tölteten felül, azon túl, ott van egy erkölcsi parancs is: az igazsághoz való konok ragaszkodás, mely áthatja alkotásait: „az igazság a stílust szolgálja, a stílus pedig az igazmondást”. Írói hitvallását megfogalmazó sorai, gondolatai – a *Kenyér és gyertyaláng* (1975), a *Nyargaló ihlet* (1988) című köteteiből bőséggel idézhetünk – segítenek bennünket, hogy megértsük, felismerjük az írói siker titkát: „a művészet ereje sosem a témájában van, hanem a megírásban, a láttatás mélységében és magasságában, amellyel részünkbe teszi a hatalmas élményt”; „kellő tehetséggel és szívós munkával a mondatokból a gondolat és az érzelmek legtündöklőbb, legidőtállóbb palotáit lehet fölépíteni”. Sosem volt hatásvadászó, nem szerette a „céda mondatok”-at. „...nem szépen kellene írunk, hanem egyszerűen és világosan, s jobban szeretném, ha a számócaillatú szavaink helyett éles meglátásainkat és halálosan pontos leírásainkat csodálná a világ”. Másutt: „mesélni a havasi pásztor is tud (...), de mélyére hatolni az életnek és meglátni benne a mindig sajátosat, erre csak a született művész képes”. És ne feledjük az írói felelősséget, az elkötelezettséget, a rendíthetetlen szilárdságot és következetességet s azt sem, hogy semmi áron nem lehetett megvásárolni!

Az írótól kölcsönvett szavak, mondatok hozzásegítenek ahhoz, hogy valóban eligazodhassunk, elmélyülhessünk abban a világban, amely a Bálint Tibor-életműből tárul elénk.

Hozzásegít bennünket ehhez a kezünkben tartott kötet, melynek írásai megannyi koordináta, mérföldkő abban a szellemi utazásban, amelyet Bálint Tibor írói világában tehetünk. Bajor Andor ama első, 1963-ban megjelent kötet – *Csendes utca* (1963) – előszavában, íróavató soraiban, meleg szavakkal köszönti „a valóság költői újrateremtésének, az igazság kikiáltásának” titkait birtokló külvárosi múzsafit, a „nagy fölfedezésekre, álmétködtető csodákra” képes igazlító barátot. Az útra bocsátó, bizalommal és hittel feltarisznyáló szavak ellenpólusáról idézzük a búcsúzó barát és pályatárs, Fodor Sándor sorait: „...becsültem hűségét (...) Hűségét a hithez, amelyet Édesanyja csepegtetett a lelkébe, és amelyet megerősített Alma

¹¹ **Vallomás repedt tükör előtt.** Bálint Tibor emlékezete. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2007.

Matere, a kolozsvári Református Kollégium. Hűségét a néphez, amelyből vétetett, szülőföldjéhez, szülővárosához, amelyről gyönyörű vallomásában, az *Egyszer én is harangoztam* című karcolatában ír.” (2002) A kezdet és a vég? A két időhatár közt rajzolódik ki a pálya íve, amelyet e kötet előtár, feltérképez számunkra.

Az életmű – regények, novellák, vallomások, tárcák – csillagégboltján a *Zokogó majom* (1970) című családregény ragyog a legfényesebben. Azé az alkotásé, melynek keletkezés-történetében oly nagy szerepe volt az áldozatos édesanyjának. A Botlik Géza által írott BT-portréban olvashatjuk:

„S egyszer azt mondta édesanyjának:

– Sokszor gondoltam rá, mama, hogy megírjam családunk történetét... Csak hát közöttünk nincs egy hős se...

Vinczéné sértődötten és meglepődve összehúzódott: – Hát az, hogy élünk..., hogy testünk-lelkünk egészséges maradt..., hogy nem cselekedtünk rosszat senki kárára – az nem hősiesség?...”

Ez volt számára az az ihletforrás, életanyag, amelyből merítve „minden időben tartós sokkot és katarzist, lélektisztító hatást lehet kelteni: a való élet édeskesernyés anyaga”.

A Polis Kiadó emlékezet-kötete erre az élményvilágra, a félszázados írói életpálya és az életmű egészére vet megannyi reflektorfényt. Íróársak, irodalomtörténészek és -kritikusok, interjúk, levélírók soraiból, az egyes alkotásokat, illetve a már lezárt életművet görcső alá helyező írásokból bontakozik ki a kép, kristályosodik ki az az értékskála, amely elhelyezi Őt a romániai és az egyetemes magyar irodalom panteonjában. Az érzelmi megközelítések, a tudományos vétezzettel írott tanulmányok közt – szemléltetés és az olvasottak lényegét aláhúzó szerkesztői szándékkal – a korhoz és a témához szorosan kapcsolódó Bálint Tibor-írásokat olvashatunk. Így teljesedik ki a kép, tárul fel előttünk a művek forrásvidéke, a sokágú csermely, mely folyammá duzzad.

A művek olvasásából fakadó élmény e kötet segítségével válik még elmélyültebbé. Ahány szerző, annyi eligazító, tájékozódásunkat segítő fogódzó, mely hozzásegít, hogy az élmény bennünk is tudatos értékítéletté jegecesedjen, tudatosodjék: a Déry Tibor-, Krúdy Alapítvány-, József Attila- és Márai Sándor-díjjal kitüntetett Bálint Tibornak prózaíróink legjobbjai közt a helye. A *Zokogó majom*, a *Zarándoklás a panaszfalhoz* (1978), a *Bábel toronyháza* (1996) című regényeiről, a *Sánta angyalok utcája* című színműről, a novelláskötetek – *Angyaljárás a lépcsőházban* (1966), *Önkéntes rózsák Sodomában* (1967), *Látomás mise után* (1979), *Nekem már fáj az utazás* (1973), *Mennyei romok* (1979), *Égi és földi kovártély* (1989), *Könyörgés kétségbeesés ellen* (2002)... – hosszú soráról olvashatunk, nyerhetünk tudományos megalapozottságú bírálatot, értékelést.

Irodalombarátok, tanárok s diákok, Bálint Tibor tisztelői igen nagy haszonnal forgathatják e kötet lapjait, mely nagy szolgálatot tesz azért, hogy az életmű az elkövetkező nemzedékekben is élő, szellemi és érzelmi élmény váljon/maradjon.

III.
Szatmári tájak üzenete

Garabonciás átolmlátás

Paizs Tibor: A kolozsvári hóhér

A XX. században Erdélyt elhagyó százezrek különfélekepp „igazolták” döntésüket. A garabonciásnak/peregrinusnak is – e könyv¹² főhősének, aki nem más, mint a nyolcvanas években Magyarországra áttelepedett szerző – megvan a maga forgatókönyve: „Becsapta maga mögött az ajtót és elhagyta. Elhagyta, mert azt hitte, jó oka volt ezt hinni, hogy szerelmes szülőföldje megcsalta.” Elhagyta, de feledni sosem tudta. Sem ő, sem más! Hisz az ember nem tudja megtagadni önmagát, nem tudja feledni azt a teret és időt, társadalmi és emberi környezetet, amely felnevelte, felruházta, feltarisznyálta. Tudata, lelke mélyén mindig visszavágyik, visszatér azokra a helyekre, történelmi időkbe és a mába, melyekből a megtartó és megőrző életnedveket magába szívta, mely szellemi táplálékával éltette, leírt és kimondott igéit ihlette, sugallta. Ezt tette Paizs Tibor is: maga szponzorálta Honfoglalási Emléktúrára indult Erdélybe. Nyitott szemmel és nyitott szívvel. Kezében tollal, mely hozzásegíti kibeszélni magából az elébe táruló látvány szépségét, a megvallatott múlt példázatát. A színét és fonákját mindannak, amit ez áldott és sorsverte föld, Erdély kínált fiainak az évszázadok során.

A kötet alcímében – *Egy honfoglaló garabonciás átolmlátása* – „műfaji” megjelölés olvastakor előtolul a kérdés: tündér- vagy rémálom az, amelyben részünk lesz? Már az első oldalon felkészít arra, hogy mindkettő: Szindbád légies, megfoghatatlanul szépséges világa éppúgy jelenvaló lesz majd e kötet oldalain, amint a lidércfények bolygó tüze, prikulicsok sötét árnya. Utazásának kifejezett indítéka mihamar visszaránt a földre, a valóságba. „...szülőhazát és házat felidézni, emlékekbe szenderedni, megsejteni a régmúltat, s hírül venni a jövőndöt.”

Mindjárt az első állomás: Várad, Erdély nyugati kapuja, mely „hajdan, ha megemelte büszke fejét, szemhatára Bécsnél, Párizsnál, Velencénél állapodott meg”. Szent Lászlótól Vitéz Jánoson és Janus Pannoniuson át a holnaposokig, Ady Endréig feszül az az ív, melynek szivárványos fénye beragyogja a város szellemi égboltját; az ellenpólus: a török dúlások sorozatától „a csürhe lelkületű »népi demokráciá«-ig a sötét idők rettenete, amely elfödte előlünk a Napot is. Fény és árnyék, békés kibontakozás és romboló ártalom. Egyszer fenn, egyszer lenn. És, sajnos, igen sokszor lenn. Ezt kell megtapasztalnia Belényesen. Ezt Vaskoh településen, ahol már régen kihalt a magyar szó. „Tarka márvánnyal borított oszlopos templomában Isten magányos. Hajléka kulcsra zárva. Már nem nyitják rá az ajtót.” Ez jellemző a Bihari Havasok, az Érchegeység valamikor patinás hangulatú, magyarok által lakott városaira, településeire is: Nagyhalma, Brád, Abrudbánya, Verespatak... jobbára csak emlékeiben magyar, ahol „a főtér házainak legtöbbje még magyarul álmodik”, ahol „rendre kifosztották neveinket. Előbb egy ékezetet loptak el, aztán egy betűt, majd még egyet, és románná tettek”.

Egy újabb kanyar s pegazusa, a hűséges Lada a Királyhágó kapaszkodóin jut el a történelmi Erdély határához, Kalotaszegre, „Kós Károly szerelmes vidéké”-re. A népművészet tündéri varázsa, a díszes tiszta szobák, a ládamélyekben rejtőző népviselet szépsége sem feledtetheti a realitás komor tényeit: „Kalotaszeg magyarsága egyre fogy. Szálláshelyet készít a környező hegyekből lavinaként lezúduló betelepődőknek.” Évtizedek óta halált hozó sötét felhőként lebeg fölöttük az életszemléletüket megfertőző fehér pestis, az egykézés réme.

¹² Paizs Tibor: **A kolozsvári hóhér**. *Egy honfoglaló garabonciás átolmlátása*. A Szatmári Magyar Hírlap megbízásából készült a csíkszeredai Státus Kiadóban, 2007.

Kolozsvár a gyermekkor színhelye. Megannyi emlék és álom köti a városhoz, utcáihoz, épületeihez. Mostanra az ellentmondások színtere: a régi iskola, melyben már nincs magyar szó; a dicső uralkodó, Mátyás szobra előtt éktelenkedő gödör. Ahol a leánya magyar éneke fagyossá tette környezetében a levegőt, ahol a magyar tudományosság bölcsője ringott, ott „Trianon szeszélyes paripája levetette magáról a Szentgyörgyöket, miközben lovat adott némely kötélfonók alá”. Még ennél is fájdalmasabb tapasztalás az európai hírű Házsongárdi temető: „a halottak kertjében is elkezdődött az »asszimiláció«”, útjain „hajléktalan halottaink” barangolnak.

A Mezőség – „árva magyarok világa” – ősi hangzású, valamikor szintiszta magyar falvak sora. Palatka, a szülőfalu sem deríti jókedvre. Sorsuk a szétszórás lett? A történelem gát-szakadási ellen mi nyújthat túlélési esélyt? Első szavaink hűség és mai cserbenhagyók csatájából ki kerül ki győztesen?

Talán megmaradt erősségeink, köztük Marosvásárhely? A Vártemplom, a Teleki Téka, a Bolyaiak? A segesházi várhegy temploma, ahol az erdélyi rendek 1506-ban szövetséget kötöttek? Petőfi emléke? A szászföld templomeroái, kővárai? Brassó, a ma is méltóságteljes város, mely régi rangjának a morzsáit eszi? Kérdések mardossák, követik egymást s a remény halvány mécsesei csak itt-ott sejtetnek/engednek derengést az éjszakákban.

...El innen oly tájakra, melyeken egyértelműbb, biztatóbb a kérdésekre adott válasz. A szabadságszerető székelyek közt keresi azt. Budvár, Firtos, Rapsonné vára, Székelytámad, Székelybánya – megannyi legenda szomszédságában ott vannak „a magyar nyelvi közösségek példaadó települései”. Orbán Balázs, Benedek Elek, Tamási Áron, Nyirő József..., a székelyudvarhelyi Emlékezés Parkjának szoborpanteonja, a csíksomlyói Babba Mária, Domokos Pál Péter, csíkszögödi Nagy Imre, a Csíkszentdomokoson született Márton Áron püspök, Gábor Áron... oly személyiségek, kiknek kezében a bölcs tájékozódás fáklyái lobognak, erősítik az izmot a küzdelemre, ébren tartják a megmaradás hitét. A táj tündéri szépsége – a Súlyomkő, a Szent Anna-tó, a Rétyi Nyír, a Gyilkos-tó, a Békás-szoros, Borszék – illő keretet nyújt hozzá. A székely ember hozománya – „ezermesteri hajlama, fogékony elméje, sajátos logikája” – oly örökség, amire jövő épülhet. Épül akkor is, ha e vidéket sem kerülte/kerüli el jelenkorunk romboló, hódító, kisajátító szelleme. Épül, hisz oly alkotó elődök, Erdély, a nemzet sorsa fölött örökös szellemek nyújtanak példát és erősítést, mint a Marosvécsi Helikon tagjai, mint a székely tájakhoz nevükben is hűség és elődök sora: Baróti Szabó Dávid, Bölöni Farkas Sándor, Kőrösi Csoma Sándor, Zágoni Mikes Kelemen, Apáczai Csere János, a kisbaconi Nagyfejedelem: Benedek Elek, Bolyai Farkas és János. Immár ide írhatjuk a marosvásárhelyi temetőben nyugvó Sütő András nevét is.

A Székelyföld kiáradása, bár maga sem mentes sebhelyektől, gondoktól, egészében véve a kötet hitet és reményt ébresztő oázisa. Ám amint kijut onnan, Dés, Beszterce, Szamosújvár, Nagybánya, Magyarlápó élményanyaga újra árnyékosabb régiókba kerül, tapasztalásai újfent lehangolóak. A másutt ráérősen cammogó Lada mintha menekülne. Koltó enged időben hosszabb megállót, majd rövidebb stációt Tótfalusi Kis Miklós, valamint Erdősi Sylvester János szülőhelye. Azt várnánk, hogy Szatmárnémetiben letáboroz, hisz évtizedek emléke, családi kapcsolat köti hozzá, de szinte csak áthalad rajta Nagykároly irányába. Károli Gáspár, Kaffka Margit és Ady Endre a szívéhez nőttek; Károlyi Sándort, a történészek megítélésével szemben, hazaárulónak, köpönyegforgatónak tartja. Folytatja útját Szalontán át Aradra, Lippára, Temesvárra. Az aradi vértanúk emlékét a kegyelet hangján idézi elénk. Másfél száz év múltán annak közelében, Temesváron lobban fel újra a szabadság lángja. „Temesvár volt a kezdet – és eldőlt a csata. Egy mítosz is vele dőlt. Ezen a karácsonyon született meg (a Bánságban ugyan) Erdély számára a Szabadság. A kisded még gyámoltalan. Szentelkedők és képmutatók adják ma kézzel-kézre, s készítenek róla faragott képet a maguk hasonlatossá-

gára... (...) 1989. december 15-én Tőkés László, a palástos hadfi indított csatát Bukarest ellen. Megnyerte, de az ország elveszett.” Ez is vereségeink sorát gyarapítja? – kérdezhetnénk.

A bánati kép – Lugos és Karánsebes – ismét felleges tájképként áll előttünk. Hátszeg is. Vajdahunyad is. Déva lerombolt vára is. A vár tövében azonban ott épül a remény fala. Köveit, tégláit Böjte Csaba ferences szerzetes Don Boscot idéző csodatette, a jóság és a másokért élés, a lemondás és a másokért való önfeláldozás habarcsa, oltott mesze fogja össze. Ez a felismerés az ezer éves erdélyi római katolikus egyházmegye vonatkozásában történelmi távlatokat nyer, melynek székesegyháza maga is szimbólumként magaslik történelmünk fölé. „E templom, Templom, őrizte meg magyarságunkat Erdély-szerre hét évszázadon át, míg a hit hajlék és kenyér volt.” A hit, mely a kálvinista Enyedet is újra tudta éleszteni, bár régi önmagát sosem nyerhette vissza az 1849. januárja szörnyű pusztítása, öldöklése után.

Miért is tért vissza Peregrinus Erdélybe? „Kinek miért. Számomra a lelkiismeret nyugalmaért, erkölcsi erőim épülésére. Bizonyára van, akinek kísérteni.” Mivel tért onnan haza? Sok keserű tapasztalással, de azzal a reménnyel, hogy „aminek fonákját látta, annak színe is van”. Hinni szeretnénk, hogy benne is, az olvasóban is a természet torockói csodája, a kétszer kelő Nap lesz a kötet igazi üzenete. „Megmutatja magát keltében, a pirkadatban, s menten a Székelykő mögé áldozik, hogy később új tündökléssel ismét megjelenjen. Micsoda jelképe a feltámadásnak!”

Színházi élet Szatmáron (1898-1918)

A Szatmár városi Tanács jegyzőkönyveiben fennmaradt adatok szerint 1790. június 8-án, 10-én és 13-án Móricz János társulata „a polgárság és a lakosság tetszésére” „Komédiajátékokat” adott elő – olvashatjuk az Északi Színház fennállásának huszadik évfordulójára megjelent jubileumi katalógusban. Ettől az időponttól számítható a szatmári színjátszás dokumentumokkal alátámasztott hiteles története. A polgárság színház iránti megbecsülése, a színművészet iránti igény minél színvonalasabb kielégítése, a város áldozatkész támogatása jeleként épült meg 1848-ban az első, közel fél évszázaddal utána, 1892-ben pedig a második, ma is álló kőszínház.

E könyv szerzőjéről tudnunk kell, hogy a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben nemzeti identitásunkat őrző és erősítő, magas művészi színvonalú pódiumműsoraival érdemelte ki a közönség figyelmét és elismerését. A kilencvenes években általa kezdeményezett és szervezett *Hajnal akar lenni* című, immár hagyományos, nemzetközivé vált népdalverseny, valamint a *Gellért Sándor szavalóverseny* Szatmár megye kulturális életének legjelentősebb eseményei közé tartozik. Ugyancsak ő a kezdeményezője és szerkesztője az *Otthonom Szatmár megye* című kiadványoknak, melyek sorában immár több mint harminc kötet jelent meg. A mostani kötet előtt *A szatmári színjátszás otthonai* (2003) és az *50 év krónikája* (2003) című, színháztörténeti témájú köteteivel hívta fel magára a figyelmet. E könyvében – az *Otthonom Szatmár megye és a Hírlap Könyvek* közös kiadása – a monarchiabeli békeidők két évtizedét „feltározza fel”, rendkívüli alapossággal, több ezer adattal igazolva annak rendkívüli gazdagságát.

Ezt példázza e kötet minden sora, „a huszonegy színházi évet átfogó utazás” minden állomása. A színházi évadok szerint tagolt rendkívül gazdag adattár következetes szerkesztési eljárást követ: kitekintés a város társadalmi életére, tallózás a korabeli sajtóból, az évadok műsorrendjének felépítése, a társulat és a vendégművészek névsora, színlapok és színlaptöredékek, az évad játékrendje. A kötet lapjairól a város pezsgő művészeti életének a hangulata árad.

A Csirák Csaba által tárgyalt korban a városnak 34-35 ezer lakosa volt, a vidék valóságos szellemi központjának számított, melyben a színház – az előszót jegyző Parászká Miklós szavai szerint – „vezető művészeti ág volt”. Miként válhatott azzá? A kötet szerzője kutatásai alapján állapítja meg: „a boldog békeidőkben született meg a színházhoz ragaszkodó, a színházat igénylő szatmárnémeti közönség”. A városvezetés számára a színház – felismerve annak mérhetetlen művelődési értékeit – „társadalmi ügy” volt, melyet felkarolt és támogatott. Apró példa erre: még az 1900 márciusában megindított villamos menetrendjét is az előadások idejéhez igazították.

A XX. század első évtizedei eseménysorából tallózunk a kötet lapjain: 1902-ben adták át a Bálint Zoltán által tervezett – a párizsi világkiállításon díjat nyert – Pannónia szállót, 1902-ben kezdik meg és a következő évben fejezik be a négy „pirostéglás” állami iskola építését, 1909-ben adják át a Postapalotát, 1910-ben szentelték fel a Kálvária-templom főoltárát, 1912-ben épült fel a Királyi Katolikus Főgimnázium, 1919 április 19-én vonul be a román hadsereg a városba, egy évre rá létesül az első ortodox parókia... 1903/4-es évadban a tíz évvel előbb átadott kőszínházban forgószínpad épül, vidéki viszonylatban az első. 1908-ban kőszínházat avatnak Nagykárolyban...

A korabeli gyakorlat szerint a színházat pályázat útján bérlik a színidirektorok, akik negyvenötven fős művészi gárdával telepednek le, évadonként 170-180 napig tartózkodnak a városban, naponta más-más darabbal szórakoztatják a közönséget. Példaként említsük a kötetben

tárgyalt első évad eseményeit: „...180 alkalommal gördül fel a függöny. Több mint 40 operett-előadást láthatott a közönség. 20 dráma került színre, 27 népszínmű, 8 bohózat (!), színmű 33, vígjáték 20, aztán életképek és hasonló műfajba sorolható előadások”. Ez a rendkívüli változatosság jellemző mindenik évadra. A huszonegy évad repertoárján ott találjuk Madách Imre: Az ember tragédiája, Katona József: Bánk bán, Vörösmarty Mihály Szép Ilonka című színművét, továbbá Szigligeti Ede, Jókai Mór, Bródy Sándor, Csíky Gergely, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza, Molnár Ferenc..., Szophoklész, Shakespeare, Goethe, Schiller, Dumas, Gerhard Hauptmann, Bernard Shaw, Gorkij... drámáit; Johann Strauss, Hervé, Huszka Jenő, Lehár Ferenc, Kálmán Imre, Kacsóh Pongrác... operettjeit; Verdi, Offenbach, Mascagni... operáját. A kiragadott nevek pusztá felsorolása is utal arra, hogy Szatmárnémeti színpadán a drámairodalom legjava került műsorra. Ugyanakkor – az önfenntartásukat szolgáló bevételek érdekében – az üzleti szempontokat is érvényesíteniük kellett. A színházi szerzők sorában ott találjuk a helybeli dr. Sziklay Ferenc főgimnáziumi tanárt, valamint Nagy Lajos református lelkész nevét is. Annak érzékeltetésére, hogy a repertoár tekintetében mennyire benne éltek a korabeli színházi élet forgatagában, idézzünk két példát: Lehár Ferenc Luxemburg grófja című operettjét a Theater an der Wien színpadán 1909. november 12-én, a budapesti Király Színházban 1910. január 14-én, Szatmárnémetiben 15 nap múlva, január 29-én mutatták be; a Cigányszerelem című Lehár-operett ősbemutatója a bécsi Karl Theaterben 1910. január 8-án a Király Színházban 1910. november 12-én volt, a Hevesi Béla vezette szatmárnémeti társulat 1910. december 9-én vitte színre.

A színház kisugárzási körét növelték a színi kerületbe tartozó helységekbe és más városokba tett kiszállások is: Nagykároly, Dés, Beszterce, Kisvárd, Nagybánya, Zilah, Szilágysomlyó, Munkács, Ungvár jelzik a fellépések célállomásait.

Az előadások sikerét növelték az országos hírű, jeles vendégművészek meghívásai, fellépései. Jászai Mari, Neményi Lili, Hegyi Aranka, Márkus Emília, Balla Mariska, valamint a szatmárnémeti származású, a pécsi színház művésze, Kürti József vendégjátéka is.

A színház iránti érdeklődést jelzik a városbeli lapok színikritikái. A sokszínű sajtópalettán helyi kiadású, hosszabb-rövidebb életű színházi lapok is szerepelnek: *Színházi Újság* (1901), *Színházi Újság* (1908), *Függöny* (1910), *Színház* (1912), *Színházi Hét* (1919). A kötet lapjain idézett színikritikák jelzik a műsorok sokszínűségét, értékelik annak művészi színvonalát, műsorpolitikáját – pozitív és negatív vonatkozásban egyaránt bő példatárat idéz elénk a kötet írója.

A különböző vonatkozású adattár összeállítása – színtársulatok tagjainak névsora, a színlapok fotókópiája, a játékrendek hónapokra és napra lebontott leírása – hatalmas munkát igényelt, az egyetemes magyar színháztörténet számára is nagy értéket jelent. Külön elismeréssel és dicsérettel kell szólnunk a kötet dokumentumértékét jelentősen megnövelő fotóanyagról – színlapok fotókópiáiról, színészportrékról –, a nyomdai kivitelezés kiváló minőségéről.

Huszonegy év színháztörténete. Tizednyi ideje a több mint két évszázados szatmári színházi életnek. Cseppben a tenger? Oly idő, oly teljesítmény, amellyel versenyre kelni a mai időben a lehetetlennel határos. Mily gazdag freskója ez a századelő szatmári színi életének?! Köszönjük, hogy e kötet által magunk is megismerhettük! Várjuk a beígért folytatást!

VALAKI küldött

„Ó, emberek, / nem alhatok! / Fájdalmam a / fájdalmatok,
/ itt tükrözik / keresztetek, / és borzadok / és reszketek.”

Dsida Jenő: *A tó tavaszi éneke*

A szellem embere, aki létét küldetésnek, szolgálatnak tekinti, az életút egy-egy stációján önkéntelenül is elidőzik egy pillanatra, hogy számot vessen életével. Ezt tette az 1932. július 12-én Szatmárnémetiben született előadóművész, művészeti író, költő, Banner Zoltán is, amikor megírta és közzétette az *Örvendjetek, némaság lovagjai* című pódiumnaplóját.¹³ Ez is, mint minden önéletírás, egy adott kor szellemi arculatának tükröje. Benne szervesen ötvöződik a korkép és a személyes élmény, életérzés, a közvetlen és (fellépéseinek bírálataiban) a közvetett reflexió. A könyvben elsősorban a pódiumművész pályája állomásait követhetjük nyomon, aki – az „elárvulások századá”-ban – Dsida Jenő költői vallomásával azonosulva lépett színpadra, állt közönsége elé. Kisebbségi helyzetben, az örök veszélyeztetettségben élőkért való aggodásból fakadó, abból kicsírázó/kibontakozó szellemi önvédelem avatta Banner Zoltánt „az erdélyi kultúra egyik forgalmi rendőré”-vé.

Küldetéstudatában mindvégig ott rejlő szándék – „széteső Részecskéket összefogjam” – űzi, hajtja színpadról színpadra szerte Erdélybe, annak határain túlra és a távoli Ausztráliába is. Eszménye: „egy bizonyos – művészileg feldolgozott – életanyag célszerű megszerkesztése révén friss, konkrét és eredeti megvilágításba helyezni az emberi lét értelmét.” Egy személyben kívánt orvos, pap és tanító lenni, *mindenkihez* szólni: „MINDENKINEK szerettem volna a gyújtózsínort a lelkéhez-tudatához érinteni, de legalábbis tartós zavart idézni elő az elváltásodott, eltompult, elkönyösült tudatokban, a tudatnélkülieket pedig megvilágosítani”. Abban a korban, amikor nemzetiségi érdekképviselő nem létezhetett, az irodalom, a művészet vállalta fel a megszólalás szerepét: „ezt az egész szellemi fejedelemséget cinkos egyezség tartotta fenn s az irodalmi színpad saját pályájuk s az irodalom hatókörének kiszélesítése volt.”

Az indítást, a hajtóerőt az aggodás adta: aggodás az emberiség jövőjéért és a mi kis erdélyi magyar sorsunk fölött, oly korban, amikor azt a mind vehemensebben támadó diktatúra – homogenizáló, beolvasztó szándékával, törekvéseivel és tetteivel – létében is veszélyeztette. Mit tehetett a művész? Tudatosult benne: „nem a fizikai lét, hanem a lelki egzisztencia aggasztó körülményeit kell feloldani, illetve elhárítani”, a tisztánlátás, az önismeret és a kollektív felelősség biztonságérzetével könnyíteni igazi és elsőrendű gondjainkon, figyelmeztetni a XX. századi embert sajátosan fenyegető életveszélyekre: „emberi értékeink devalválódása és leépülése, emberi gesztusaink elsatnyulása, kapcsolataink elgázosodása (vagy elgázosodása?), legszentebb eszméink és tulajdonságaink (szerelem, szabadság, kultúra stb.) elhályogosodása, ösztöneink lemerevedése...” Előadóművészként, művészeti íróként, szerkesztőként ugyanazon cél vezette: „sereget szeretnék gyűjteni a hazugságok, a tudatlanság, a műveletlenség, az önámítás, az igénytelenség ostromához”. Ostromhoz, melyben a zászlóvivő szerepére vállalkozott, a megtalált szó fényével szerette volna megvilágítani a lelkeket. Pécsi fellépése alkalmából ismételtén kinyilvánítja előadóművészi krédóját: „Az előadóművészi

¹³ Banner Zoltán: *Örvendjetek, némaság lovagjai*. Pódiumnapló. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.

pályára az a szándék vezetett, hogy az élő erdélyi magyar irodalmat pódiumra vigyem. Akkor, 1964-ben ez még hiányzott. (...) Én irodalom-közelben éltem, s úgy éreztem, nagy szükség van erre. Nem elég a költőket csak olvasni, egyébként is, a verset először mondták, és csak később írták le. Kerestem tehát a vers ősi helyét, vissza akartam állítani jogaiba. (...) Én kísérletező vagyok, keresem azt a műfajt, amelyben a leghatásosabban kifejezhetem a magam aggodásait az emberiség időszerű sorskérdései ügyében.” Ausztráliából haza-tértében összegzi magában a föl vállalt szerep, szolgálat, feladat lényegét: „a fellegek fölötti lebegés és a földhöz-tapadottság állapota között kell örökké közvetítened, és a feszültség szikrázásában oly egyenesen járnod, hogy újra kettéváljanak a tengerek, s a feketébe mártott tenyeredet rányomni a barlangok és szakadékok falára, hogy figyelmeztess az utánad jövőket a félelem veszélyeire, s hogy napkorongokat égess a vakok és írástudatlanok szemére”.

E szellemi kiáradás, szándék gyümölcseiként jöttek létre pódiumműsorai: *Életem versekben* (1964); *A rubincsőrű madár* (1965); *Fénylő szavak* (1966); *Lucian Blaga – Dsida Jenő est* (1967); *Szarvasének* (1970); *Petőfi a hídon* (1972); *Lakoma* (1975); *Tűzkör* (1980); *Hajnaltájt Arany Jánossal* (1982), később *Rendületlenül* címmel; *Az én repülőgépem* (1984). E csodálatos sorozat legsikeresebb művészi produkciója a Petőfi-est lett, amely több mint 150 alkalommal hangzott fel. Ezekhez hozzá kell társítani a különböző alkalmakhoz, rendezvényekhez kötődő számtalan fellépést, amelyek beragyogták az olvasókkal, közönséggel való találkozást.

Banner Zoltán előadóművészi törekvése, művészi megnyilatkozása nagyszerű erdélyi elődök – Tessitori Nóra, György Dénes, Brassai Viktor – teremtette hagyományok útján haladt. Hidat alkotott múlt és jövő között, hisz nyomában számos követő – hivatásos művészek és elhivatottságtól fűtött amatőrök – lépett pódiumra Erdély városaiban. Marosvásárhelyen Illyés Kinga, Nagyváradon Varga Vilmos és Kiss Ildikó... A sok közül említsük szűkebb pátriánk, Szatmárnémeti példáit az Északi Színház repertóriumából: Petőfi emlékműsor (1972/73-as évad), Mondj igazat! (1875/76), Ki látott engem? (1977/78), Tíz ballada (1982/83), A délibáb és vissza (1984/85), az Örök strófák (1981/82)... Soós Angéla, András Gyula, Tarnói Emília, Boér Ferenc, Bessenyei István, Bartis Ildikó, Tóth-Páll Miklós és Méhes Kati... pódiumműsorai, fellépései jelentették azt a kezdetet, amely mindmáig folytatódik. Szólnunk kell e vonatkozásban – Banner Zoltán könyve is említést tesz róla – Csirák Csaba művészi szintű műsorainak mély üzenetértékeiről. Említenünk kell Vincze Mária és Benedek Ildikó muncípiumi művelődési házbeli gyermekműsorait is.

Ha egy képzeletbeli térképen fölrajzolnánk, pontokkal jelölnénk azokat a helyeket, helységeket, ahol Banner Zoltán több száz kiszállása során műsoraival fellépett, elmondhatnánk, hogy a legtöbbet tájoló színházainkkal vetekedhetne. Olyan eldugott falvakba is eljutott, amelyekre azok nem is gondolhattak. Az évekre tagolt napló könyvelői pontossággal rögzíti a hallgatók számát. Eszerint 1964 és 1987 között közel százezren vettek részt, itták magukba az előadóművész szavait, az erdélyi és az egyetemes magyar költészet remekeinek hitre és reményre, munkára és küzdésre, szülőföldszeretetre és az ahhoz való ragaszkodásra, értékeinek tudatosítására és nemzeti hagyományaink megőrzésére buzdító gondolatait, eszméit. Hogy ez mit jelentett – mily emberi és művészi bátorságot – a kultúrszemétdomb ügyeltesei, a hivatásos kultúrhiénák által felügyelt országban? Választ csak azok adhatnak, akik megélték, megszenvedték azt a kort.

Kiszállásai térképén ott szerepel Szatmárnémeti is, a szülőváros, ahová mindig nagy szeretettel tért vissza. 1967. március 5-én a Bartalis-esttel. Ugyanabban az évben a „némaság lovagjai megakadályozták, hogy mindkettőnk szülővárosába, Szatmárra elvihessem Dsida-estemet”. Később, 1969-ben egy Utunk irodalmi esten szólaltatta meg Dsida Jenő Hulló hajszalak elégiája című versét, lépett fel az Ady Endre halála 50. évfordulója emlékünnepe-ségén, 1971-ben pedagógus-továbbképzőkön Szatmárnémetiben és Nagykárolyban. A nagy-sikerű Petőfi a hídon című előadóestjével 1972-ben jutott el hozzánk és Nagykárolyba. A

Lakoma című pódiumműsorát 1975-ben mutatta be a Magyar Liceum dísztermében, a következő évben két alkalommal Szatmárnémetiben és Nagykárolyban. (Fényi István és Deák András szervező, toborzó munkája szép emlékként él benne.) 1980 szeptemberében a Tűzkör és a benne foglalt üzenet – „a szülőföld szeretete, a hazához, az itthoni tájakhoz, emberekhez fűződő érzelmi-gondolatai szálak számbavétele” – is eljut hozzánk, két előadásban.

A pódiumnapló tekintélyes részét alkotják az előadások kritikáiból, sajtóviasszhangjából kiragadott idézetek. Az országos és helyi sajtóban, irodalmi és napilapokban közölt írások szerzői – Szöcs István, Lászlóffy Csaba, Bölöni Sándor, Lászlóffy Aladár, K. Jakab Antal, Szegő Júlia, Kántor Lajos, Bodor Pál, Metz Katalin, Láng Gusztáv, Panek Zoltán, Lőrinczi László, Bogdán László, Bartis Ferenc, Veress Zoltán... –, az előadásokat követően írott levelek messzemenően elismerőleg méltányolják az összeállítások tudatosságát, a magas művészi színvonalon előadott műsorokat, kihangsúlyozzák azok eszmei, tartalmi értékeit, üzenetét.

A sajtóviasszhangok hosszú sorából a szülőváros lapja sem maradt ki. Az 1972. november 26-án közölt interjú előzményére utalnak az alábbi sorok: „...valami kis halványodás mehetett végbe Szatmár vörös és idegenszívű vezetésében, mert miután oly keservesen és megfigyeltlen juthattam eddig pódiumhoz Városomban, most éppen a Szatmári Hírlap kért fel egy »előbeszélgetésre« a műsorról, méghozzá reám bízva az önmagamnak feltett kérdéseket is; a kérdezőt a keresztségben kapott, de sohasem használt további két keresztnévemmel személyesíthettem meg.” (Kristóf István: Petőfi a hídon. Előbeszélgetés egy Petőfi-estről) 1975. november 10-én Krilek Sándor írt a Lakomáról: „Elhittünk neki minden varázslatot, mert mesterfokon tudott és tud játszani a legnemesebb hangszeren, a vox humanán, kiválóan építi fel hangjának építményét a lágy pianissimóktól a leghangosabb fortékig, a gondolat ritmusában és szolgálatában. Mozgásának szigorú koreográfiája is a szép szavak szolgálatába állítottnak, nemesen visszafogott. Ragyogóan komponált mű – mert az! – ez a műsor...” A Tűzkör című pódiumműsor indította Paizs Tibort, hogy az előadás hatására tollat ragadjon: „...hallottuk a dalt. (...) Láttuk a köveidet, légikikötő-köveidet, szíki leány-köveidet, tájszóféltő köveidet, oskoláinkat óvó köveidet, és köszönjük neked. Köszönjük neked nem csak a követ; a maltert, a habarcsot, a vakolókanalat is. Köszönjük, hogy egy-két kövel magasabbra építetted bennünk a szeretetet. A haza szeretetét, az otthon szeretetét, tájaink, szavaink szeretetét, az önmagunk szeretetét. Köszönjük, hogy egy-két kövel magasabbra építetted bennünk a féltést és az aggodalmat. Tájaink féltését, szavaink féltését, önmagunk iránti aggodalmunkat. Hallottuk és felismertük a dalt... (...) Hallottuk és megértettük a dalt...” (A »Tűzkör« szatmári előadásának margójára – Nyílt levél Banner Zoltánnak Szatmári Hírlap, 1980. október 2.) Bár nem a szatmári lapban jelent meg, mégis ide tartozik Gyöngyösi Gábornak a miskolci Déli Hírlap 1989. június 10-én közölt méltatása: „...itthon jobbra alig ismert erdélyi költők felénk szokatlanul érzelmesen és hatásosan megszólaltatott költeményei nemcsak az erdélyi költészet magatartás-centrikus gondolkörével, de az előadó- művészet igen magas színvonalával is meglepték a hallgatóságot.” Kiss Józsefnek a békéscsabai Népújságban 1990. május 31-én megjelent szatmári emlékeket idéző meleg hangú írása Banner Zoltán esztergomi fellépése nyomán született.

A kisebbségek beolvasztására fölesküdtött román hatalom a nyolcvanas években tűzzel-vassal irtott minden olyan megnyilvánulást – írott vagy kimondott szót, sajátos értékeinket tudatosító, történelmünkre emlékeztető rendezvényt –, amely az asszimiláció felgyorsult úthengere útjában állhatott. A „némaság lovagjai” – még pontosabban talán: az elnémítás lovagjai – tettek arról/azért, hogy az erdélyi magyar értelmiségiek százával, ezrével vegyenek vándorbotot a kezükbe, kitelepüljenek Magyarországra, Nyugat-Európába vagy a tengeren túlra.

Veszteségeink sorába tartozott Banner Zoltán is, aki 1987-ben történt áttelepülése után Békéscsabán lett új otthonra, lett a Munkácsy Mihály Múzeum munkatársa. A pódiumművész

reménykedik: újra vannak/lesznek évadjai. Hitte, hogy ott is küldetése van, a transzilván eszmékből az anyaországban is építkezni lehet: „...az elszakított Részek irodalma és művészete nem a huszadik századi magyar kultúra provinciája, mert a kisebbségi státusból adódó lelki és társadalmi többletterhek, a kényszerű és állandó önvizsgálat, önelemzés, önfenntartás felelőssége révén éppenséggel a magyar nemzettudat addig és máshol és másképp ismeretlen területeinek, dimenzióinak, tartalékainak a birtokbavételével gazdagította művelődéstörténetünket”, az anyaország művelődéstörténetét. De a kételkedés is ott bujkál benne: „Istenem, valóban lesz még új élete az én Petőfimnek, s új, tiszta ingfehér hazafiság Magyarországon?” Lett, annak is és más – megismételt vagy új összeállítású – műsoroknak is. De az évek múltán rá kell jönnie, hogy a Való világ korában nincs szükség sem tudásra, sem ízlésre, „a magyar közélet, közönség, szakma nem kíváncsi az én előadóművészi »titkomra«” (1995) Az „utolsó fények”, zárókövek: Zilah, Szilágynagyfalu, Sarmaság, Szeged, Nagybánya, Zsobok, Szarvas, Gyula (1998-1999).

Négy évtizedes hadakozás, kitartó küzdelem összegzését mégsem lehet ily keserű hangon befejezni! A négy égtáj felé eldobált szavak nem hullottak/hullhattak üres térbe! A közel százezres hallgatóság a megmondhatója, hogy a bennünk sajgó FÁJ gyógyírt kapott szavaival. Pódiumműsorai, versei – közülük talán a legszebb: *Májusi litánia 1978-ban* –, ausztráliai útinaplója, hanglemez-felvételei, művészeti monográfiái, művészek életírásainak közzététele, az *Erdélyi magyar művészet a XX. században* című munkája – „a II. világháború óta elsőként vállalkozik arra, hogy bemutassa a kisebbségi »sorsművészet« gyötrő, fájdalmas valóságát és megtartó erejét” – mind-mind azt példázzák, hogy ő megértette mi végett is van a világon. Maga írta: „művésznak lenni: sors és akarat”. Vállalta sorsát, s volt akarata, energiája hozzá, hogy küldetését kiteljesítse.

Pódiumműsorainak hallgatói szomjasan itták és értették a szavát. Az általa megszólaltatott költemények mélyen visszhangzottak bennünk. „*Halljátok-e az éneket, / szeretteim? / A nyelvet, ami csoda, / Ami megmenthet / bennünket?*” Hallottuk. Király László verssorai ott zúgtak bennünk, zúgnak ma is. Az irodalmi színpad lármája funkciója betöltötte hivatását.

Földvári Golgota

*„A földvári temetőben
Sok magyar sír van egyvégtében
Minden sírra fel van írva:
»A szenvedés vitt a sírba«.”*

E sorokkal kezdődik „a foglyok ajkáról leírt” s a közemlékezet által megőrzött *Sirató*, amely az 1944 októbere és 1945 márciusa között az ottani internálótáborban ítélet nélkül megsemmisülésre ítélt Szatmár megyei magyarok és svábok golgotás szenvedését örökítette meg, tizenöt versszakban. Mi is történt Földváron, abban a gyűlölet szülte táborban, amely több száz, a román csendőrség által elhurcolt székely és partiumi magyar számára a dantei pokol kínjait jelentette? Az igazság feltárásának és a hivatalos elhallgatás kódének osztatása erkölcsi kényszerétől/parancsától indítva kezdett oknyomozó munkába Boros Ernő nagykárolyi újságíró. Legújabb könyvével¹⁴ az ott szenvedett, valamint az ott elhunyt szatmáriak százainak kíván lerombolhatatlan, ércnél is maradandóbb emléket állítani.

Az erdélyi valóságirodalomban ismert utakon jár. Az előtte járók közül Gazda József köteteire hivatkozhatunk, amelyek a közelmúlt és a jelen népelet igen fontos eseményeire, jelenségeire hívják fel az olvasó figyelmét. Szólhatunk továbbá Beke György csodálatos „barangoló-könyveiről”, különösen azok magyarországi újrakiadásairól, amelyek a történelem sodrába beágyazottan, műfajteremtő erővel tárták fel az erdélyi magyarság életét.

Ezen az ösvényen jár Boros Ernő is. Az említettektől abban tér el, hogy koncentráltabban, egy-egy témára kiterjedően ássa be magát választott témája rengetegébe. Előző munkája – *„Volt minékünk jó éltünk, van most nekünk jaj”* (2005) – a szatmári svábok 1945 januárjában történt deportálásának állít emléket. A most megjelent könyvében a „málenkij robot”-ra a Szovjetunióba hurcoltak szenvedéstörténetét megelőző gaztetre irányítja a figyelmet. A korabeli dokumentumokra és a túlélők, valamint a már elhunytak közeli hozzátartozói – a megszólalás félelmének görcséből még évtizedek távolából is nehezen szabaduló – tanúságtételére épülő kötet lapjairól a köztudatban és a személyes beszélgetések szintjén egyaránt tabutémának számító földvári internálótábor borzalmas világa tárul fel. A kötet írója annál is tovább lép. Az okok és okozatok összefüggésének bemutatásával a történelmi háttér földérítésével keresi a választ a mindmáig megválaszolatlan – morálisan és jogilag egyaránt indokolhatatlan, megválaszolhatatlan – kérdésre: **miért?...** Miért a mérhetetlen szenvedés, miért a sok éves hallgatás, miért a kegyelet megtagadása, miért a kárpótlás elmaradása, bár egy bocsánatkérés erejéig is?

Megválaszolatlan? Boros Ernő könyve a választ keresi. Előbb a túlélők megszólaltatásával. A kevesekével, akik a XX. század utolsó éveiben még éltek. A huszonnegyedik órában kopogtat be hozzájuk, kérdezi, faggatja őket, tükröt állítva a ki-kihagyó emlékezetnek, fölzaggatva az átélt borzalmak okozta, évtizedek múltán is sajgó sebeket. A valamikori internáltak, családtagjaik szavaiból az erdélyi magyarság szenvedései freskójának egy eddig homályban maradt szegmentuma körvonala azódik: a halálra szánt százak és ezrek földvári kálváriája. „...e könyv híján mindaz, ami a romániai Szatmár megyéből 1944 novemberében a dél-erdélyi Brassó-Földvárra elhurcolt emberekkel megesett, olyan lenne, mintha meg se történt volna.”

¹⁴ Boros Ernő: **„Hogy a magyar pusztuljon”** (1944 vége – 1945 eleje: Szatmár megyeiek a földvári haláltáborban). Második bővített és javított kiadás. Szemtanú könyvek, Státus Kiadó – Csíkszereda, 2009.

A **miért**-re adandó válasz keresésekor nem hagyhatta ki a történelem mostoha széljárását sem: a Trianonban a magyarság sorsa fölött kimondott kíméletlen és kegyetlen ítéletet, a darabokra szaggatást; az utódállamok összehangolt támadását a kisebbségbe sodort magyar nemzettestek ellen. Az elűzetés, a határ menti régiók nemzetiségi összetételének – betelepítés útján történő – megváltoztatása felülírta a wilsoni önrendelkezési elveket, esélyt sem adva annak alkalmazására.

Szatmár megye Romániába eső részein, a trianoni határon tucatnyi falu létrehozásával tették meg az első lépéseket a vidék elrománosítása felé. A nagykarolyi járás főszolgabírója, dr. Ioan Gherman 1937-ben megjelent könyvében így szól erről: „...a határövezet románokkal való intenzívebb betelepítésének a román államnak nem csak nagy gazdasági, de nemzeti érdekei is fűződnek.”. Nyolcvan év múltán már bebizonyosodott, hogy mit is takart/jelentett ez a nem titkolt szándék: azért kellett máshonnan románokat idetelepíteni, hogy megváltoztassák a lakosság etnikai összetételét, ezáltal elősegítve a térség mielőbbi mesterséges elrománosítását.

A második világháborúból való kiugrás hónapjaiban, az etnikai szempontok szerint meghúzandó határoktól való félelmükben, a békekötést megelőzően újabb biztosítékokat kívántak szerezni a trianoni határok visszaállítása, megerősítése érdekében. Ennek egyik bevált módszere a megfélemlítés. Az Erdélyt előzőnlő szovjet és román csapatok nyomában ott vonultak a hírhedt Maniu-gárdisták – a halál önkéntesei –, kiknek kegyetlenségeiről a szárazajtai, csíkszentdomokosi, egeresi vérengzések tanúskodnak. A seregeket követően telepítették vissza a román adminisztrációt, az 1940 előtt Észak-Erdélyben szolgáló csendőröket, hivatalnokokat, kiknek minden tettét a bosszú vezérelte. A bosszúé, amelynek a bukaresti román lapok adták meg a hangot: „...a magyarok most meg fognak fizetni a Kárpátok és a Tisza között élő testvéreink ellen ezer év alatt elkövetett kegyetlenségeikért.” (Desrobirea, 1944. szeptember 23.) „Regnálásuk”-at a visszavonuló magyar seregekből szülőföldjükön leszakadt, civilé vált férfi lakosság internálásával kezdték. Százával, ezrével sorakoztatták őket s vitték „partizánokként” – többek közt – a földvári koncentrációs táborba. Az oda begyűjtött 32 000 férfi három negyedét tovább indították szovjet munkatáborokba, mintegy nyolcezernek viszont Földvár jelentette a poklok poklát, a szenvedés leírhatatlan fájdalmát, a halált. Ez lett az osztályrésze a Szatmár megyéből elhurcoltaknak is. A borzalmak áradatát a szovjet katonai parancsnokság szakította meg: 1944 novemberében Észak-Erdélyből kiharcolta a román adminisztrációt, minden tartozékával együtt.

A szerző a visszaemlékezők szavaiból rekonstruálja a Földváron uralkodó állapotokat: a tábor „egy szögesdrót kerítéssel körülvett marhalegelőn volt (...) minket a domboldalba ástott, náddal fedett bunkerekben helyeztek el (...) ugyancsak földből kialakított ágyakon feküdtünk, és nagyon fáztunk (...) mindenki állandóan szörnyen éhes volt...” Életrontó hely volt, ahol egyre több volt a temetés. A megszólalók emlékezései, a táborból írott, s a hozzátartozók által megőrzött levelek megannyi örökmécsként emlékeztetnek a Földvárra hurcolt börvelyi, csanálosi, mezőpetri, csomaközi, berei, domahidai, gencsi, kaplonyi, kálmándi, szilágylelei, krasznaszentmiklósi, kismajtényi, nagymajtényi, nagyszokondi, szaniszlói, tasnádi, túrterebesi, szatmáruddvari férfiak által átélt borzalmakra, az otthon maradt családok megkeserített életére. Szemléltetésképpen idézzük a kaplonyi Hevele Pál 1945. február 10-én kelt levelét. „Szeretett kedves jó feleségem, soraim friss és jó egészségben találjanak, három kis árvánkkal együtt. Én, drágám, nagyon el vagyok gyengülve, már 7 hete állandóan megy a hasam mint a víz, közben 2-3 nap az erőltetés kínoz. Gondold meg szívem, itt a koszt káposzta teljesen zsirtalan, egy olyan darab lóhús hozzá, ami 2 éves Tónika fiunk szájába belefér, apró, fagyos krumpli hajastól, mosatlanul, mint a moslék. Míg evvel félbe nem hagytak, minden nap 8-10 halott volt, most javítottak egy kicsit, és a krumplit meg kell hámozni. Két napja megkaptam a csomagot, amit küldtek, de két almán kívül még egyebet nem kóstoltam belőle, nem tudok

enni. Gondold meg drágám, olyan lázas a belsöm, ha vizet látok, reszketek, annyira kívánom, de itt olyan rossz a víz, hogy ha valaki meg akar halni, hát csak lakjon jól belőle, hamar a sírba kerül. (...) Valikám, kislányom, írod, hogy kisöcséd, Palika jól tanul, örvendek neki, vigyázzatok egymásra, fogadjatok szót és imádkozzatok sokat, hogy a Szűzanya és a jó Isten segítsen haza hozzátok. Nagyon szeretlek benneteket, de most már abbahagyom az írást, mert a görcs húzza a kezem...” Hevele Pál két hét múlva maga is a halottak közé került, ott nyugszik a névtelen sírok egyikében.

A román kormány ennél is tovább kívánt lépni. Bizonyíték erre az a Román Miniszterelnökség által Nat. I./197//450-VIII. jelzéssel kibocsátott dokumentum, amely arra utasítja a végrehajtó szerveket, hogy „...a jelenleg román közigazgatás alatt élő összes magyar nemzetiségi utasítsa ki. Indok: fasiszta magatartás, rémhírterjesztés, izgatás, oroszokkal való összeférhetetlenség, szabotázs stb. (...) Újságokban publikálandó a magyar nemzetiségi sovinszta magatartása, amellyel lehetetlenné teszik az itt élő népek békés fejlődését és megélhetését.”

Boros Ernő megszólaltatottjai arról sem feledkeznek meg, hogy a borzalmak idején is akadtak emberséges megnyilvánulások. A mezőfényi, bogdándi és a szilágyszegei román csendőrőrmester figyelmeztető üzenetének köszönhetően számosan elkerülték a Földvárra hurcoltatást, a szenvedést, a halált. Szólnak a Nagyváradtól Gyulafehérvárig gyalog menetelőket megszámoló lakosságról, az éhezőknek általuk nyújtott, erőt adó falatokról. A kötetben fejezetnyi szöveg állít emléket a táborral szomszédos Hídvég református lelkészének, Lőrincz Árpádnak, szól a község csodálatos asszonyai által a foglyoknak és az őket látogató családtagoknak nyújtott segítségről. Rendkívül súlyos veszteség, hogy a lelkész által az elhunytakról, a sírok helyéről, az Oroszországba tovább hurcoltakról vezetett füzetei később megsemmisültek, velük az erdélyi magyarság szenvedéstörténete földvári fejezetének pótolhatatlan kordokumentumai enyésztek el.

A Brassóban megjelenő Népi Egység című lap 1945. február 11-i számában fölveti a kérdést: „Meddig tart még az emberirtás a földvári táborban?” Pár napra rá közli a lap Kurkó Gyárfásnak, a Magyar Népi Szövetség elnökének a kormánynak címzett nyílt táviratát, melyben többek közt az alábbiak olvashatók: „Az e táborban uralkodó állapotok a fasiszta haláltáborokra emlékeztetnek, nagyobb mértékben, mint a hírhedt munkatáborok.” A Szatmár megyei internáltak számára 1945 március elején jött el a szabadulás órája. A szöges dróttal övezett táborból a túlélők kiszabadulhattak, de az ott átélt borzalmakról évtizedekig hallgatniuk kellett.

Joggal gondolhatnánk arra, hogy a 89-es fordulatot követően eljött az ideje annak, hogy a hallgatás zsilipjei kinyíljanak, hogy a földvári, többnyire jeltelen sírokban nyugvóknak emléket állítsanak, hogy az ott sínylődők, illetve utódaik kárpótlást nyerjenek. Ennek kettős aspektusa van: a történetek reális föltárása, az őszinte szembenézés a román és a magyar nép közti megbékélést szolgáló; az érintett személyek és utódaik számára lelki megnyugvást hozna, kibeszélésével megszabadulnának attól a súlyos lelki tehertől, amelyet évtizedek óta hordoznak, Földváron, jórészt ismeretlen, jelöletlen sírba nyugvó hozzátartozóiknak megadhatnák az őket megillető végtisztességet. Ehelyett mi történik? Az 1987-ben emelt obeliszket a kilencvenes években ledöntik. Ugyane sorsra jut a hídvégiek által emelt szikla-emlékmű, melyet Földvár polgármestere traktorral rántat le talapzatáról. Az elszenvedett hónapokért őket megillető kárpótlást azon a címen tagadják meg tőlük, hogy ők „csak vizsgálati fogásban voltak”. E kötet íróját névtelen levélben fenyegetik. Tényfeltáró munkáját a nacionalizmus, a sovinizmus és a magyar revizionizmus megnyilvánulásaként aposztrofálják. „Nem leszel elfelejtve és nem lesz elengedve a büntetésed.”

A kötet dokumentumértékét növeli a Szatmár megyei „földváriak” helységenként összeállított névsora, közte az ott elhunytak neve. A helységnévtár, valamint a falulexikon segíti az olvasót, hogy megismerje azt a vidéket, amelyről a könyv lapjain oly sok szó esik. Az utolsó lapokon közölt fotóanyag növeli a kötet olvasásakor bennünk felhalmozódó fájdalmat és együttérzést.

A győzők táborához szegődöttek és a kisebbségi lét sorsában osztozók „igazsága” közt mind a mai napig mély, áthidalhatatlan szakadék tátong. „...a múltat be kell vallani” – olvashatjuk József Attila gyönyörű szép versében. E nélkül nincs, nem lehet tovább lépni, megérni azt a kort, megoldani azt a feladatot, melyet költőnk a Duna mentén élő népek elé cselekvési programként álmodott: *„A harcot, amelyet őseink vívtak, / békévé oldja az emlékezés / s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk nem is kevés.”*

„mindig a verset akartam”

Müller Dezső költői világa

Első kötete – *Törpe Hold* – méltatását az alábbi mondattal zártam: „a versszerető olvasók örömmel forgathatják e kötet lapjait, benne önmaguk örömei, érzései, gondolatai lelnek visszhangra, megerősítésre”. Most, hogy az azóta eltelt esztendő költői termését veszem számba, újólal megerősíthetem: érvényesnek érzem akkori szavaimat. A visszhang, mely köteteknek¹⁵ olvasásakor bennünk támad, ma is arról győz meg, hogy Müller Dezső költészete mindvégig a *jóság*, a *szépség*, a *hűség* éteri tisztaságú világában fogant, annak etikai koordinátáin mozogva újult esztétikai élményt számunkra.

„Ki tudja eldönteni...”

Művészete univerzumának megismeréséhez elsősorban azon az úton juthatunk el, amelyet maga jelöl ki számunkra. Könnyen megtehetjük, hisz a kötetekben vissza-visszatérő vallomásokban ad hangot költői szándékáról. Néhány példa: „Mint madár / a sűrűben felejtett fészket / úgy kerestem a verset / hogy kinőhessen belőle az arcom” (*Sehogysen*); „Nekem a vers / tündöklő tisztás / lángoló nap / örök lobogás” (*A vers*). A személyesség belső határa csakhamar kitarul a tágabb dimenzió, a közösség felé: „mindig a verset akartam / a szivárványba göngyölt igazit / mely az ég sápadt kupolája alatt / mindenkit útbaigazít” (*Mindig a verset akartam*); „Tárulkozz ki / titokzatos világodból / lobogó tűzként nyargalva / a mélyből hozd föl a szent / égess el minden vadhajást / ne maradjon vád ellened / a tüskéket is szedd össze / máglyatüzedre jusson lobogás / s ha elkészültél te légy a fény / a csorbítatlan ragyogás.” (*Fohász versírásakor*). Ennél is összetettebb, átfogóbb költői szándék fogalmazódik meg a *Reggeli imádság Istenemhez* című versében. A versszakkezdő, ismétlődő óhajítás – „Bárcsak lennék...” – után sorjázó kívánság sokszínű eszme- és cselekvési körben konkretizálódik. Mi is szeretne lenni? Sugárzó fény, gyógyító táj, tiszta csönd, sikoltó harang, aranyló kalász, sárga hold, hitében gyermek – azaz a létünket meghatározó elemek elegye és összessége, mely benne és olvasóiban is lelki egyensúlyt teremt. Ezzel rokon üzenetet hordoz a *Vigasztaló* című költemény, amely az előbbinél is erőteljesebben juttatja kifejezésre világunkat jobbító szándékait: „Ha láng lennék / lidérces éjben / nem maradna senki / undok sötétségben. // Ha tűz lennék / fagyban, hóesésben / nem vacogna senki / szilaj didergésben. // Ha felhő lennék / perzselő nyárban / növény, virág dúskálhatna / hömpölygő árban. // S ha könny lennék / temérdek kínban / mindent elmosnék, hol kín van.” Érti, tudja, hogy túl kell lépni a személyes vágyak, szép szándékok szintjén: „Mi lesz velünk édes Istenem / ha sorsunk gyümölcsöt többé nem terem / s nyom nélkül illan el keserű századunk // A hallgatás nem bölcs megoldás / minden tétlenség a fogainkba vás / s már az is bűn ha elfáradunk.” (*Egyre árvább lesz keblünkben a lélek*) A lélekben fogant belső hang azt sugallja számára, hogy meg kell szólítani a világot, embertársait, bibliás szenvedéllyel inteni evilági küldetésükre, kötelességükre. Hisz a vers semmiképp sem csak szép szavak egymáshoz illesztése, semmiképp sem lehet csupán csillogó képek halmaza! Lármafa, mely intő jel, eligazító az útkeresésben, segítőnk az

¹⁵ **Törpe Hold.** Alsand Kiadó. Kolozsvár, 1996.

Eleven áldozat. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 1999.

Rimánkodó szívverésben. *Versek 2000-2002.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2003.

Szomorúfűz. *Versek 2003-2005,* a Hepehupa folyóirat kiadása. Zilah, 2006.

Fénylő arcú Isten. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület kiadása. Nagyvárad, 2008.

Örök menetelés. *Versek.* Hírlap Könyvek Szatmárnémeti 2009.

élet értelmének tudatosításában. „...tajtékozva keresek egy verset / mely égszínkék volna és komor / akár a megédesített nyomor / és fénylő volna mint a kavicsok / s az égen tündöklő szilaj csillagok / és beszélni tudna mint az Isten / hogy elmondja a szörnyűségben itt lenni / van temérdek jó dolog / mitől az ember viszolyog / pedig lehetne élni jobban / szeretni egymást okosabban / eltűnődni az ősi tájon / hogy a szív enyhébben fájjon / felbőszülve is maradni vesztig / s lebegni akár az égitestek / keskeny utakra lépni folyton / hogy a hit el ne korcsosodjon / vevés helyett szüntelen adni / a remény mezsgyéjén megmaradni / fölfelé nézni a habzó égre / hogy áldás legyen az élet végre / nem rettegni mohó igazságtól / megszökni minden álnokságtól / lángot lehelni deres tájra / s fölocsúdni új világra” (*Keresek egy verset*) Sőt még tovább menni a keresésben! A *Ne tudd megenni kenyeredet* című költemény felszólító módja kemény üzenet: „ne tudd megenni kenyeredet / amíg nem fáj / hogy feketébe ájul az ég / amíg nem veszed észre / hogy a kopott utcasarkon / fölszívódnak az emberek / s míg nem teszel meg mindent azért / hogy a világ jobb legyen”. A költő rendületlenül hisz abban, hogy a világ – szűkebb és tágabb környezetünk – a vers által is megváltható, megváltoztatható, jobbítható, javítható. Lennie, léteznie kell valamilyen kommunikációs vonalnak, melyen át szavaink valami csoda folytán tettekké válnak: „Ki tudja / eldönteni / azt a pillanatot / amikor a betűk / verssé váltanak át / s úgy robognak / a villogó síneken / hogy a nagy / világomlástól / mindenkit / megkímélnék”. (*Váltanak át*) A verssé válás titka aligha érhető tetten. Ám gyümölcse – maga a költemény, a Müller-kötetek sora – nemcsak egy költői világ, hanem önmagunk megismeréséhez vezet el. Oly tükör, amelyből versek alakjában a szép, a jó, a szent és az igaz arca tekint vissza ránk.

„Akárhová lépek...”

Hogy ezt valóban megláthassuk, meg kell ismernünk Müller Dezső verseiben, köteteiben rejlő költői univerzumot, azokat a villogó síneket, amelyek az általa feltárt titkok világába vezetnek. Már első kötetében kijelöltettek azok a tájékozódási pontok – a magány és a család, a szülőföld és a közösség, a hit és az egyház –, amelyek körülhatárolják költészetének meghódítandó tartományait.

Elsőként a szülőváros: Zilah, hova még álmában is vissza-visszajár: „...az Anyámtól örökölt / párnáról fölkapom a fejem / s próbálok emlékezni / a hegehupás vén Szilágyra / a Meszes lidérces barlangjaira / az örökzöld fenyves erdőkre / az Örhegyre a Diák-dombra / az ősi templomra iskolára / és az iskola előtti szobron / Ady tűzben sistergő szemeire” (*Emlékezés*) Ez az a hely, amely a költő szárnypróbálgatásainak is tanúja volt: „Fölzisszen bennem / az agg fenyvesnek csöndje / csönd amelyben kibuggyant a vers / s dallammá formálódott a szívverés” (*A zilahi fenyves*) A kötődés életre szóló: „nem tudok létezni máshol / ideköt temérdek emlék” – mindhaláig, mely az évek múltával mindinkább felerősödik benne: „otthonommá lett a hegehupás táj / szívem benne reszketve reng / itt lemállik rólam minden ami fáj / midőn halálom is földereng.” (*Ének a szülőföldről*)

De ennél is mélyebb érzés az, amely édesanyjához köti, kinek fájdalmas emléke csodálatosan szép költemények ihletforrása. „köszönöm hogy / csokorba kötötted hűségedet / és a fészket bámuló fecske szemét / hagytad rám örökségül / hogy soha el ne tévedjem / a hozzád vezető fényben” (*Anyámhoz*) József Attila anya-verseire emlékeztetnek az *Én elhiszem hogy óriás* vagy sorai: „Szüntelen évek kínja kergetett hozzád / hogy csodáljalak akár a gyermek / kit szívtelen mostohák idegenben / megaláznak s galádul vernek // Szüntelen bennem ringsz keringsz / izzó ajkamon hűvös kút vagy / értelmet adsz parányi életemnek / s én elhiszem hogy óriás vagy”. Évek múlva is fölsajdít benne a fájdalom, a tehetetlenség hangja: „Csókom nem volt elég, / hogy homlokod / összezsugorodott ráncaiban / meglapuljon az élet.” (*Anyámhoz*) Ugyanakkor a hozzá fűződő emlék erőforrásként maradt meg benne: „te erőből,

lúktetésből és serénységből / kivetközött lény / tested végső hanyatlásában, / hogy tudtál oldás helyett / szüntelen kötni.” (*Anyám utolsó ősze*)

A költői élmény harmadik nagy forrása a családi élet öröme, boldogsága. A fehér papírt szántó toll nyomában csodaszép versek születnek. „Amikor elmész / asztalomra / kiül a csönd / s vállamra nehezedik / a kövek takarója // amikor elmész / mindig arra vágyom / hogy legalább / a kulcslyukon / pillantanál vissza” (*Amikor elmész*) Ugyanígy idézhetnénk az *Amikor nem vagy itthon*, a *Rólad*, az *Úgy hiányzol*, a *Reggelenként*, a *Ha te nem volnál nekem* című antológia-értékű költeményeket. Szomszédságukban azonban ott találjuk a beteg fia képében megjelenő eleven áldozatot, melynek nyomán egymásba botlanak bágyadt betűi. „...szép szemedet, mely többé nem világol, / mert porhüvelyedet tüstént elnyelte a távol / s így nem maradt semmi parányi lényedből. // Pedig egykoron kis szád muzsikaként szólt / s te egy-magad voltál a tündöklő égbolt / és csillagmilliárd sugárzott lombos fényedből.” (*Ezernyi gyermek mosolyából szűrtem ki arcodat*)

A negyedik sínpar egy transzcendens világból, az Isten-hit életre szóló élményéből eredeztet-hető. Mi sem természetesebb ennél, hisz Müller Dezső református lelkész – „mindennapi kenyerem / az imádság” (*Magamról*) –, életét, gondolkodását, a világhoz való viszonyulását Isten ígéje alapozta meg, szellemiségét, költői látásmódját, a világhoz való viszonyulását is annak szegletköveihez igazítja. Hite nem befelé forduló, nem önmagáért való; Istentől bátorítást, megerősítést kér hivatása kiteljesítéséhez: „Ha felhő kúszik a tengernyi égre / segíts lángot lobbantanom a pislogó fényre / ha könnyzáró hull a megsebzett tájra / segíts zseb-kendőt húznom a bágyadt láthatárra / ha fák kontyáról leesnek a fészkek / segíts visszahoz-nom az elrepült fecskéket / ha körös-körül a tagadások nyernek / segíts visszaadnom hitét az embernek / és ha kirajzolódnak szárnyai a röpködő madárnak / segíts kimondanom hibáit a világnak! (*Fohász*); „ha magot rendeltél hintenem, / foganjon is meg bennem az intelem.” (*Ima II*) Érezte, tudta, hogy küldetése, hivatása megpróbáltatásokkal teli út, hogy a győzelmes jeruzsálemi bevonulást nagypéntek követi, hogy a pálmaág mellett ott a kereszt is, amelyet neki is hordoznia kell: „Kitátom szájam, Uram, én a rest / s bár dicsőséged fényét a csillagban látom / mégsem sikerült Igédet bejárnom / egyre nehezebb vállamon a kereszt // Valamikor magamra sokat adtam / egyetlen kép volt szememben az álom / én leszek az, ki a világot meg-váltom / s lám sebekkel megverve egyedül maradtam” (*Van remény*) Lelkésznek, költőnek, az egyszerű halandónak is rá kell ébrednie, hogy az elbukástól csak egy valaki menthet meg: „Csak Te maradtál, fénylő arcú Isten / hogy égen-földön száműzötten / megóvd létemet az elhalványodástól.” (*Fénylő arcú Isten*) A kérdés – „mi élteti még az embert / a szilaj csilla-gon” –, mely bennünk oly sokszor fölmerül, választ kíván: talán a vágy, talán a kéj, talán a hit, talán a remény, talán a félelem? Egyik sem, vagy talán azok összessége?! A *Zsoltár* című költemény záró strófájában rejlik a felelet: adott egy törvény „mely azt sugallja: tündöklök a part / ahol bennünket valaki óv / a két kezében tart.” Erre intenek, ezt sugallják az ünnepek: a karácsony, a húsvét, a pásztorok reménye, a napkeleti bölcsek hite. Husz János életáldozata, Luther Márton és Kálvin János küzdésre buzdító példája, Károli Gáspár magyar bibliája és Szenczi Molnár Albert fenséges zsoltárai – oly szívesen fordul hozzájuk biztatásért, báto-rításért, hite és reménye erősítéséért. Mindezek ellenére néha benne is támadtak méltatlan kérdések, csíráznak kételkedő szavak: „Miért kell nekem egyre élnem, / tíz év óta ugyanezt kérde-m, / mikor örömöm és reményem nincsen / lehet-e még az élet kincsem? // Mért virágzik szüntelen éjem, / hogy fölszívódjék emberi vétkem, / s mikor több irányból csordul belém a fájdalom, / jöhet-e még lényemre szikrányi áldás? // Mért folytatódik denevér-sorsom, / s kereszt-temet mért viselem-hordom? / De hiába pislákol maroknyi fényem, / segíteni nem tudok fiamon szegényen.” Hívó ember számára a válasz nem lehet más: „Csak egy maradt már az Isten hatalma, / hogy lázadásomat visszatartsa / s míg hitele lesz bennem eme erőnek, / nem vállalhatom szerepét a vakmerőnek.” (*Isten hatalma*)

„emberek mellett is egyedül vagyok”

Müller Dezső költészetében hangsúlyozott szerepe van a magánynak, a csöndnek. „...teljesen kiürült / sorsom kincstára / csak egy darab csönd / maradt rám” (*Sehogysen*) A magány, a csönd egyfelől szép versek ihletője, másfelől azonban fájó érzés: „Az ég kékjétől / virító tájban egyedül szenvedek / fagyos zúzmarában” (*Egyedül*); „sebekkel megverve egyedül maradtam” (*Van remény*); „tőlem az alkonyi nap is elfordult / lepény-melegét másoknak adja” (*A szablya*); „senkihez se tartozom / senkihez se kötődöm” (*Idegenek*). Megbarátkozik helyzetével, beletörődik a sorsába. Ezt a létállapotot idézi elénk a szomorúfűz motívuma: „élni fogok / szomorúfűzként / fénytelenül nesztelenül” (*Szomorúfűz*) Sorsát börtönnnek érzi, honnan aligha nyílik szabadulás: „Nem tudok kitörni / a kábultságból / a homlokomat szorító / vasmarék-ölelésből” (*Őszi falevél*) Ezek nyomában ott settenkedik a félelem: „Amikor először / ivódott belém / Apám halála // mikor legelőször / nem jutott / kenyér // mikor legelőször / faképnél / hagytak / akkor döbbsentem rá / bármit fogok / tenni // soha senkinek / nem leszek / kíváncsi” (*Soha senkinek*) A kínzó élmény nyugtalanítja, már-már fizikai fájdalommal fokozódik benne: „Nekem nem süt a nap / nem világít a hold / az ég madarai is / köddé oszlottak / kifacsarták hegyeimet / lebegnek tollatlanul / bénító csönd táton / a homlokomon / ücsörgő éjben” (*Csőnd táton*) Következmény a „kiégett vulkán” érzete, a „nem találok az arcomat” víziója, az „ócskavas lettem”, a „remete lettem” sajgó képzelete. Lehet ezt még fokozni? – kérdezzük magunktól. A költő ad rá választ: „Olyan magány / telepedett rám / amilyet csak / a hegy érezhet / amikor / égnek ágaskodva / arra vágyik / hogy véresre / horzsolja / annak peremét” (*Magány*) Horzsolja, kínozza őt is, horzsolja és kínozza azért, mert nem találja, nem tudja rá a választ, a magyarázatot: „Ha megkérdem / öregedő embertársaimat / miért éltetek / mindegyikük tüstént tudja / és mondja a választ // ellenben én aki / évtizedekig / prédikációk és versek / tucatjával / csiszoltam környezetemet / mindig meghökkenek / és gombócot érzek / a torkomban / valahányszor / ilyen nemű / kérdésekkel ostromolnak” (*Valahányszor*) Ezt a költői hangulatot fokozta az alattomosan rátörő betegség, az abból fakadó kilátástalanság, a „sorstalanság” fájó érzete: „Akárhova lépek / az utak visszakanyarodnak / érzékeny szívem / kivégző táborába // csak arról írhatok / aki vagyok / remete korbácsától / agyonkínzott személy // ne oktassatok tovább / az ég kökénykék betűire / nekem a barlangok / fenékén örvénylő / sötétség is kedves” (*Aki vagyok*) Megkísérti az önfeladás, a halál gondolata is: „Hova menjek / a lét kökénykék / szirmait / letarolták // Tehetetlenségemben / mint vak koldus / a patkót / eldobom magam” (*Nincs villanás*)

Köteteiben azonban annak is jelét adja, hogy nem tud belenyugodni a magányt a kirekesztettségig fokozó súlyos érzést okozó örvénylésbe. Az okok sokfélék lehetnek. A külsők: „Olyan környezetben élek / ahol nem írnak / nem olvasnak / nem terveznek / csak tömök magukat / étellel-itallal / s ha felbőszülnek / vakaróznak” (*Vakaróznak*); „Szinte mindenki csak magával törődik / s így egyre árvább lesz keblünkben a lélek”. (*Egyre árvább lesz keblünkben a lélek*). A lényéből fakadók: „úgy rettegek / minden fénytől / mocorgástól” (*Úgy rettegek*). A megbicsaklott hit rovására írandók: „S szomorú vagyok az Istenért / nem azt adta mit lihegve vártam / rút sebeim sugárözönében / a boldogság cikázását alig láttam” (*Szilaj szomorúság*).

„Mi lesz ezzel a világgal...”

A fentebb felsorolt költői attitűd korántsem általánosítható. Számos költeménye jelzi: annak ellenére, hogy a legjobb versek a csönd szorongást föloldó, a magány meditációra hívó közegében, avagy a fájdalom kohójában születnek, maga is érzi, hogy ki kell törnie a „rejtelmek völgyéből”, keresnie kell a fényt, le kell számolnia a „senkihez se tartozom, semmihez se kötődöm” önelzárkózó magatartással, engednie kell, hogy szeme lucskos hártáján hajnal

derengjen, beszüremkedjen a fény s a felismerés: „a világ / másokért is / teremtetett” (*Másokért is*). Költői hitvallásának taglalásakor már utaltunk arra a felismerésre, amely közösségi ügyeinkre irányította a figyelmét. Az őt körülvevő világ eseményei, történései nem hagyhatták nyugton, hisz az igazi költő nem csupán önmagáért, hanem sorstársaiért, nemzeti közösségéért is felelős. Ennek jele, hogy az *én* helyébe a *mi*, a közösség kerül: „Mézes szavunktól fuldoklik az ég / meggémberedett földünk ádáz gyűlölettől reng / rút hanyatlásunk tüstént földereng / s izzó pallosát lengeti fölöttünk a vég (...) Életünk bomlik romlásba hömpölyög / s bús lelkünkben a fájdalom addig nyöszörög / míg por marad belőlünk s csipetnyi üszök.” (*Míg por marad belőlünk*) A szavak mestere nem hallgathat, nem bújhat elefántcsonttoronyba! Szólnia kell! Elsősorban önmagának kellett feltennie a kérdést: minek éltél ember e cudar, rút, undok, ocsmány világon? Látnia/láttatnia kell az őt körülvevő univerzum közömbösségét, annak áldatlan, az emberi közösségre káros következményeit. „Ki figyel ma békére igazságra / hasztalan rakjuk egymás mellé a szavakat / ólmos eső hull bozontos homlokunkra / s elesik a legjobb akarat // Mi lesz ezzel a világgal / mind fölszívódnak a szilaj-hitű lények / nem szabad beérned az üszkösödő vággyal / ha szemedből kifolynak az aranyárga fények // Sehol se tiszta már szép egünk / beszennyezték kékjét vörhenyes foltok / hogy ne legyen közöttünk olyan aki boldog // S a tétlenség nedvétől lucskos a kezünk / nyugalmat nem nyújt se nappal se éj / s alattunk tombol csak a mély” (*Tombol a mély*) Látnia/láttatnia kellett, hogy „mindenütt konok sötétség feszül”, hogy bomlik a világ, bomlik a rend, hogy „az élet kegyetlen és galád”, hogy „a génék mélyén ott lappang a bűn”, hogy „rút vétkeink láttán elsápad a Nap”, hogy „idegenek lettünk itt az ősi földön”, hogy „parányi reményünket sárkányként falja föl az ár”, hogy „szinte mindenki csak magával törődik”...

E felismerések vezették el a szembenálláshoz, a kor bűneinek feltárásához. Remek költői fogás, hogy azok tagadásával – a strófakezdő „nem akarom” ismétlésével – a tiltakozást, a szembeszegülést hangsúlyozza ki, mintegy bennünket is arra biztat, hogy hozzá hasonlóan lépünk fel azok ellen: „Nem akarom / a nap bánatát / a föld szivárgó könnyét / az ég sötét szalagját / s a hold törött kedvét // nem akarom / a csillagok vakságát / a bogarak megfeszítését / a fák szétszóródását / s a madarak rejtelmes keringését // s nem akarom / a hegyek merevségét / a völgyek kisimulását / a kutak feneketlenségét / s az emberek otthontalanságát.” (*Nem akarom*) Az általánosságtól jut el a konkrétabb, az erdélyiségből fakadó gondolatok megfogalmazásához, kivetítéséhez, az *Erdély* című költeményeinek a megszületéséhez, a szülőföldszeretet szép megvallásához: „Soha nem tudnám elhagyni e földet / ahol szürke fénybe öltöznek esténként a fák / ahol a növények gépként élesztik magukban a zöldet / s hol a gyűlölet is édesebb mikor elevenbe vág (...) én itt maradok míg halálom is földereng” (*Erdély I.*); „Ha konokul kitoloncolnál magadból / szímatom akkor is fölcusúdna hegyeidnek oldalán / mért égő csipkebokor lettél te immár / bús népem szikkadt homlokán.” (*Erdély II.*); „Itt ahol őseink sírkövei délcegen állnak / őrizve hű emlékét életnek-halálnak / és itt ahol nyirkos csókot kóstol a szám / nekem itt van immár a hazám.” (*Erdély*) Ebbe a gondolatsorba illeszkedik a *Magyarok 1.* című költemény is. Keserű hangulatú soraiból a nemzet jelen állapota tárul elénk: „Fejünk fölött elkorhadt minden ág / remény-téglákat hiába égetünk / törött korsóvá vált az életünk / s előttünk sárkánnyá vedlett a világ // Alattunk csapdává lett minden ügetés / parányi létünk egyre bizonytalan / szegény lelkünk pedig oly hontalan / mint kúszó növény hátán a rezdülés // Akár domboldalhoz ütődő Nap a fényét / úgy veszíti el sorsunk a hó fehérjét / s a csillagok alatt alig buggyan számunkra hely.” Érzelem-gazdag, az azonosulást és a ragaszkodást kifejező, érzelmi áradással, elkötelezettségben bővelkedő sorok. A szonett záró sorai hajdani erdélyi református prédikátorok bibliás hangján kiált a Teremtőhöz, oltalmat, kegyelmet kérő hangon: „Óh meddig tűröd édes Istenem / hogy a Föld aljasok és szekták birtoka legyen / s a szomjas ajkunknak ne jusson kehely.”

„A vers születése”

Müller Dezső költői világa megismeréséhez, az ehhez illő kulcsok megtalálásához ars poeticá-ja, gondolat- és érzésvilága, költői üzenete felismerése és bemutatása mellett adott egy másik út is: művészi eszköztárának feltérképezése. Sokszor szól arról, hogy az őt körülvevő csönd, a személyiségét foglyul ejtő magány sötétjében, a fájdalom rézmoszarában, a pirkadatlan élet, a halál víziója váltólázában miként „göngyölögnek” verssé a szavak, kerül elő a gyöngyként körültapintott költemény. A *miként* nem más mint a forma, amelyben a gondolatok testet öltenek, a mód, ahogyan azok ihlet pillanataiban, óráiban alkotássá szublimálódnak. A hat kötet bőséges bizonyosságát adja Müller Dezső költői nyelve, stílusa gazdagságának, versteremtő eljárásai sokféleségének.

Egyik legjellemzőbb erénye a tömörség, a fegyelmezettség. Példaként említhetjük a kötetekben szép számban előforduló szonetteket, a kötött strófában/rímképletben írott verseket épp úgy mint a számára oly kedves pár szavas sorokat, pár soros költeményeket. Az előbbieket a meditatív, különösen a hit misztikumából, éterien tiszta világából ihletődő alkotások sorát gyarapítják. Az utóbbiak a magány, a csönd, a betegség és a halál „forrásvidékét” idézik, különösképpen a *Rimánkodó szívverésben* és az *Örök menetelés* című köteteiben találkozhatunk velük.

A költő stílusának gazdagságát leginkább az azt megjelenítő eszközök bősége, változatossága érzékelteti. A metaforák, hasonlatok, művészi jelzők, megszemélyesítések megszámlálhatatlan sora jelzi, hogy Müller Dezső költői világa igen széles horizontot ölel fel, biztos kézzel építkezik, a felhasznált „építőanyagok” nem csupán alkotóelemei, hanem ékességei is költeményeinek. Szemléltetésként idézünk néhányat közülük: „szárnyaimat a magasba villáztam”; „meglazulnak bennem a tiszta remények”; „mindenütt konok sötétség feszül”; „rút vétkeink láttán elsápad a Nap”; „gyermekcipőben jár a szorgalom”; „az ég kivasalta gyűrött ráncait”; „fölszívódtál mint nyári nap melege”; „szilaj szomorúság”; „virgonc csillagok virítanak”; „a fák kontyáról leesnek a fészkek”; „hallgatnak bennem a színes metaforák”; „Ige-fuvalával tisztogattad a lelked”; „egyre árvább lesz keblünkben a lélek”; „tested börtönébe örökre be vagy zárva”; „az idő ormánya / összekaszabolt / s végigszágulva / sikamlós homlokomon / gondolataimat letarolta”; „ahogy sekély völgyek katlanában / hömpölyög a csend”; „kertünkre száll / üde emlékezetem”; „mint kisiklott / ócska vonatok / olyanok a napjaim”; „a sekély tavak víztükréből / fölszívódtak a csillagok”; „mint épülő házakba / a téglák / úgy épülnek belém / a fájdalom kövei”... A közlésre szánt gondolat kihangsúlyozásának, az üzenet felfokozásának hatásos eszköze a gondolat szóismétléssel történő kihangsúlyozása. Strófakezdetként, sorkezdetként, strófazáró eszközként egyaránt hatásosan él vele, felnagyítja a vers alapjául szolgáló érzést, gondolatot, létállapotot.

Ezek együtt és külön-külön is színesítik Müller Dezső költészetét, teszik vonzóvá verseit.

Köteteiből a hit és elszánás, a félelem és megtorpanás, a magány és a közösséghez tartozás hullámverése árad. Oly költői világ tárul elénk, amelyben a denevérsors sem kárhoztathat oly sötét éjszakába, amely ne hordozná magában a „reggelre mindig kivirágzom” ígéretét, bizonyosságát. Sorsunk még egy szívinfarktus traumájában és szenvedésében sem juthat oly mélypontra, ahol ne lenne mustármagnyi hit, amely az életbe belekapaszkodhatna. A költő élete a vers maga, a versé, amely legyen bár katicabogárnyi is, átröpül a sötétség függönyén. Szükségünk van a költészetre – a Müller Dezsőére is! –, amely megakadályozza, hogy a világban fölszívódjanak a szikla-hitű lények, amely megtöri a hallgatást, amely nem engedi, hogy hitehagyottan, gyengeségünkben nemtelen célok eszközeivé aljasodjunk.

Debreczeni Éva: Vakondsirály

A címbe foglalt szokatlan szóösszetételt az előszóíró Gergely Tamás ekképp értelmezi: „Ilyen felemásak vagyunk: álmunkban sirályok, a valóságban vakondok, s mert álmunk és a valóság összeadódva tesz ki bennünket, vakondsirályok vagyunk. Ilyen fájdalmasan egyszerűen. (...) Szürrealista képekhez hasonlóan, részletezés nélkül, független-bátran asszociálva.”

Ez az asszociáció, a bátrabbnál bátrabb, merészebbnél merészebb fogalmi és nyelvi lelemény ad Debreczeni Éva könyvének¹⁶ különleges vonzerőt, értéket. Az első oldal szóbogáncsai – országrólszakadt, semmirekelek, sósperc, tENYÉSZET, mindent unokÁM, vágyadó, rosszul bírom az éhenhalást, egyre hosszabb a semmi, belhontalan állampolgár... – mintegy felkészítik olvasót a kötet későbbi írásaira jellemző gondolati és nyelvi társításokra. De verseiben és abszurdáiban, álomtörténeteiben és meséiben, novelláiban, esszéiben és publicisztikáiban, humoros íásaiban és szatíráiban, paródiáiban és az egészen kis regényében korántsem csak erről van szó! A nyelvi lelemény a mélységet és a magasságot, a valóságot és az álmot, a köz- és magánéletet, a realitást és annak fonákját gondolati síkokban, az élet látható és rejtett zugaiban való elmélyülés révén jeleníti meg, nem egyszer finom erotikával színezve tárja elénk. Teszi ezt változatos műfaji „csomagolásban”, a maga sajátos látás- és szemléletmódja tükrében, őszinteségből fakadó bátor szókimondással.

Az első megmérettetés verseiben jelenik meg. A forma nem köti béklyóba, szárnyalni engedi merész képzettársításait. Említsük mindjárt azt a miliőt, állapotrajzot, amely létét jellemzi, meghatározza: „Gombostű-emberek közt élek én, a fonál. / S mindegyre belémszűrődnek. / Fáj.” (*Enyémvers*) Ez a fájdalom – nem csupán az egyéni, hanem a közösségi is! – végig jelen van a kötetben. Fáj neki mindaz, ami létünket megnehezíti, megkeseríti. Tökéletességre, csendre, nyugalomra vágyik – ám ezt sehol nem találja. Nem is találhatja! De lemondani róla? Az önmaga feladását, ideáljairól való lemondást jelentené. Az őt körülvevő világ, személyes vagy társadalmi méretekben megjelenített miliő leírása az apró részletekben, megfigyelésekben ölt testet. Az *Éjközép*, *Azám*, *hazám* című költemények sorai József Attila külvárosát idézik emlékezetünkbe: „Megalvadt már a kancatej / Éjgyomorra vár a torokreszelő / De amint halkan vijjogni kezd a / csend, / Csattogó papucsom felébred...”; „Már nem költ ő, elmúlt költő, / üres torkában szorongatja / hamuban sült felesége / másodlagos kezehiányát.” Egymástól mennyire távoli fogalmak egyvelege rejtőzik a verssorokba! A szüret emlékeiben élő, ellesett mozzanatai megannyi kirakókockaként kerülnek egymás mellé: „Majdan beéretlenkedett / kölniszagú / kacagányos kis / szemenszedettek, / királyok, leánykák, / hegyleduskáló / borbanigagságok, / préselőfutárok, / csorgós bókók, / boros csókók, / kacsos csókák, / lopott lopók, / derékbátort énetek, / szálkás nótafák, / borvirágos fények, / puttonyos házalók, / ökörnyáj, s csapodár / veretes lélekhordók. / Szürettünk-ittünk, / jóízetlenkedtünk. / Pincéből feljövet / kótyagok lettünk. // Szupernova haj, / hová lett tavaly?” (*Bor-dő*) A számítógép monitorján pirossal aláhúzott szavak: a gép konzervatív, nem akarja elfogadni a költő szóalkotó újításait. Mennyi lelemény, mennyi fantázia rejlik bennük?! Egy-egy sorról mondatok sorában mondhatnánk el, értelmezhetnénk a szavakba rejtett gondolatokat. Ez a szózuhatag, az egymástól néha fényévnnyi távolságra levő fogalmak egymásmellettiése, a látvány sugallta képtársítás verseinek legjellemzőbb vonása. Csak egy példa: „Életem szétmálló / történelem /ötven fekete / mikulás / szemeteszákjában” (*Kuka*) Kisesszé írható arról, hogy mi minden rejlik e pár sorban. Egyaránt jelen van ez a szabad- és prózaverseiben. A gondolati/érzelmi szárnyalás egyik sarkpontja az édesanyához kötődő személyes, mély érzelmi kapcsolat. E

¹⁶ Debreczeni Éva: **Vakondsirály**. Szatmárnémeti, 2007

tárgyú verseit, prózai írásait a líraiság hatja át. „Felhőszemű anyám / mennyország-dobozon / ül a kiskapuban / engem vár. / Álla kezében, / mindörökre vár, / görbe hátú ég / kulcscsörgésében, / piros csíkos között / sugárzó fényben.” (Várnak) A szülői ház, az édesanya – „kisanya, öreganya, bénanya” –, a család kálváriás élete jelenítődik meg, tárul elénk az *Anyafolt*, az *In memoriam*, *Anyám királynő*, *A mennyország tányérjai*, a *Görcs...* című írásaiban.

A szivárvány sokszínű palettáján a témavariációk sokasága fénylik fel szemünk előtt: a közsféra megannyi jelensége, ferdesége, fonáksága, lett-légyen szó a székel autonómiáról, a kettős állampolgárságról, szenzációhajászó újsághírekről, a kolozsvári főter átadásokról, szerkesztőségi életképekről, sárdobálásról... A *Totálkáros* című írásában satirikus, „tökéletlen” képekben megrajzolt család – *Magamarha*, *Büdöskurva*, *Anyaszomorító* – görbe tükrébe belefér a „Károsnap”-ünneplések fölötti ítélkezés is: a „térdzene”, a „kezespanda”, „mazsoreddmegek”, a „léghőguták” szálldosása közepette „a főpohármester és poroszkáló-társai meg az összes tanácstalanok elmondták kissé a beszédüket, majd beszédültek sorban a tömeg közéletébe. Mindenki felfordult tőlük nagy tapsviharzásban.” Egészen kis regény a tömbházkalickákba zsúfolt világ különcei – Anna Franc, a fiatal korában még kéjsóvár, de később már csak koporsóvár vénkisasszony, Gali Baba, a peches török kávécsempész, Trapp Pista, szívdöglesztő borjúkékszemű igazi színész, Kurt Iza, az ősmesterségűző, tenyérbecsorgó keblű sörömlány... – szocialista teremtményű városnegyedeink szociográfiai leírását nyújtják, a satíra eszközeivel.

Írói világának egyéni művészi vonásait érzékeltetik a szokatlan költői képek, látomások: „víz buggyan a mózesi betonból”; „hasogató medencémből tétova vers nyújtja ki lábát”; „hasad a hajnal meg a tudat”; „Ment, mert mendegélt Pilátus a Krédó partján, amikor látta, hogy a katonái már építik a pontott hidat”; „satnya szobapálmák búslakodnak önzetlenül”; „lefekvéshez készülődött, mielőtt el sem aludt, így hát felébredt és álmodni kezdett”; „tegnap arra ébredtem, hogy kinéztem az ablakon”; „kósza lélek kóborol a saját maga szobra körül”; „dörög a menny, vagy a mennyeg dörög”; „nincs rá tanú, légből kapott e gyanú, de már nem elég e lég!”; „lángzsoltolunk”; „legyünk mán mi, küllemi magyarok is állampohárnok”; „Franc kisasszony szerelembe esett a gödör helyett, időközben még valamibe esett: tévedésbe”... – szemelgethetjük, csipegethetjük a vége-hossza nincs játékos szóalkotásokat, melyek a hősök lelki világára, környezetére, a hétköznapi események vagy elvont gondolatok képes kifejezésére, konkrét megjelenítésére szolgálnak. A művészi ábrázolásban jelentős szerepet kap az álom, mely maga is a valóság, a való világ képe. Álomtörténetei tovább tágitják az írói látóhatárt. Hisz álunkba minden lehetséges. „A Pelikán utcában biciklizek kétszázal hazafelé a járdán, bár nem tudok.” (*Rémálmok* 4) Sőt az álomban rejlő kitarulkozás még ennél is tovább fokozható. „Nem kell gondolkodni, nem kell felébredni a rémálomból egy másik még rémesebb létre, nem kell gondolkodni azon, hogy hogy lehetne élni, mikor nem lehet. És hogy hogyan lehetne jobb az, ami olyan, amilyen, csak nem tudjuk, hogy jó-e vagy rossz, de mindig mást akarunk.” (*Egy képből egy részlet*) Írásainak erénye a tömörítés. Novelláinak sajátos jegye a csattanós befejezés. Írásait beszédes nevű hősök – Agyalágy és Pindorgó, Lusti, Veréb fia veréb, Dilett Anti,... – népesítik be. Az élet fonákságaiból fakadó abszurd történetek teljesítik ki azt a világot, amelyet e kötetből megismerhetünk. Publicisztikái, humoros és satirikus írásai a közéletet foglalkoztató kérdéseket – „megannyi szálka a fültőben” – jelenítik meg. Kihegyezett elmével és tollal.

E könyv semmiképp sem sorolható a bűfelejtő olvasmányok sorába. Rólunk szól. A vakond-sírály belopózott a szívünkbe. Miként mondja egyik novellahőse? „Mert azért mégis az az író, aki ír.” Debreczeni Éva könyvet írt. E második kötetével végképp meggyőzőtt: írt – író lett.

Egy nemzedék vesszőfutása

Mi sem természetesebb, ha az író, hetvenedik életévében járva, visszatekint az eltelt évtizedekre, könyvbe menekíti a színejavát mindannak az eseménynek, tapasztalatnak, amit átélt, amit az utánunk jövőknek – tanúságképpen – átörökíteni érdemesnek ítél.

Gúzs Imre a Székelyföld szülötte, Brassó, Sepsiszentgyörgy középiskolái, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem neveltje. Immár több mint öt évtizede, 1958-ban, a szatmári tájakon lelt otthonra. Erdőd – Petőfi Sándor és Szendrey Júlia házasságkötésének színhelye –, Nagybánya, Szatmárnémeti jelenti életének színterét, jelenti az otthont, a régiót, amelyet tanárként, újságíróként, íróként megismert, amely a szülőföldről hozott emlékekkel együtt jelentette írásainak ihletforrását.

A szatmárnémeti Identitas Alapítvány jelentette meg azt a kötetét¹⁷ – *Elsüllyedt évek hordaléka* –, amelynek alcíme – *Egy nemzedék vesszőfutása* – előrevetíti annak tartalmát: erdélyi magyar értelmiségi sors alakulását a kisebbségi élethelyzetben. „Számomra olyan kor adatott, amely alig hagyott bennem néhány cseppnyi szeretetet, telehordta azonban napjaimat félelemmel. Nem tartoztam pedig soha azok közé, akik nem merték, nem merik átlépni saját árnyékukat, akik beleremegnek egy hangosabb szó súlyába; nem féltem soha megvédeni a magam igazát, csak hogy az igazság is sokarcú. Amit igaznak, jogosnak véltem, vélek én, azt nem tekintette igaznak, jogosnak a hatalom...” E mondatok, gondolatok előrevetítik a „cselekmény” keretét, azt a konfliktushelyzetet, amelyben Gúzs Imre élete kibontakozott.

Mielőtt ennek részleteibe, körvonalazásába kezdenénk, tekintsük át az írói pálya állomásait, az indulástól a mostani kötetig.

Az írás ördöge már középiskolás korában hatalmába kerítette. Természetesnek tekinthető, hogy a fiatal történelem szakos tanár Erdődön is folytatja azt, keresi a kapcsolatokat a napilapok, irodalmi hetilapok és folyóiratok felé. Az igyekezet hamar meghozza gyümölcsét: 1961-ben a nagybányai Bányavidéki Fáklya napilap hívja meg, kínálja fel a lehetőségét annak, hogy valóban írásaiból éljen. De csakhamar törés következik be az ígéretesen induló pályán: a városban csírázó szellemi kibontakozásra a szekuritáté „éber” nyomozói is felfigyelnek, megnyilatkozásaiban, soraiban a rendszerrel ellenséges jeleket vélnek felfedezni, minek következtében ideológiai, politikai okok miatt 1965-ben elbocsátják a laptól. A megvont közlési lehetőség, a kitaszítottság súlyos próba. Ám súly alatt növekszik a pálma: amitől megfosztották, az jelentette a menedéket is; az írás, immár nem napilap szinten, nem az élet mindennapjainak visszafogott tollú krónikásaként, hanem azt magasabb fokon művelve, az irodalomban. Az újságírónak évekre el kellett hallgatnia, de helyette megszületett az író, aki az Utunk pályázatán, álnéven, novellapályázatot nyert.

Első kötetét – *A furulyás* – a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó adta ki, 1968-ban. A Forrás-nemzedék tagjaként kerül be az erdélyi irodalmi vérkeringésbe, azé a nemzedéké, mely a későbbi évtizedekben az erdélyi magyar irodalom derékhadává vált. Az előszót író, a bemutatást végző Fodor Sándor ígéretes tehetségnek tartja, „akire máris érdemes felfigyelnünk”. Novelláskötetének hősei többnyire magányos, az élet periferiájára szorult, befelé néző, a világgal és környezetükkel örök harcban élő emberek, akikben a tisztaság, büszkeség, emberi méltóság, igazságérzet jelenti az élettel dacolás energiaforrásait. Mellettük ott van a falun töltött gyermekkor, a tanítványok révén megismert élet élményvilága is.

¹⁷ Gúzs Imre: **Elsüllyedt évek hordaléka**. *Egy nemzedék vesszőfutása*. Identitas Alapítvány, Szatmárnémeti, 2003.

Ez utóbbi teljesedik ki *A fehér hajú lány* (1970) című ifjúsági regényében is, amelynek irodalmi értékét kiadója, a Kriterion Kiadó fémjelzi. Tárgya: a kamaszok kalandra éhes világának olvasmányos, fordulatokban bővelkedő, színes megjelenítése.

Időközben, 1968 tavaszán, Gúzs Imre a Szatmárnémetiben meginduló megyei napilap, a Szatmári Hírlap munkatársa lett. Hasznos, értékes tagja volt egy közösségnek, akihez a szerkesztő mindenkor bizalommal fordulhatott: sosem mondta, hogy jegyzetfüzetéből kifogyott a téma, csupán annyit kért, mennyi az a lefedetlen terület, amelyet ki kell tölteni. Morális tanulságokat hordó, igen szép nyelvezettel megírt kispublicisztikái a lap legszínvonalasabb darabjai közé tartoztak. De hiába az igyekezet, hiába a jóra, szépre törekvés szándéka, ha az ember magán hordozza a rásütött „billogot” – káderlapján hordozza a stigmát: politikailag megbízhatatlan –, a KB éber fővárosi ideológiai „perzekutorai” 1974-ben ismét leparancsolják a pályáról, falusi iskolák katedrájára száműzik.

Vigasztalása, menedéke ismét az irodalom. Tollából az újság aprómunkái helyett jöttek a nagyobbak, a szépirodalmat kedvelő közönséghez szólók, melyeket nem temetnek el kollekciók, hanem szélesebb körben terjesztve jutottak el a magyar olvasóközönség elé. Ennek a gyümölcse az 1977-ben a kolozsvári Dacia Könyvkiadónál megjelent *Otthoni emberek* című novelláskötet. Talán mondanunk sem kell, hogy hősei ismét a kisemberek, a perifériára szorítottak, a szeretetlenségtől szenvedők, a magánytól, a társalanságtól kínzottak, a lelkileg sérültek soraiból kerülnek ki, azok közül, akiket az élet mostoha sága, kényszerítő körülményei sodortak kilátástalan helyzetbe. Az ital, a különtség, a kitaszítottság mögött azonban szép emberi értékek rejlenek, a humánus jelei, bizonyosságai, melyek e novellák végkicsengésének pozitív irányt szabnak. Ehhez társul írójuk kiforrott stílusa, mondanivalójának költői képekkel telített, sajátos nyelvi megfogalmazása.

A pusztadaróci tanári katedra az író gondolatait, érdeklődését ismételten a gyermekvilág felé fordította. A Ion Creangă Kiadó *Beszélő tükör* sorozatában kiadott kötete – *A sárkány hetedik feje és más írások* (1980) – a gyermekkor s a maga tanítványai életéből ihletett gondolatok, etikai, erkölcsi elvek és értékek művészi kifejezése, közvetítése. A kötet értékére, elismertségére utal az is, hogy könyve az említett sorozatban Bajor Andor, Bálint Tibor, Fodor Sándor, Huszár Sándor, Sütő András kötetei mellé kerül. Gúzs Imre mélyen hisz abban, hogy az örök emberi értékeknek minden korban létjogosultságuk van, nem avulhatnak el, jellemformáló erejük, ha rejtetten is, bűvópatakszerűen jelen vannak az életünkben. A kötet írásai a publicisztikai műformák konkrét és a novellák elvontabb világa közt feszülnek.

Gúzs Imre kikerült a napilapok penzumrobotja kényszerítő markából. Ám akkor is, a partvonalra szorítottan is írt, megszállottan. E fáradhatatlan, konok igyekezetnek a gyümölcse, 1986-ban, *A csend napszámosa* című, a kolozsvári Dacia Könyvkiadónál megjelent, karcokat és novellákat tartalmazó kötete. Írásaiban a Balogh Edgár megfogalmazta közügyiség gondolata ölt testet; egyfelől az embertelenség, a képmutatás, az önzés, az igazságtalanság, másfelől a barátság, a szeretet, a becsület, az emberi együttérzés kap hangot. Amit nem mondhatott el a napilapokban, elmondta irodalmi köntösbe burkolva. Élményvilága kiapadhatatlan kútként segítette. Az ellesett, lejegyzett szavakból mondatok, a mondatokból novellák, művészi rangú írások születtek, melyekben az élet sajátos szűrőn át lélegzett, kiforrott egyéni megfogalmazásban jutott el az olvasóhoz. A szilenciumra íteltetés érlelte ezeket az írásokat. Gúzs Imre a csend napszámosaként kívánta az embereket jobbá tenni, ráébreszteni arra, hogy az ő kisemmizett világuk érzelmileg gazdagabb, összehasonlíthatatlanul tartalmasabb, mint azoké, akiket az önkény, a parancsuralom föléjük rendelt. Fontos, nagyon fontos üzenet volt ez akkor, amikor úgy tűnt, hogy az élet láthatárán végleg kihuny a fény, hamvába hamvadt a változás reménye, esélye, amikor a hagyományos, a közösség évszázadok során kialakult íratlan parancsait a hatalom kifundálta torz, szörnyszülött „erkölcsködexe”, a szocialista erkölcs, etika és méltányosság törvénykönyve kívánta helyettesíteni.

Milyen volt annak a kornak az „életrajza”? Arra a kilencvenes években újra újságíróvá vált Gúzs Imre ad beszédes példát *A történelem szélverésében* (Szatmárnémeti, é.n.) című kötetével. A felidézett események 1949 augusztusába vezetnek vissza. Szatmáruvariban az új, diktatorikus hatalom belügyi egysége négy ember galád, brutális kivégzésével félemlítette meg az embereket, a község lakosságát. Sikerrel, hisz önkényes tettük évekre, évtizedekre a rettegés sötét, lebénító karmaiban tartotta a község lakosait, bilincsbe verte az emlékezetet is. Hihetetlen, de sem az 1989-es fordulat, sem az azt követő immár másfél évtized nem adott lehetőséget arra, hogy a bűnösöket néven nevezzék, a teljesen indokolatlan, ítélet nélküli megtorlás okait fölfedjék.

Ha csak az országos kiadóknál megjelent kötetekre tekintenénk, ha az évek hordalékaként csak ezeket említenénk, a kép fölöttébb pozitív lenne. Gúzs Imre könyvei valós művészi értékeket hordoznak magukban, irodalmi megbecsülést, elismerést szereztek írójuknak, akit országos vonatkozásban is számon tartanak, becsülnék, értékelnek. De az *Elsüllyedt évek hordaléka* megírását nem az összegzés, nem élettörténete leltárszerű számbavételének szándéka vezérelte.

Írásakor maga is érezte a benne rejlő veszélyeket. Ezt jelzi a könyv mottójául választott Matti Larni-idézet: „Sok memoár védőbeszédre vagy fürdőszobára emlékeztet: mindkettőben mosakodni szoktak.” De ott rejlik az ilyen művek hátterében a magamutogatás veszélye is, a saját szerep túlértékelésének kísértése, csapdája. Előre bocsáthatjuk: művében Gúzs Imre elkerülte ezeket.

Személyiségétől távol esik a rebellióra készítő hajlam. De nem kellett lázadónak lenni ahhoz, hogy az ember belekerüljön a belügyiisek látókörébe. A konok szókimondás, az élet árnyoldalait is felvillantó igyekezet, az erre utaló írói szándék akkoriban éppúgy tiltott, a rendszer biztonságára veszélyes megnyilvánulás volt, amint az írásban fellelhető érték is csak akkor volt elfogadott, ha az egybecsengett a politikai hatalom, a propaganda irányultságával, dogmaival. Gúzs Imre munkáinak az élet valós eseményeit őszintén feltárni kívánó erénye, ily módon, bűnné vált. Ezért zárták ki a nagybányai, illetve a szatmárnémeti szerkesztőségekből.

A szolgálatot abban a korban a pártos szolgálissággal kívánták helyettesíteni. Aki azt a fogalom eredeti jelentésében értelmezte, azt tette cselekedetei, írásai követendő erkölcsi parancsává, azt a rendszer ellenségének minősítették, s aszerint bántak vele. Ez lett a sorsa, mint annyi más nemzedéktársának, neki is. Bár igyekezett beleolvadni a közösségbe, sosem kívánt hős lenni – „önmagamba menekültem léptem át egyik napból a másikba, dolgozószobám ajtaján kívülrre zártam a nagyvilágot” –, mégis szálla lett a szekuritáté szemében. Aki pedig az ő látókörükbe jutott, annak többé nem voltak nyugodt napjai, akkor is utána nyúltak, amikor azt hitte, hogy most már valóban csak a csend napszámosa lett. Így, ennek folyományaként született meg a maga fogalmazta életelv: „hogya már nem lehettem sok esetben senkié, lehessek legalább önmagamé”.

Miként maradhatott a folytonos zaklatások ellenére is önmagáé? Amiként azt első kötete címadó novellája – *A furulyás* – hőse, a vidéki állomáson saját készítésű hangszereit áruló „száradt kis emberke” tette. Amikor rájön, hogy a borgőzös fiatalok „olyan nótát kérnek tőle, ami nincs meg az ő furulyájában”, elhallgat. Az előtte meglobogtatott pénz láttán „egy ideig tétovázik, fázósan összekapja magát, aztán lassan visszacsúsztatja a tarisznýába a furulyát. Amikor feláll, olyan az arca, mint a szűzlányé, akin erőszakot akartak elkövetni.”

Ez az öntörvényű élet kristályosította ki e kötetet, amely személyiségén túlmenően, azon fölül emelkedve lett valóban egy nemzedék vesszőfútasának krónikája, tanúságtétele. A könyv első felében konkrétabb, mondhatnánk eseménydúsabb; a másodikat emelkedettebb, meditálóbb, a történesek belső mozgatórugóit keresőbb hangvétél, megformálás jellemzi.

Az élet ajándékának tekinthetjük, hogy Gúzs Imre megérte azt az időt, amikor mindezt kibeszélhette magából – elégtételként a megrabolt nyugalomért. Könyvét a visszanyert nyugalom hitében fejezi be: „Van még évekre szóló szebb szavam, elmondásra kívánczó gondolatom, van jó hitem, néhány kortynyi reményem, s talán újabb és újabb erőt ad minden napra az olvasók szeretete”.

IV.
Végvári olvasatok

Tormay Cécile redivivus

Az 1990-es éveket követő években sorra jelentek/jelennek meg azok az irodalmi művek, melyekhez addig jobb esetben könyvtáraink elzárt osztályain férhettünk hozzá. Kiadásukra, megjelentetésükre évtizedekig gondolni sem lehetett. Különösen nem akkor, ha az érintett írók polgári, nemzeti, keresztény, netán jobboldali beállítottságú ideológia, szellemi irányzatok vonzásköréhez tartoztak. Így támadt új reneszánsza Márai Sándor, Bánffy Miklós, Wass Albert és sok már író életművének. A méltatlanul „elfeledettek” sorába tartozott Tormay Cécile is. Az az írónő, akit 1930-ban Corvin-koszorúval tüntettek ki, aki a harmincas évek közepén Európa-szinten is az egyik legismertebb magyar írónak számított, műveit német, francia, angol és olasz kiadók jelentették meg, az irodalmi Nobel-díj várományosai közé jelölték. Szépirodalmi munkáit az elmúlt húsz év alatt több kiadó, köztük a szegedi Lazi Kft. segítette újra a nyilvánosságra.

Ki is ő? – kérdezzük magunkban, azok is, akik a közismert „spenót” szellemében és ideológiai korlátai szerint nyertek jártasságot a magyar irodalom múlt századi történetében, s akiről a 2000-ben megjelent Új Magyar Irodalmi Lexikon mindössze tizenhét sor tájékoztatót nyújt az olvasónak. Kiindulópontul választunk néhány kiragadott idézetet kortársai, a Tormay-alkotásokat a megjelenésükkor méltató irodalomtörténészek munkáiból. Horváth János: „Nem afféle közönséges, szórakoztató, vagy művészkedésre alkalmat nyújtó regénytárgyak az övéi: az életben adva levő nagy kérdések azok, magyarságunkat is érdeklők...” (Budapesti Szemle, 1916) Szerb Antal: „Elbeszélő művészetének legszebb vonása, hogy nála a lélek és a környezet teljesen egyek, a lélek a környezet által alakul ki, a környezet a lélekben tükröződik, abban a ködös atmoszférikus egységben, ami Tormay nagy regényeinek az alapja és legfőbb értéke.” (Magyar irodalomtörténet 1934) Bánhegyi Jób: „Egyéniségén és írásművészetén világirodalmi kultúrájának ellenére is félreismerhetetlenül kidomborodik a sajátosan magyar jelleg.” (Magyar nőírók, 1939); Reményik Sándor: „...fegyelmezett, magázósszedett, nagy-élményű, sokáig hallgatni tudó, súlyos beszédű, döntő szóra készülő, kínos önkritikájú, terméketlen író volt. De amit alkotott, az önmaga nemében tökéletes.” (Erdélyi Helikon, 1937) Hankiss János: „Emberi és írói nagyságát bizonyos értelemben föl kell fedezni, jelentőségét a magyar történelem és a magyar irodalom folyamatában kell megvilágítani; a magyar olvasó számára ki kell keresni azokat a kilátókat, ahonnan legkönnyebben és legteljesebben birtokába veheti a mélységekben és magasságokban az ő számára feltárt kincseket.” (Tormay Cécile, 1939)

A kilátók adottak. Adott azáltal is, hogy Hankiss János kiváló könyvét 2009-ben, a Kairosz Kiadónak köszönhetően újra kezünkbe vehettük; de adott azáltal is, hogyha számítógépünk google-keresőjébe beírjuk Tormay Cécile nevét: megszámlálhatatlan információ segít abban, hogy valóban mélységében és magasságában megismerhessük a XX. századi magyar szellemi élet „különös és csodálatos jelensége” (Ravasz László) életútját és életművét.

A megismerés legközvetlenebb és legjobb útját a Mű kínálja. Az életmű, amely a legtöbbet mondhat el önmagáról, melynek értéke, esztétikai szépsége az olvasás során feltárul előttünk. Tekintsük a fentebbi idézeteket szellemi impulzusoknak, melyek segítenek a tájékozódásban, elvezetnek bennünket Tormay Cécile írói világába.

Az életmű kibontakozásának időrendjét követve az első állomás: novellái és elbeszélései. Az *Apródszerelem* (1899), *Apró bűnök* (1905), *Viaszfigurák* (1918), *Megállt az óra* (1923) című kötetei alapján a kiadó négy kötetet helyezett az olvasó asztalára.¹⁸ Az **Örök Magyarország** –

¹⁸ **Örök Magyarország – Aeterna Hungaria**, 2006; **Találkozás alkonyatkor**, 2009; **Korinthuszi szerelem**, 2009; **Petneházy**, 2010.

Aeterna Hungaria című kötet 2006-ban jelent meg. A mitológiai ihletésű, valós és romantikus történetek igazi olvasmányélménnyel ajándékozzák meg a mai olvasót. A kenyérért könyörgő hajléktalan katona (*Imádság*), a madarainak fütyülő kereskedő (*Te csak dolgozzál*), a szép vitorlás hajóról ábrándozó halász (*Márió*), a meggazdagodásról álmodozó vén boltos (*A vén zsibárus szerencséje*), a megalázott, meg nem értett szobrász tragédiája (*Viaszfigurák*), a Trianont követően szülőföldjükéről elűzött, a hontalanság országútján kétségbeesetten sodródó menekültek szenvedése (*Kis vándorok*) megrendítő élményt kelt bennünk. A kötet írásaiban „komor sors- és történelemszemlélet ötvöződik az impresszionista, lírai színezetű szó- és hangulatművészettel” – olvashatjuk a kötet ajánló soraiban. Bennük csiszolódik, alakul ki Tormay Cécile írásművészete: fokozott érzékenység az esetekkel szemben, a lélektani megközelítés és ábrázolásmód, a párbeszédet szinte kerülő alakformálás és jellemzés. A kedvező fogadtatás indokolta, hogy a szegedi kiadó újabb három kötetet jelentkezzen, immár tematikus csoportosításban. A **Találkozás alkonyatkor** a magyar középosztály, a kastélyok és vidéki udvarházak világába vezet el bennünket. Az e kötetben megjelent írások középpontjában a boldogság/boldogtalanság érzelmi végletei közt hányódó, többségében a kiszolgáltatottság hálójában vergődő asszonyhősei állnak. „Férjhez mentem, mint a többi leány..., boldogtalan vagyok, mint a többi asszony” – vallja be Magda, a *Virágzó hantok* hőse; „Tiszteltem a férjemuramat, és ő, mondhatom, kiérdemelte ezt. Teljesítettem kötelességemet, de a mi időnkben így volt ez a szokás” – vonja meg hosszú életének summáját a *Találkozás alkonyatkor* idős asszonya. Hogy mi volt a két végpont között? Eseménytelenség, ábrándozás, szerelmi kalandok, csalódások. Érthető, hogy mily sokan keresik fel az idős kereskedőt, aki üzletében „résztvéltlenül mérte a boldogságot” (*Időtlen bolt*), hogy a világot boldogítani akaró Beöthy Boldizsár előtt is tolonganak az emberek. (*A világboldogító*) A **Korinthoszi szerelem** című kötet novellái, elbeszélései az antik Görögország és Itália világát idézik. Az írások zömét ezúttal is az érzelmi élet, a szerelem lírai, elégikus, balladás hangulata uralja. Hősei nimfák és hetérák, görög és római istenek, kentaurók és szatírok. Valóságos sorstragédiák játszódnak előttünk. A kötet emlékezetes sorait a *Korinthoszi szerelem*, *Az elmulasztott légyott*, *A Madonna mécse* és az *Egy élet és egy óra* című írások kínálják. A **Petneházy**-kötet címadó regénye és a többi írása történelmi idők – Gizella királynőtől az 1919-es forradalomig – eseményeiből ihletődtek. Hősei többnyire önfeláldozó, a küzdelem vállaló férfiak. Külön értéke e kötetnek, hogy a sorozat gondozója, a novellásoktetek válogatója és szerkesztője – Hunyadi Csaba Zsolt – a középosztály ízlésének megjelénítőjeként ismert és számon tartott írónőtől szokatlan tematikájú, szociális érzékenységre valló írásokat is beiktatott. Az *imádság*, a *Fehér halál*, a *Kis ház, kis tragédia*, a *Cigányok* a perifériára szorult emberek, a kiúttalanság, az elviselhetetlenség fokozódó léthelyzet, a nyomor árnyai lengik be ezeket az írásokat.

Az igazi írói áttörést első regénye – **Emberek a kövek között** (1911) – hozta meg számára. Mai kiadása is¹⁹ varázslatos élményt sugall. Főhőse Jella, a kecskepásztorlány, anyjával él a karszt vidéki horvát falu szélén álló házban. Tetejét „a szél mélyen benyomta a vályogfalak nyakába, és az öreg falak úgy megsüppedtek a súly alatt, hogy az ereszt még egy gyerek is elérhette a kezével. (...) Ha odabenn tüzet raktak, pipált az egész ház, és a füst kékes fonalakban gomolygott ki, amerre épp utat talált”. Rosszféle anyjáról őrá is a megvetés, a kiközösítés árnyéka vetült. Ezért inkább a hegyekben kódorgott, ott „hol oly végtelen volt a csend, hogy hallotta mikor a fenyőszurok halk nessel lecsurgott a fák kérgén”. A magányban „az övé volt a hegyeknek minden titka”, ahol „a vihar gurítva hajtotta maga előtt a fellegeket”. Anyja halála után a nálánál jóval idősebb vasúti munkás, Péter jelent számára menekvést. De Jella továbbra is a sziklák világában érzi jól magát. Látszólagos nyugalma

¹⁹ **Emberek a kövek között**, 2006.

felborítja a szomszédos pályaőrt, az alföldről származó fiatalember, András iránti, viharos sodrású szerelem. Csalódása – a férfi a betegszabadságról házas emberként tér vissza – oly súlyos sebet ejt rajta, hogy kétségbeesésében ki akarja siklatni az őket hozó vonatot, de az őt zúzza halálra.

Csupán egy tragikus kimenetelű szerelmi történet játszódik le a regény lapjain? Horváth János a „köves hegyek e szép sziklavirága” és az Alföld nyugalmát megtestesítő férfiak közt a természeti erők nagy küzdelmét látja, melyben „Jella egy szegény megsiratandó áldozata a másik faj győzelmének”. Bánhegyi Jób lélektani regénynek nevezi a művet. A „tragikus tónusú, drámai feszültségekkel telített atmoszférában plasztikusan egyénített alakok jelennek meg előttünk”. Az írói szándék – „be akartam népesíteni a vad Karsztot egy szimbólummal: egy vad erdei asszonnyal, egy vasúti örrel, egy alföldi legénnyel” – nem valósulhatott meg. A tűz a vízzel nem elegyedhet. A történet elkerülhetetlenül sodródott a tragédia felé. „Az Alföld emberei – Hankiss János értelmezésében – sohasem érthetik meg a Karszt szakadékos, végletes lelkét.”

A Tormay Cécile írói világában folyó szellemi utazásunk következő állomása **A régi ház** (1915) című családregény,²⁰ amely, megjelenésekor elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Pétzely-díját. A regény – Horváth János értékelése szerint az előbbi alkotás témáját – az asszimilációt – tárgyalja újra „más társadalmi körben, más történelmi miliőben, más megoldással”. Cselekménye az Ulwing-család három nemzedékének sorsát tárja elénk. A nagyapa, Ulwing Kristóf németországi favágók, pozsonyi ötvösök leszármazottjaként került a reformkori Pestre, a Lipótvárosba, ahol sikeres vállalkozóként szerzett nevet és elismertséget magának, családjának. Telve önbizalommal, erős akarattal építi birodalmát, alapozza meg a család jövőjét. Fia – János Hubert – már csak megőrizni tudja az örökséget, továbbépíteni képtelen. Az unoka – Kristóf – még arra sem. A nagy vagyont felemészti a kártya, a léha életmód, a tőzsdei hazardírozás. „A nagyatyja a harcosa volt a pénznek, az atyja az őre volt, ő talán a kalandora.” Az általuk „megszemélyesített” folyamatban Tormay Cécile regénye a reformkorban feltörekvő, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején csúcsra jutott álmok erodálását szimbolizálja. Magában hordozza a XX. század elején bekövetkezett összeomlás elkerülhetetlenségét, ami korántsem a fatális sors csapása – a fatelep leégése –, hanem a küzdésképtelenség elkerülhetetlen következménye. Az olvasóban önkéntelenül is Bánffy Miklós regénytrilógiájának üzenete jut eszébe: bukásunk legfőbb okát önmagunkban, osztályunk romlásában kell keresnünk!

A regény igazi hőse a másik unoka: Ulwing Anna. Gyermekként éli, teljes védettségben a felemelkedés, a szinten maradás éveit, asszonyként a hanyatlás következményeit. Nőként teljesen kiszolgáltatott, kora csupán a feleség szerepét osztja ki rá: „őt csak zongorázni, énekelni, hímezni és táncolni tanították”. Az Illey Tamással kötött házasság szép álmok foglalatként indult, de Tamás, a vagyona-vesztett dzsentrí idegenül mozog a polgáriasodó, kapitalizálódó Pest világában. Az ő álma: a birtok visszavásárlása, ezt szeretne volna a pénzzel kötött házassággal is elérni. Hite szerint „csak az a család marad meg, amelynek a gyökere a földben van. A városi kövezetre hiába hinti a fa a magvát, ott nem teremhet tartós élet”. Anna megadóan teljesíti a halálos beteg férj óhaját. Utolsó vagyona, fészke és óvó menedéke – a régi ház – eladásával visszaváltja az illel birtokot, de oda, fiaival, csak halott férjével juthat el. Tormay Cécile, osztálya illúziója: nem a tőle oly idegen Pest, hanem a magyar föld lehet a megváltás, a jövő záloga...

A regény igen kedvező fogadtatásban részesült. A „gondosan szerkesztett remekmű” sikerének titka: „a lélek legmélyéről jött a lelkek legizgatóbb kérdéseire adott választ”. A regény

²⁰ **A régi ház**, 2008.

végkicsengése: „a két szép fiú hozza magával a vigaszt adó jövőt, ők az ígérlet földje, melyért szenvedni, áldozatot hozni, az önmegtagadás gyötrelmeit vállalni érdemes volt”. (Hankiss János) Nemeskürty István az írók legjobb regényének nevezi: „Krúdy hangulataira emlékeztető, de mesevezetésében nála következetesebb stílusban”; írója „a regény folyamán nemcsak a hősök lelkét, lelkiállapotát, hanem mindig a jövőt is bejósoló tájjá változtatja: mégiscsak eredeti hang”.

A háborút követő őszirózsás forradalomban és a proletárdiktatúra hónapjaiban átélt élmények irodalmi lenyomata a **Bújdosó könyv** (1921-22). Írója a magyar összeomláshoz, Trianonhoz vezető eseményeket megörökítő „fájdalom könyvé”-nek nevezi. Az 1966-ban a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott irodalomtörténet szerint az nem más, mint „a forradalomról rajzolt torz kép, útszéli módon rágalmozó” munka. Tormay Cécile tollát a nemzet sorsáért való aggodalom vezette, egyéni és osztályos sérelmein átszűrve kutatta annak okait, hogy mi vezethetett a Mohácsnál is súlyosabb nemzeti tragédiához, veszteséghez. Mit tudhattunk mi évtizedekig erről az időszakról? A köztársasági eszme győzelmét, a dicsőséges 133 napot... De alig hallhatóan szóltak arról, hogy hova vezetett Linder Béla hadügyminiszter hírhedt kijelentése – „nem akarok katonát látni” –, milyen következményekkel járt Károlyi Mihály naiv hite a wilsoni önrendelkezési elvek érvényesülésével kapcsolatban, oly vészes időkben, amikor a szomszéd népek „el, akarják rabolni a bölcsőinket és a sírjainkat... *a béke és az igazság nevében...*” Arról sem sokat hallhattunk, hogy mily sebeket ejtett a nemzet testén a proletár diktatúra kíméletlensége, terrorja. A könyv lapjain az elutasítás, a gyűlölet hangja mellett jelen van önnön véteink felismerése is, jelesen az, hogy az események sodrában „megbabonázott alvajárók vagyunk”, „mi nem tudunk többé semmit sem akarni”. Sőt ennél is messzebb tekint: „IV. Károly nemcsak magáért fizet, de megfizet dinasztíája négyszáz éves tévedése miatt. Hontalansággal fizet az unoka, mert őseinek Magyarország sohasem volt hazája (...) A likvidálás nem most kezdődött el. Évtizedek óta likvidálták a magyar urak Széchenyi ideáljait. (...) alkotása, a Nemzeti Kaszinó politikai boszorkányszoba, táncterem és kártyaszoba lett (...) hazaszeretetét és látnoki kínját nem itta ki a kehelyből senki se. (...) És a főurak nem vették észre, hogy körülölközve évről évre távolodik Széchenyi István szelleme.” A főlemlegetett vétek sora ezzel nem zárul be: „Urak, magyar urak, ki hallgatódzott közületek, mi sajog a zsellérkunyhókban, ki kutatta, mit ír az országút porába a kivándorlók lába nyoma? (...) Urak, magyar urak, miért nem jutottak ők az eszettekbe?”

Kilencven évvel az események után megérett az idő arra, hogy a napló megjelentetésével²¹ szembenézhessünk az akkori eseményekkel, hogy annak írói értelmezése, feldolgozása a maga helyén és idején, a mű megszületése korába beágyazva, az események irodalmi kivetüléseként kezeljük s fogadjuk el annak, ami: „a politikába sodort nagy magyar lélek művészi tanúsága arról, ami körülötte és azért öbenne is lefolyt”. (Hankiss János) A hetven évvel ezelőttihez tegyünk hozzá egy mai olvasatot: „költeménynek ható próza – sodró érzelmi töltéssel”. (Jobbágy Éva)

A közélet sűrűjében szerepet vállaló, a *Napkelet* című folyóirat szerkesztését irányító szerepkör háttérbe szorítja Tormay Cécile irodalmi munkásságát. Ám mégsem teljesen! A *Viaszfigurák* (1918) című kötet elbeszéléseit, az *Álmok* (1920) és a *Megállt az óra* (1923) novelláit közli. A latinból fordított *Magyar Legendárium* (1930) című kötetéről Móricz Zsigmond ír meleg szavakkal a Nyugatban. A szeretett Itália iránti rajongásának a Firenzéről szóló *Virágok városa* (1935), valamint a szicíliai utazásának élményeit leíró kötetben – *Szirének zenéje* (1935) – ad hangot.

²¹ **Bújdosó könyv.** Képmelléklettel, 2009.

Szépirodalmi munkásságának utolsó nagy fellobbanása *Az ősi küldött* című „nagy koncepciójú regénytrilógia”,²² melyben az író „nem az élet felszíne érdekli, hanem minden történésnek mélyebb értelme és rejtett összefüggése”. (Bánhegyi Jób) Nemeskürty István „stílusművészeti remeklés”-ként tartja számon. A *Csallóközi hattyú* 1933-ban, *A túlsó parton* 1934-ben jelent meg. A harmadik – *A fehér barát* – résznek, az 1937-ben bekövetkezett halála miatt, csak a felét írta meg. (Az író feljegyzései és a baráti körében elhangzottak alapján Kállay Miklós fejezte be s jelentette meg 1939-ben.) A múlt eseményeinek irodalmi feldolgozása kedvelt írói gyakorlat volt a harmincas években. Gondoljunk csak Móricz Zsigmond, Kodolányi János, Bánffy Miklós, Kós Károly, P. Gulácsy Irén nagysikerű történelmi regényeire... – hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsük. Az útkeresés, a nemzet sorsa fölötti aggodalom hangja szólal meg bennünk, oly eszmék és ideálok, melyekből tanulságot és erőt meríthetünk jövőnk alakításához, a fennmaradásáért vívott küzdelemhez.

Tormay Cécile trilógiájának cselekménye és hősei történelmünk egyik legválságosabb idejét, tatárjárás gyászos korszakát idézi elénk. Szerb Antal a Nyugatban közölt méltatásában írja róla: „A kor és a tér nem jelenik meg ebben a regényben, de van benne valami, amit hiába keresünk történelmi regényeinkben: atmoszféra, titok, félelem, az elmúlt századok sötét, ködös iszonyata. Nem egy bizonyos kor történelmi levegője van benne, hanem a Történelem levegője.” A történelemé, mely a regény főhőse – Ung úr, a Tomor nemzetségbeli Benk fia – sorsa, hányattatása, útkeresése révén tárul elénk. Azzal egy időben vissza-visszatér a megkerülhetetlen, kínzó kérdés: mi vezetett a szörnyű nemzeti tragédiához? Az egyik lehetséges válasz az országot eluraló anarchia, széthúzás: „Erdősített hely pediglen kevés vagy, ami ellent álljon. A főemberek nem akarták! Az ő váraik csak a király ellen voltak.” A másik teológiai, erkölcsi fogantatású: „Vétkeztünk! Vétkeztünk, és ímé, bűnhődnünk kell!” A családját, szerelmét elvesztett vitéz elindul, hogy keresse azt az erőt, „aki bennünket megsegít”. Előbb kelet felé fordul, a régi pogány hitvilág még élő nyomait keresi, mely, reményei szerint, visszaadhatja a nemzet önbizalmát, önnön legyőzhetetlenségébe vetett hitét. De az utolsó sámán néma, képtelen átadni neki a titkot, amely céljaihoz elvezetheti, kiteljesítheti. Adott a másik út: a nyugatról jött kereszténység nyújtotta hit és remény tanítása, hirdetése. Pál testvérként – ama damaszkuszi példájára és analógiájára –, névtelen fehér barátként, világító szövétnekként bolyong a gyásztól elsötétült világban, viszi szét az országban a tatár veszély elmúltának hírért, adja vissza az emberek életreményét, szólítja cselekvésre a nádasokba, erdőrengetegbe elbujdosottakat. Hosszú és kínokkal, gyötrelmekkel teli út volt az övé, benne ama felismeréssel, hogy „az ember a legnagyobb utat nem az utakon járja be”, hanem önmagában – az egyéni boldogság keresésétől a nemzet szolgálatára való elkötelezettség vállalásáig.

Tormay Cécile művei olvasását, befogadását és megszeretését segíti a regényeinek szinte minden lapján jelen levő líraiság, valamint az a belső azonosulás, amellyel hőseit életre kelti. Életművének méltatói, regényeinek elemzői különös elismeréssel szólnak alkotásainak artisztikumáról, vonzó stílusáról. Hivatkozzunk most a Tormay Cécillel oly rokonérzelmű Reményik Sándorra, aki az író halálakor az Erdélyi Helikonban közölt nekrológiájában kihangsúlyozza: „...nemcsak művei egészében, de úgyszólván minden mondatában *túlmutatott* azon, amit éppen ábrázolt. Mondatai, azok a külön, csodálatos helyzeti energiával való, csiszolt márvány-tömbök regényeinek acélszerkezetén belül – szinte mind szimbólumok, lírai jelentést és lírai kisugárzást hordoznak, de mind valami *túlra* vonatkoznak. Azért találtam az ő írásaiban nagy művészetet, mert a *humánus* nem volt elég neki, a maga módján, művészi eszközökkel a *divinumot*, mindennek a rejtett lelkét kutatta.” Ugyancsak művésztének erejét jelzi az a megállapítás is, miszerint „megelevenedett benne a világ – ő kelt életre

²² *Az ősi küldött. A csallóközi hattyú – A túlsó parton – A fehér barát*, 2009.

a világban (...) mondatai éltek: tele voltak zenével, látással, erővel és összhanggal”. (Ravasz László) Műveinek újrakiadása, újraolvasása ezzel az élménnyel ajándékozta meg mai olvasóit is.

Napjainkban egyre több értékelés, elemzés válik elérhetővé. Remélhetőleg mihamar elkészül életművének új, esztétikai szempontokat érvényesítő, azokra alapozó, objektív monografikus feldolgozása, amely valós értékeinek megfelelően helyezi el az író és műveit szellemi életünk csillagképében.

„...van egy legfőbb parancs: az Élet” *Gondolatok Balla László tárcái olvasása közben*

Az Ungváron élő író, újságíró száz tárcát gyűjtött össze és tett közzé legújabb kötetében.²³ Több évtizedes újságírói pályafutásának kedvenc kifejezési formái voltak e színes, a korhangulat és személyes érzések kifejezésére szolgáló történetek, gondolatszilánkok. Ihlető forrásai közt ott található a gyermekkor tündérvilága, a család éltető melege, a jelen eseményeire való reagálás belső készítése, az idős kor gyötrelmeinek sztoikus elfogadása. Természetesen mindenik mögött ott van, rejtetten, áttételesen vagy közvetlen megjelenítésben a megélt történelmi háttér, amely a kárpátaljai magyarság sorsát alakította – a kisebbségbe jutott nemzettörzsek közül a legmostohább módon.

Manapság, amikor ez a műfaj szinte teljesen kikopott az információra, főleg pedig szenzációra éhes napisajtó hasábjairól, felüdülésként hat a magyar újságírásban oly nagy jelentőséggel bíró, klasszikus íróink által előszeretettel művelt publicisztikai miniatűrök olvasása. Bennük és általuk egy számunkra sok tekintetben értelmetlen, abszurd világ kerül életközelségbe. Azon túlmenően pedig egy olyan személyiség, aki a *Szegény ember vízzel főz* (PoliPrint Ungvár, 2002) című könyvében számot vet négy évtizedes újságírói múltjával, örömeivel és gondjaival, nem hallgatva el azt sem, hogy annak voltak árnyoldalai is: „teljes egészében vállalom mindazt, amit az újság szolgáltatában cselekedtem; azt is, ami utólag hibának minősül, de aminek a meglépése az akkori súlyos politikai helyzetben, a ránk nehezedő sokszoros nyomás alatt – kényszer volt. (...) Hogy betölthessük magyar szellemi műhely szerepünket (és kívülrünk más nem volt akkor Kárpátalján), ezért a hatalomnak messzemenő engedményeket kellett tennünk. (...) ...ha lapszerkesztői munkám közben néha túlléptem bizonyos tűréshatárokon, eközben elkövetett hibáim éppen küldetéstudatomból sarjadtak. A lap megteremtését, életben tartását, föllendítését, szellemi műhely jellegének kifejlesztését annyira predesztinált feladatommak tekintettem, hogy gyakran úgy éreztem: ennek mindent alá kell és alá szabad vetnem.”

Ennek az őszinte vallomásnak az ismeretében, olvasva és mérlegelve a könyvből elének táruló politikai, társadalmi és személyes háttér, keret, a kép rendkívül összetett, bonyolult és változatos. Számvetés mindazzal, ami velük, vele és körülötte történt. Ezen íráskor és szerzőjük javára írhatjuk, hogy nem kíván másnak mutatkozni, mint amilyen az ifjúság hevületében, a férfikor társadalmilag megszabott életpályáján mutatkozott. „Cintányéros” volt egy zenekarban, kinek egyszerre kellett igazodnia a karmesterhez s adni magából a legjobbat, ami művészi képességeiből fakadt, amit szerepe, a zenekarban elfoglalt helye kínált. S amiként hőse azonosult hangszerével, Balla Lászlóra vonatkoztatva is mondhatjuk: az írás: ő maga; ő maga pedig: az írás. Ő sem térhetett el a kötelező partitúrától, de amint arra kis rés nyílt a tiltások merev, kemény falán, kitekint, túllát a zordon falakon. Szép példája ennek a sárgaszilvába oltott barackvessző parabolája. Válaszút elé kerül: pusztulni engedje a rügyeket, vagy „megadva magát az alanynak – sőt annak részévé válva – kibontsa őket, felnevelje az új törzsön, a régi anya fiait, unokáit, dédunokáit, boldoguláshoz vezesse őket, teljesítve a sejtjeibe írt ősi parancsot: gyümölcsöt hozni?” A Hűség szavára hallgat, fává terebélyesedik, évről évre bő termést hoz. A képben maga a szerző „szóval” meg, aki maga is az utóbbi utat választja, számolva annak következményeivel is: „Igen. Talán vállalni kell mindent. Vállalni azt is, hogy csélcsapnak, következtelennek gondolják, olyannak, aki nem ad magára, aki megadja magát a sorsának. Mert sok parancs közt, amely utunkat megszabja, van egy legfőbb

²³ Balla László: *Árva aranyesők. Száz tárcá. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2004. 176 p.*

parancs: az Élet.” Azt mondhatnánk, könnyű ez az utólagos maga mentés, ám a tárca alatt az 1980-as évszám olvasható.

A nyolcvanas évek végén kibontakozó glasznoszty előtt keletkezett írásokban is ott rejlik a társadalomkritika csírája, a realitások visszásságainak rejtett bírálata. Elégtétellel nyugtázza például a hőemberré alacsonyodott, a kert sarkába került nagyvezér szobra sorsát. (Az írás keletkezése: 1970!) Maga is vágyott a Kosztolányi által megverselt mézes kenyérre, utalva az irodalomtanításban uralkodó sematizmusra, tiltótáblákra. (1974) Az idő vaspályáin, kupéba zártan is szeretne hegy tetején álló, viharokkal dacoló fenyő, jókedvű, „a szabad természet gyönyöreit élvező, fára mászó” ember lenni. De a vonat kérlelhetetlenül robog, a pillanat varázsa pedig elillan. (1973) A remény azonban nem halhat el. Ezt példázza a lombkoronájától megfosztott bükkfa életakarata is. A tisztás közepén pompázó, büszke tartású, villámtól elrútított, megrokkant, megcsúfolt növény újra kihajtott, melynek csonkjait az idő múltával sok kis hajtság lepte el. (1977) Megvetéssel szól a ranglétrán felemelkedett tisztviselő torzult jellemére. (1978) Az e korszakban keletkezett, e kötetben közölt írások témájának zömét az ifjúság, a családi élet ihletik. A hajdani búzamezők, az unokát megörvendeztető kacsázás sikerélménye, a labdázás, melyben ott rejlik az „örök emberi törekvés: kergetni, utolérni, elérni valamit” szándéka. A játék szimbolikus értelmet nyer, vágyaink, álmaink megtestesítője: „Egész életünkben így futunk valamennyien a labda után, és ritka az a pillanat, amikor végre a mienk...” (1982)

A nyugdíjazást követő esztendő a felmérés, a számvetés napjait, éveit hozzák el Balla László számára. Az önéletírás kötetei is jobban megérthetők, ha melléjük társítjuk az ez időben keletkezett tárcákat. A harmadik életkor szimbolikus magasából nyílik rálátás a letűnt világra, a megélt eseményekre, a sors- és jellempróbáló időkire. Domináns bennük a nosztalgia, az oly sokszor előbukkanó „vajon miért?” kérdés minduntalan előtérbe nyomulása, az a szomorú, immár jóvátehetetlen felismerés is, miszerint „nem kellett volna oly sok ifjúkori ideálmotól eltántorodnom”. Az ungvári Munkácsy Mihály utcai ház erkélyéről a város forgatagában elmélyülő hajdan volt kisfiúra gondolva rezignáltan állapítja meg: „milyen másképp lett volna, ha az a kisfiú, férfivá cseperedvén, majd megöregedvén, egyszer-egyszer nem azon az úton indul el, amely – mint később kitűnt – nem vezet jóra.” Pedig benne is ott munkált az ifjúság önmegvalósításra készítő hajlama. Ő is a maga útját kívánta járni, aki a tanulmányát bíráló professzornak odaveti: „Rendben van, hogy Lenin így gondolja, de nekem más a véleményem.” Lehetett volna más úton haladni? Költői kérdésként sem vetődhetett fel! Vinnie, cipelnie kellett a batyut, sorsát, mint a háború miatt bezárt kassai gimnáziumból hazautazó hajdani kisdíáknak. Az ifjúság emlékkútjából fölmerülő képhez hozzátoldódik az akkor hetvenkettedik évében járó író tapasztalása. „Hányszor előfordult később is, hogy a józan észre nem hallgatva, irdatlan batyukat kanyarítottam a vállamra, fölálltam erőmön fölül feladatok megoldását, azután fájón tapasztaltam, hogy kilyukadt a járdán vonszolt lepedő, és vissza kell fordulni.” De egyáltalán lehetséges-e visszafordulni? A letűnt idő megismételhetetlen. Az író egyetlen dolgot tehet: őszintén szembenézni a múlttal, bevallani tévedését, vállalni gyengeségeit, szavaival figyelmeztetni, inteni, élettapasztalatokat összegezni.

E tárcákban alig van nyoma a moralizálás kísértésének, szándékának. Prózai miniatűrjeit motívumként, részletező elemekként szánja egy képzeletbeli freskóhoz – nem hiába készült képzőművésznek –, amely az utána jövők gondolataiban, megrajzolandó társadalomképként áll előttünk. Belülről ábrázolja azt, amit mi kívülről ítélünk meg. Épp ezért kell visszafognunk magunkat.

Balla Lászlót sorsa Kárpátaljához kötötte. Tárcáiból az élet napos és árnyékos oldalai villannak fel. Kevés öröm, annál több gond, a külső erők hatalmi súlya, kényszere alatt görnyedő élet. Írásai sorsa, akár a vadgesztenyéé: van, amelyik terméketlen aszfaltra esik, kiszárad,

eltapossa egy jármű, semmivé lesz; van, amelyik termő talajba hull s maga is életet teremt, később fává terebélyesedik. E tárcák legjava is így kísér el bennünket a könyv olvasta után, érzékletessé tesz egy világot, amely mintha nem is száz kilométerre, hanem egy fényévre lenne tőlünk. A vasfüggönyt még nem tüntette el teljességgel az idő. E könyv segít abban, hogy mögé pillantsunk, megértsük azt, ami oly sok tekintetben érthetetlen volt s maradt számunkra.

„Csak egy nullszaldót elérni a sorstól”

Balla László számvetése nyolcvanas évei határán

A magas életkor elérése önmagában is kegyelem. Ám az, hogy a költő/író élete e szép korszakában is alkotó ereje – bár csökkenő intenzitásban – birtokában marad, külön ajándéka Istennek. Boldog embernek mondhatja magát, akinek – noha a határok ide-oda tolódtak, rendszerek jöttek-mentek – megadatott a biztos háttér, s a lét értelmét adó alkotás: „Köröttem biztonság: feleség, család: / szilárd üvegbetonfal, / kemény, mégis áttetsző, / millió színével süt át rajta a világ. / No és jöjj, munka! / Írógépem édes kopogása: / kis Niagaraként zuhog, / jólesőn verdesi, masszírozza / minden porcikám” – olvashatjuk *Komfort* című költeményében. E nyugalmat, harmóniát sugalló milió nem csupán az öregkor sajátja, hosszú élete egészére jellemző vonás.

Az utóbbi években megjelent köteteiben a számvetés igénye testesül meg: az *Árva aranyesők* (2004), a *Vakrepülés* (2006), az *Őszi nyárfák* (2007) című könyveiben a publicista, a költő, illetve a prózaíró áll elénk válogatott írásaival, az összegzés természetes igényével.

A lírikus rejtett vallomásai

A *Vakrepülés* című kötetének²⁴ utószavát olvasva elbizonytalanodunk. Mit írjunk, mondjunk egy olyan kötetről, melyről alkotója „előre bocsátja”, hogy „ezzel a könyvvel nem tartok számat elismerésre (...) nem azért állítottam össze, hogy sikert arassak vele”, csupán az volt a célja, hogy „így pályám vége felé, némi módon képet adjak hosszú költői utamról”.

A kötet alcíme: *Válogatott versek*. Nem olyan értelemben azok, hogy az eddig megjelent köteteiből fűzte egybe azokat, hisz java részük sem az 1951-1961 között megjelent versesköteteiben, de még az 1993-ban kiadott *Ikebana* című válogatásban sem szerepel. Zömük ebben a kötetben jut először nyilvánosság elé.

Szép tájleíró költeményeit ismertük. A képzőművész plasztikus ábrázoló képességével, az eléje táruló látványt az impresszionista festők hatásos megjelenítésével elénk táruló kárpát-aljai tájak életre kelnek, magunk is elmerülhetünk azok lélekmelegítő gyönyörűségében. A bőséges kínálatból a Tóth Árpádra s az erdélyi Áprily Lajosra emlékeztető *Novemberi séta* című versét emeljük ki. Szép költői képei, a természet varázslatos őszi világa az olvasóban is mély érzéseket ébreszt. A szülőföld a kisebbségben élő ember számára a legerősebb fogódzót jelenti: „A föld alattam gránittalapzat.../ Bár lennék rajta örök hűség szobra, / suttogva néki varázsszavakat, / őt százszor áldva, százszor megcsókolva.” (*Hazai táj*) Ehhez hasonló erőforrás a zempléni földből kiszakadt család: a vékei előkönyörgő és kántortanító nagyapa, az impériumváltozásokat megszenvedő, a főjegyzőségből az élet peremére sodródott édesapa, kiknek emléke előtt két ízben is szép sorokkal adózik: *Nagyapám a szószéken*, illetve *Balla bácsi* című verseiben. A család, a házasság biztosította nyugalom és harmónia olyan kikötő, ahova a külvilág zajából bármikor megtérhet. A *Hogyha jössz majd*, *A szerelem színváltozásai*, az *Együtt*, *Majd* című költemények mind-mind arról tanúskodnak, hogy magánélete révbe ért, a házasság, a családi élet mindenkor erőt ad a küzdelemhez, ahhoz, hogy felülemelkedhessen a hétköznapi gondjain, keserűségein. Az öregség jeleit a dolgok természetében való belenyugvással fogadja, nyugtázza, bár szeme előtt ott lebeg a vágy: mint makrancos lovat, visszatartani az évet, hisz akkor „biztosan valóra váltanék minden tervet, álmot”. (*Ha egy héttel...*) De tudja, az idő véges, ideje megköszönni mindent, mit az élet adott, s azt is „ami nem valósult meg, / de ami után / epekedve vágyakoztam”. (*Azt is köszönöm*)

²⁴ Balla László: **Vakrepülés**. *Válogatott versek, 1942-2006*. PoliPrint, Ungvár, 2006.

A több száz alkotást tömörítő kötet palettáján ott vannak a súlyos mondanivalót hordozó gondolati költemények – a Vörösmarty emlékét idéző *Gondolatok a képtárban*, az élet dolgain töprengő *Homokóra*, a századvégi állapotokat elemző/értelmező *A XX. század* – éppúgy mint a játékos hangulatú, derűt sugárzó versek, köztük talán a legsikeresebb: *Fűzfavessző, fűzfaág* című alkotás.

Mellettük azonban ott vannak azok is, amelyekről nem tudtunk, nem tudhattunk, amelyek tükréből egy mindmáig „ismeretlen” Balla László-arc tekint vissza ránk. A versek keletkezésének időhatárai jelzik, hogy ennek az arcnak a vonásait, barázdáit nem csak az utóbbi másfél/két évtized szántotta, jóval idősebbek annál.

Az elsők már 1947-ben kiütözköznek. A *Mikes Kelemen*hez „címzett” költemény a történelmi példa ellentettje: nem a költő, hanem a szülőhely – Ungvár, Kassa, Kolozsvár – lett száműzött, kitaszítottva, kiszakítva a haza testéből, hol reményvesztés-vasra verve jajdul dalra a lélek: „Az otthonunkból haza-számkivetve, / jött idegenek parancsszavát lesve, / zsoltárt feledve: szögesdrót-igéket / tanulunk...” A fény és a sötétség, az égő csillagpálya és a vakondélet világtalansága közti párhuzammal, szembeállítással utal saját sorsára az 1953-ban keletkezett költeményben: „Dörén hiszem: csillagok útja vár / fent szennytelen, s a meglátott sugár / varázserejét lelkem mohón issza – – // de Kötelesség-Fátum köt: vakon / kell földet túrnom unt Sors-járaton, / s csak sártól fenten maradhatok – tiszta.” (*Vakond-szonett*) A Kötelesség-Fátum, a Sors-járat nagybetűs írásmódja a kor teremtetten tragikus élethelyzetet érzékeltet. A Rend – értsd: diktatúra – szabta pálya, amely felkiáltó jelként övező jegenyék közt vezet: vakvágány. De van-e választási lehetőség a buján zöldellő felkiáltó jelek, határkövek mögül kilépni? „...erre, / csak erre mehet az élet, / vagy – a Pusztulásba”. (*Allé*) De a tétlenség, a pusztulás elfogadhatatlan. Az életet, a cselekvést kell választani! Mily belső vihart kavargat az emberben ez, ha tudva tudja, hogy „a fák mögött titok van: / nagy monumentális semmi”, ha szembesülnie kell a valósággal, a felismeréssel: „hisz magam is hazugságban élek, / a Nagy Hazugság csecst szopom” (*Moszkva felé, 1978*).

A nyolcvanas évek végén kibontakozó „glasznosztj” tette, hogy maga is számot vessen élete vargabetűivel? A *damaszkuszi úton* című költeménye a bizonyosság rá, hogy megtette: „Az én nemzedékem életében / minden út Damaszkuszba vezetett, / s voltam / ma Saulus, holnap Paulus, / majd ismét Saulus s megint Paulus, / vagy Saulus-Paulus egy időben.” Mily ördögi rendszer az, amely ilyen borzalmas helyzetbe, alakoskodásba sodorja az embert! De mentesíthet ez bűneink alól? – kérdi a költő a *Mérleg* című verse mottójaként választott Horatius-idézettel. A két serpenyő, mondhatnánk, vad táncot jár, hol alant, hol fenn: „Tettem a dolgom, mint más. / Napjaim: merész harc a Hétfejűvel, / Napjaim: sárkányszárny alatt / gyáva kuksolás. // Éltem: erény. / Éltem: ez gaztett. / Éltem: pezsdítő erő s pusztító orkán. / Éltem: dicsőség nekem! / Éltem: átok rám!” Átéli, érzi a helyzet tragikumát. Ez a felismerés nyer őszinte, rezignált vallomást a *Null-szaldó* című nagyon szép szonettjében: „...Ma már értem: / bukás volt minden vélt diadal s érdem.” Vágya: csak egy döntetlent, „csak egy null-szaldót elérni a sorstól!”, megelégszik azzal, ha késői korok annyit mondanak róla: „Hogy általam a lét kevesebb nem lett”. Nem áltatja magát: „A rendelés betöltve: / voltam mákszemnyi óriás / és égbenyúló törpe.” (*Pályám*)

Az őszinte kitarukozás, a lét terheitől, súlyától elnehezedett évek sem némítják el, az írás lételeme. „Minden átlebzselt óra szólítja a halált”. Bár több versében szól róla, mégsem az elmúlás, hanem az írás, a munka az, amely a magas korban is élete alapprincípiuma marad.

A kötet verseinek egy másik, meglepetést keltő, igencsak figyelemre méltó csoportját a „vallásos” költemények alkotják. Az előbbiekhöz hasonlóan szembe mennek mindazzal, amit kora társadalma elvárt. Bizonyára – mint oly sokan közülünk – meggyőződéssel hitte, hogy az életben az ember tettei jelentik a biztos támpontot, adnak célt és értelmet mindennek. Aztán

adódik egy pillanat, amikor valahogy minden összezavarodik bennünk, amikor elbizonytalanodunk s azt mondjuk: „Jó volna hinni Istenben”. (*Jó volna...*) Aztán elgondolkozunk azon, hogy „...ki (vagy mi) kövezi / az útunk, / ki mozgat évmilliárdok óta egy világmindenséget / abban az irányban, hogy legyünk, / ki s mi végre hívott bennünket a földre?” (*Ateisták*) Sőt ennél is tovább megy, gyengeségét bevallva, a zsoltároshoz hasonlóan sóhajt fel: „...de jó volna leborulva / bízni, rádbízni, hinni benned, / s dicsérni, / eleitől fogva.” (*XC. Zsoltár*) Hajduszoboszlón félve, óvatosan körütekintve – „nehogy valaki majd odaát jelentse” – több évtizedes kiesés után, belép Isten házába. Torkából előtörnek a jól ismert dallamok. „S ekkor már én is éreztem, hogy ott van. Hogy ismét belép életembe. / Hogy útvesztőim végére érkeztem. / Hű társam könnyeivel / szólott hozzám az Úr.” (*Szoboszlói emlék*)

Élete – elismeri – vakrepülés volt, melynek elkerülhetetlen velejárója a zuhanás, a megsemmisülés. A jelképes Fekete Doboz azonban megőrzi a repülés – a költői pálya – minden momentumát. Bizonyásgtétel lesz arról, hogy röppályáját a társadalom, a politika hamis műszerei szabták meg. Ama dobozban azonban nemcsak tévedések, nemcsak a kompromisszumok, a kényszerű megalkuvások lesznek benne, hanem ezek a vallomásos versek is, amelyek kiteljesítik, korrigálják a róla alkotott, elfogultságtól sem mentes képet.

A prózaíró szélesre tárta a kapukat

Balla László elsősorban prózaírónak vallja magát. Kötetek hosszú sora jelzi – tárcái, novellái, ifjúsági- és kisregényei, önéletrajzi regényciklusa – e pálya ígéretes, erőteljes kibontakozását, gazdag termését. Az *Őszi nyárfák*²⁵ tartalmilag és műfajilag egyaránt sokszínű kötet, melynek írásai az egy-két oldalas „akvarellektől” – rövid írásait maga nevezi így – a cselekményt részleteiben kibontó kisregényekig terjednek. A sorokból kibontható az a sokirányú érdeklődés, amely ifjú korától sajátos személyiség-jegyeként érhető tetten, nyer kifejezést az alkotásokban.

A szerző hatvanhárom alkotó esztendő esszenciájaként teszi asztalunkra e kötetét – első, nyomtatásban megjelent írása, a *Februári napsütés*, 1944-ben jelent meg –, amely *A világóra ketyegése* (1970), a *Visszapillantó tükör* (1977), a *Totális fényben* (1983), a *Sosem volt repülések emléke* (1989), a *Szobor a főtéren* (2001) című köteteire épül. Számos írás azonban e könyvben jut első ízben az olvasó elé.

Témaválasztása igencsak széles skálán mozog. A család, a háborús emlékek, a kárpátaljai művészvilág, a sajtó, a szovjet hatalom összeomlását kísérő/követő zűrzavar, a társadalmi élet torzulásai jelzik főbb tájékozódási koordinátáit. Meglepő, hogy a mindig célra törő, lelkileg kiegyensúlyozott, lankadatlan munkabírással bíró alkotót mágnesként vonzzák azok az emberek, akik talpa alól – társadalmi vagy egyéni okokra visszavezethetően – kicsúszik a talaj, érzelmviláguk megbicsaklik, társas kapcsolataik rendre zátonyra siklanak, megfeneklenek.

Jeleztük fentebb, hogy a társadalom, a külső világ többnyire áttételesen – sorsok, életutak háttereként – szerepel e kötetben. Annak súlya terhe különösen éles vonásokkal van jelen a zsidóüldözést, vészidőszakot megidéző *Sábesz* című novellában. A háború borzalmairól a *Holdtölte szentestén*, a doni katasztrófa tragédiájáról az *Ároni áldás* nyújt megrázó képet. A rendszerváltás kiváltotta torzulásokról a *Mirku*, az érdekeinek, törtetésének, előbbre jutásának mindent alárendelő hivatalnok jellemrajzáról *A szélek*, a szovjetrendszer fonákságáról az *Andropov. Bírálata* című írások „adnak hírt”.

Ihletforrásának legbősegebb forrása, élményanyagának leghitelesebb háttere a család. A Gerlóczyak felmenői, a szerteágazó rokonság – mint szobrásznak a modell – elődök és

²⁵ Balla László: *Őszi nyárfák. Válogatott novellák, tárcák, kisregények*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2006.

kortársak képében, novellák sokaságában járul elénk. A nagyapa még a békebeli időket idézi: „ő volt családjunkban az utolsó szép életű ember”. A *Bogáncs* című novella a zempléni Vékén teljesített több évtizedes szolgálatát, a *Hazatérés* a temetését idézi az olvasó elé. *Isten rostájában* a polgári jómód alkonyáról szól, a következő nemzedék, az író édesapja súlyos gondjairól, az ínséges napokról, amelyek megmérgezik a családi békét. Ehhez mért, ezzel arányos az apai örökség is: egy, az édesapja ültette hársfasor, egy ronggyá olvasott Petőfi-kötet és öt fénykép, melyekről az *Apai örökség* című írás ad számot. Gerlóczy Attila tragikus halála a magyar 2. hadsereg Don-kanyarnál szenvedett súlyos veszteségei, megrázó képei közepette az emberi szolidaritás szép példájáról is olvashatunk. Attila és Csomár Tibor sorsának rajzolatában nem csupán a visszavonulás súlyos veszteségeiről kapunk képet, hanem előéletük, a két család minden gondja és baja, a rendszerváltások életutakat kettétörő következményeiről is. Az *Ároni áldás* című kisregény a kötet egyik legértékesebb, legszebb darabja.

Balla László életpályáját két meghatározó körülmény befolyásolta: a művészeti főiskola és az újságírás. Bár szobrászi képzettségével nem sokra jutott, a művészet iránti alázata és vonzalma végigkísérte életét. A művészvilág, az alkotói portrékon, ilyen jellegű írásain, kötetein túlmenően – *Csillogó, lobogó, vibráló tájak* (1975) és az *Erdélyi Béla és kortársai* (1994) – helyet kér szépirodalmi munkáiban is. Az *Őszi nyárfák* hét, álmokkal és optimizmussal teli fiatal indulásáról „tudósít”, kiket a sors a szélrózsa minden irányába szétszórt, de a korabeli körülmények, művészetpolitikai előírások és gátak lehetetlenné tették a képességeiknek, tehetségüknek megfelelő kibontakozást. Az *Inkarnáció* című novella a hetedik évfolyamtárs, Éva sorsát követi nyomon, kinek – talán mondanunk sem kell – az Ungvári Képzőművészeti Főiskola csak egy állomás volt az életében, külföldre kerülésével nem csak a művészeti életnek, hanem egy ígéretes párkapcsolatnak is hátat fordított.

Az újságírás – a kezdet emlékeit őrzik a *Botticelli* és a *Tulipánok* című írások – kiváló lehetőséget és alkalmat teremtett a mindennapok életének megismeréséhez, a társadalom belső erőterei kitapintásához, jobb megértéséhez. Helyzeti előnynek számít, hogy a téma nem egy esetben házhoz jön.

Rövid főiskolai tanári pályafutása, a tankönyvkiadónál eltöltött évek jelenthették, táplálták azt a különleges vonzalmat, amely a pedagógusokhoz fűzte. Ebből az érzésből és megbecsülésből számos igen szép, bensőséges, finom vonásokkal megrajzolt novellahős született. A *Távvezetékben* e típus egy lelkiileg sérült zenetanár képében áll előttünk. A *Parázs a hóban* című novella hőseit, Konkoly Tibort a környezetével vívott harc viszi idő előtt a sírba. A felsőbbeknek tetsző statisztikák gyártóival folytatott küzdelme tragikus kimenetelét egy szép metafora: a hóba eldobott parázs elhamvadása teszi még érzékletesebbé számunkra. Vállalja a harcot, zokszó nélkül végzi a rábízott, képzettségével és képességével aránytalan munkát. Pedagógiai sikerei mégsem elismerést, hanem sanda pillantásokat vált ki, a tehetségtelenek, a kényelmesek, a közönyösek ellenszenvét. Mögüle a rendszer lélektelen oktatási gyakorlata sejlik ki.

A zilált, a látszatra, hazugságra épülő társadalom törvényszerűen tükröződik le az egyéni életutakban. A tiszta érzelmekre épülő társas életet is megmérgezik a külső világban tapasztalt visszasságok. A társadalmi erkölcsi törvények fellazulása visszahat az egyénekre, súlyos érzelmi válságba sodorja őket. Ez olvasható ki *A perzsa* című novellából, melynek hősei – Feri és Lenke – szépen induló házassága is semmivé lesz. Az érzelmi válság, a társkeresés kudarcai és csalódásai okozzák, hogy Erzsi – az azonos című írás hőse –, a jobb sorsra érdemes bűtormodell-tervező negyvenöt éves korában szívinfarktusból meghal. Az író „oknyomozó” munkája sem tudja feltárni a novellahős életútjának minden mozzanatát, így a kérdés is nyitott marad. Köllő András szobrász műtermében a félig kész portré torzó voltában is

értékes alkotás, mintegy kivetítve Erzsi életének tragikus voltát, a magány, a társtalanság zsákutcáját.

A lét határán című kisregény hősnője Törő Olga hiszékenység áldozata. Látszólag egy kalandos szerelmi történet – válással, új házassággal, s egy abszurd helyzettel: az elhunyt férjet az első házasságából származó fiai a korábban elhunyt első felesége mellé temetik. Ami azonban elfér egy-egy könyvlelapon, az életben kálváriák sorozatos stációit jelenti, melyben a szenvedő félnek – ezúttal is egy pedagógus – szembe kell néznie önmagával, a kialakult helyzettel. Harsányi Jolán biológia tanárnő – a *Szegény feleségem háza* című kisregény hősnője – tragédiájának oka mélyebben rejlik. Sorsába, életébe beleszól az a gazdasági, társadalmi káosz, amely a szovjet hatalom bukásával köszöntött Kárpátaljára. Férje tehetséges és szorgalmas csoportvezető mérnök, de a cég megszűntével ő is utcára kerül. Munkát sehol sem lel. A tehetetlenség felőrli idegeit, az alkoholba menekül. Érettségizett fia is csak cselleng. Jolán a tanítás terhe mellett piacozást vállal, hogy előteremtse a mindennapit. Bár az összeomlás előtt rendezett körülmények közt éltek, a ház, amelyben Ungvár előkelő negyedében laktak, nem az ő keresményük gyümölcse. Jolán beregszászi szülői házában az áróból vásárolták. Az unoka ráveszi nagymamáját, hogy kétes, felelőtlen kalandokba bocsátkozó élete miatti adósságai törlesztéséért adja el azt. A feleség az új helyzet súlya alatt összeomlik, beteg szíve felmondja a szolgálatot. Megrázó, elgondolkodtató alkotás. Hova vezethet az a világ, amelyben csak a spekulánsok érvényesülhetnek, ahol a lejtő oly síkos és meredek, amelyen megállni rajta csak az erős jellemű emberek tudnak?!

A kötet függelékeként tizennyolc reprodukciót láthatunk: szobrok, domborművek, linóleum metszetek kicsiny galériája jelzi, hogy ha az írás le is térítette a képzőművészet útjáról, mégsem maradt hűtlen ahhoz. A képek alatti dátumok jelzik, hogy vissza-visszatért hozzá, mintegy önigazolásképp. Jellemzőjük, akárcsak írásaié: a meditatív készség, az érzelmek kinyilvánítása.

A lírikus rejtett, költői képekbe kódolt vallomásait a prózaíró teljesíti ki. A szélesebbre tárt kapukon egy tágabb világba lép be, melyben valóban otthon érzi magát. Realista ábrázolásmódja, a színes és rendkívül őszinte lélekrajz, az írói szándék nem öncélú: mint minden író, Balla László is a világot akarja jobbra tenni vele.

Könyvünk bibliográfiai adattára elősorolja Balla László eddig megjelent kötetait: 35 magyar nyelvű kötet; műveiből tizenhárom ukrán, illetve orosz nyelvű fordítás jelent meg. A sor ezzel sem teljes, hisz nem tartalmazzák az általa az ukrán és orosz irodalomból fordított köteteket.

Balla László termékeny, alkotó évtizedeket tudhat maga mögött. Aki valamelyest is ismeri a kárpátaljai terület szovjet korszakának történetét, politikai és társadalmi viszonyait, aki meg tapasztalta azt, hogy mit jelent kisebbségi sorsban élni – a kárpátaljai magyarság nyelvén és vallásában többszörösen is abban élt, él. Ezekben az írásokban felismerhetők az anyanemzetből kiszakított magyarság lelki kálváriái, küzdelme a mindennapokért, a megmaradásért, kultúrája megőrzéséért.

A cselekvő ember nemcsak sikereket tudhat maga mögött. A küzdésben nem egyszer adunk s magunk is kapunk sebeket. Sokszor méltánytalanul súlyosakat, helyrehozhatatlanokat is. Kompromisszumokat kötünk, ha a helyzet kényszere úgy diktálja, meg is alkuszunk, hogy mentsük, ami még menthető. Balla László sem kivétel. „Mindenki szem a láncban.” Az 1990 és 2001 közt megjelent *A végtelenben találkoznak* című regényciklus szubjektív vallomásaiban részleteiben is megismerhetjük azt a harcot, amelyet nem egyszer önmagával kellett megvívnia. Számos tárca, vers jelzi ezt a belső tusakodást, küzdelmet. Az író életpályája megítélésakor azonban semmi más, csak a Mű az, amely az „ítélethirdetéskor”, a végső megszámolásakor számításba jöhet.

Századok szabolcsi öröksége

A *Kölcsey Társaság füzetek* 15. köteteként veheti kezébe az olvasó János István könyvét.²⁶ Már a könyv címe, *Századok öröksége* is sejteti, hogy a tanulmányok, a XVI. századtól napjainkig, egymástól távol levő korokat fognak át. Témaválasztásában sokszínű a kötet, a tárgyalt alkotók és alkotások tekintetében is, hiszen a provinciában is alig ismert nevektől a klasszikus magasságokba emelkedett alkotókig terjed a Nyíregyházi Főiskola jeles tanárának, a régi magyar irodalom kutatójának érdeklődési köre. Előszavában a szerző kijelöli a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei vonatkozású írásokat felölelő antológia szerkesztésének legfőbb céljait: a hagyományörzést és értékközvetítést, annak kimutatását, hogy a századok folyamán az e régióban született alkotókban és irodalmi művekben is létezett európai jelen idő.

Emeljük ki a szerző komplex, sok összetevőjű szemléletéből az „európai jelen idő” fogalmi körét, amely a tanulmányok koordinátarendszerének hármassága – provincia, az ország és Európa – szerves összefonódását kívánja fölmutatni, ezáltal hitelesíteni az általa fölított hagyományok és értékek egyetemességét. Magyarság és európaiság szerves összefonódása ott rejlik mindenik tanulmányban.

Az európai gyökerezettség, betagolódás, az európai szellem és eszmeáramlat jut érvényre a Magyarországon, különösképpen ebben a régióban olyan hamar gyökeret eresztő, megszilárduló reformációban, az anyanyelvűség elterjedésében, valamint abban is, hogy Kisvárdán, Ecseden, Szerencsen, Göncön, Vizsolyban olyan szellemi centrumok jönnek létre, melyek a kortárs európai szellemi áramlatok sodrába kerülnek. Ecsedi Báthory István és Rákóczi Zsigmond személyében oly mecénások támadnak, akiknek támogatásával 1590-ben megjelenhet „Károlyi Gáspár és munkatársainak hatalmas szellemi produktuma”, a Vizsolyi Biblia. A kisvárdai Telegdi Kata, „az első magyar költőnő” a latin mitológia ismeretében, a magyar nyelv biztos kezelésével ír verses levelet. Az ecsedi udvarban „egy alapvetően biblikus műveltségű főúr”, Ecsedi Báthory István – „a világ, az ország és önmaga sorsán, testi-lelki szenvedésein tépődő, töprengő ember” – megírja *Meditációk* című művét, melyből „vallásos meditációk sorozatában bomlik ki egy meggyötört nép és ország lelki élménye, a történelem tragikum-átvérezte szövete” bomlik ki. „Báthory tollán először a magyar irodalomban európai szintre érkezik a meditáció műfaja”. Mindez nem a véletlen műve, hisz „az 1600-as évek elején a magyar műveltség élvonala még egy szinten van a nyugateurópaival”.

Európai szellemi áramlat sodrában bontakozik ki Bessenyei György, „a fényre lépő ember” munkássága, akinek nevéhez fűződik a felvilágosodás korának kezdete. A bécsi testőrségben töltött esztendő alatt ismerhette meg a francia felvilágosodás eszméit, Voltaire tanait, általuk vált egy egyetemes szellemi áramlat részesévé, eszméinek hirdetőjévé vált. János István ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy ezzel egy időben Zrínyitől megtanulhatta „a magyarságtudatot és a nemzetért morális felelősséggel tartozó aktív gondolkodói magatartást és szabadságeszmét”. E kettős identitástudat Bessenyeiben szerves egységben él tovább: „Az emberség, a tudomány annyira összehúzott bennünket e világnak e részén, hogy mikor hazát, hazafiságot emlegetnek, Európát értsd rajta”. Világképének elemzéséből bontakozik ki a szerző következtetése: „Bessenyei programja túltekint az egyszerű doktriner megállapításokon, s megcélozza az emberi és a nemzeti egyetemesség nagy mítoszáit, magyarság és európaiság problémamentes szintézisét (...) tudta, egyedül a szellem pallérozása ment meg

²⁶ János István: *Századok öröksége. Tanulmányok és esszék*. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szellemi múltjából. Kölcsey Társaság Fehérgyarmat, 2004.

egyént és nemzetet, egyedül az lehet az új megváltás, ha ember és társadalom, a nemzet önmagát váltja meg az értelem napvilága által.”

Ennek az eszmei vonulatnak a folytatója – „a magyar írástudók történelmi küldetésének örököse” – Kölcsey Ferenc. „...ő az első modern értelemben vett magyar európer, nemzetibe oltott világpolgár, provinciába kényszerített génusz – egyszóval: a magyar értelmiségi tudat egyik első, ha nem legelső modern képviselője.” Költői világa, építménye sokrétű, összetett alapozású: „vállalása is ez a költészet a múltnak, a hagyományoknak, az emberi és magyar kultúra egyetemességének, a klasszicitás formavilágának éppen úgy, mint a protestáns prédikátorok indulatainak avagy a jeremiádok jajkiáltásainak”. A kiindulóponttal cseng egybe az eszmei kibontakozás, a költészetében olyannyira összefonódó antik és a modern vonások együttes jelenléte is: „...épp az antikvitáson vezet az út a nemzetihez: az egyetemes kultúrából bontakozik ki a magyarság immáron időben is kivetített és körvonalazott azonosságtudata (Balassa, Szondi, Zrínyi dala, Hymnus stb.), mely szükségszerűen találkozik az egyetemes európai kultúra kortárs és az antikvitásba vezető irányjaival.” „A csüggedő költői lélek-állapot”-ot visszatükröző versek mélyén, a haza sorsán való aggodalmon túlmenően, mindig ott rejlik „a történelmi múlt tapasztalatait nemzeti önismeretté tudatosító költői szándék és magatartás”. De a görög sorstragédiák katarziséját is érezzük költeményei olvasásakor, a bennük oly sokszor megfogalmazott, vissza-visszatérő predesztinációs sorsfelfogás ellenére is: bár „pusztulást vizionál, pedig a lélek mélyén épp az ellenkezőjét óhajtja: tiltakozik ellene”, a *Huszt* című epigrammában túl is lép rajta, kimondva az örökérvényű biztatást: „Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!” A kötetben ez az egyik legkiemelkedőbb, legmélyebb tanulmány. Bizonyára nem véletlen a keletkezési dátum: 1990. Olyan időszak, amikor mindennél nagyobb szükségünk volt a nemzetben való gondolkodás, a nemzet jövője iránti felelősség érzésének ébresztésére.

Jánosi István Krúdy Gyuláról készült tanulmánya alkalmi írás, a nagy klasszikus születésének 125. évfordulóján készült. Tagadó mondat vezet be: „Krúdyt nem mély történelmi érdeklődésű íróként tartja számon irodalmi közvéleményünk”. A szerző a *Mohács* című trilogia elemzésével oldalakon át cáfolja ezt a negációt. Nem csupán azzal, hogy fölemlíti az író családjában mély beágyazottsággal élő 48-as hagyományokat, a podolini középiskolát, ahol – az író visszaemlékezése szerint – „úgy tanították Rákóczi és Kossuth történetét, hogy egy-két évtizeddel előbb várbörtönbe dugták volna érte a szerzeteseket”. János István ezek mellé oda helyezi a XVI. századi történelmi irodalom ismeretét, elsősorban Szerémi György munkáját, amely – feltételezése szerint – Krúdy Gyula művének elsődleges forrása volt. A trilogia a mohácsi csata négyszáz éves évfordulójának időszakában született. Sajátos történelmi regény, amely nem az eseményekre, nem azok kronológiai követésére és bemutatására koncentrál, hanem a korszak mentalitásának, miliójének, lényegének, az események hétköznapijainak ábrázolására Végkövetkeztetése: Krúdy „...könyvének szépsége elsősorban pazarló bőséggel osztogatott nyelvi szépségében van”.

Krúdy álmvilágának ellenpólusaként is tételvezethetnénk Móricz Zsigmond írásművészetét, realizmusát, amely „az életigenlést, az önismeret igényét és az igazság kimondásának kíméletlen kényszerét” avatta, tűzte írói programjává, aki „egycsapásra új rendet vágott esztétizáló irodalmunk mezején”. A regényíró vallomásából – „az egyetemes élet közlője volnék az egyetemes emberiség számára” – vonja le a maga következtetését János István: „...egyetlen író sem lehet naggyá csupán a magyarsága révén, ha nem szívja magába, s nem építi művészete elidegeníthetetlen részévé az európai értékrendet és műveltséget”.

Adyval együtt Móricz is küldetesként vállalta magyarságát, de semmiképp sem a bezárkózás, hanem az egyetemesség felé nyitás szándékával: „...más emberi modellnek nem lát alternatívát, csak a magyarságba asszimilált európai értékrendnek”. A Rózsa Sándor-regényekben sem csak a pusztaság világát, betyárromantikáját éleszti újra: ez a mű „...felmutatása méltánytalan

magyarságunknak éppen úgy, mint örök emberi vágyainknak. Örök emberi vágyakat, népi valóságot és történelmi tényeket egyszerre ábrázol Móricz, a magyar puszták világában – és valahol Európában.”

Nem kívántunk leltárt készíteni erről az igen gazdag eszmei tartalommal telített kötetről, amelyben János István a régi magyar irodalom értékeitől jut el a kiváló irodalomtörténész és pályatárs, Katona Béla hiteles méltatásáig, a *Tiszta szívvel* füzetekben megjelentetett alkotók megnyilatkozásainak számbavételéig. János István tanulmányainak a magyar és európai értékek egybecsengésére figyeltünk, amely a mai olvasónak is megfontolandó, követendő példaként szolgálhat – az „európai jelen időben”. A szerző ebbeli szándékát erősítsük meg az 1809-es nemesi felkelés sikerét „megelőlegező” ismeretlen szabolcsi költő sorainak parafrázálásával: „Hadd nőjjön a’ Szabolcsiak / Neve, mint a fák nőnek / ‘S legyenek e’ Hazafiak / Példái az Időnek.”

Szellemi őrszolgálat a keleti végeken

Egy-egy régió szellemi teljesítménye rendkívül sok összetevő függvénye. Különösen fontos e tekintetben az a hagyomány, melyre építeni lehet, amely megalapozhatja, felhajtó erővel bírhat, minősíti mindazt, amit a magáénak mondhat. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a nevében hordozza a terhét annak, amit a történelem ráért: egyfelől a gyökerek hármaskötődésének gazdagságát – Bessenyei Györgyöt, Kölcsey Ferencet, Móricz Zsigmondot, Krúdy Gyulát, Váci Mihályt az irodalomban, Benczúr Gyulát, Barzó Endrét a festészetben –, másfelől a trianoni döntést követő földrajzi peremreszorulást, annak minden áldatlan következményével együtt.

Azonban a kedvezőtlen körülmények – Ratkó József szavaival: „ez a táj mindig jobban tudott oldani, mint kötni” – sem gátolhatták meg, hogy az idők folyamán ne gyulladjanak, lobbanjanak fel a szellemi élet nyírfatüzei, ne tűnjenek fel olyan tehetségek, akik fényt árasztottak, oszlatva a sötétséget, cáfolva, tompítva a „leszólt vidék”, a megye nevéhez méltánytalanul társított „sötét” jelzőt, melyet a mostoha sors ragasztott rá. Ha belelapozunk Margócsy József *Megyéink irodalmi hagyományai* (1972), Katona Béla *Szabolcs-Szatmár-Bereg irodalmi topográfiája I-II.* (1994, 1996) és *Táj és irodalom* (1998), Nagy írók Szabolcsban (2000) című munkáiba, megtapasztalhatjuk, hogy a „végeken” is születhet országos elismerésre és elismertségre méltó szellemi élet, születhet az egyetemes magyar irodalom értéksztijéig felemelkedő alkotás. Az említett munkákban végzett számbavétel, a jelképes seregszemle folytatója Jánosi Zoltán munkája,²⁷ a *Nyírfatűz*, amely Szabolcs-Szatmár-Bereg megye újabb irodalmával ismerteti meg az olvasót.

Jánosi Zoltán Ratkó József összegyűjtött verseiről írott tanulmányában utal irodalomtörténeti, kritikai munkamódszerére: „a mélységekben is alaposan körbetekintő elemzés”-sel, „az előidők és az inspiratív szférák részleges bejárásá”-val tárja fel az összetevőket, „felmutatva az alternatívát, a más-más módon kibontott lehetőségeket, amelyek a közös mélyben szunnyadtak korábban”. Bevezető tanulmányában „a megye országos színvonalba robbanó irodalmi erejét”, annak nyomvonalait, összetevőit tárja fel, „a regionális irodalom minőségi kontinuitásának értékeit” sorakoztatja elénk; a kötet második részében pedig az 1985-2003 között közölt tanulmányaival, könyvismertetőivel, évfordulós vagy egyéb alkalmakkor, országos és megyei lapokban megjelentetett írásaival pedig az egyes alkotók munkásságával példázott értékek felmutatásával bontja ki a címbe foglalt metafora valóságalapját, jelesen azt, hogy a hirtelen magasra fénylő, messzire lobogó, váratlanul kihunyó tűneményben is benne rejlik a lehetőség és példa, a messze világító tűz ereje. Jánosi Zoltán kettős minőségben nyúl a témához: egyfelől alkotóként, vers- és prózakötetek szerzőjeként, lapszerkesztőként és az irodalmi élet szervezőjeként maga is részese annak; másfelől a hosszmetzeti és szerkezeti áttekintést sikerrel megoldó tudományos kutatóként, aki objektíven vizsgálódik, jut el az általános következtetések megfogalmazásához.

A megye irodalmának újabb évtizedei című, bőségesen adatolt és meggyőző érveléssel előtárt bevezető tanulmány egyaránt hasznos kézikönyv a régió szellemi életével éppen csak ismerkedő és az abban járatos olvasó számára is. A szellemi kibontakozást segítő, serkentő intézmények, az irodalmi alkotások megjelenését lehetővé tevő antológiák, a sajtóforumok, rövidebb vagy hosszabb életidejű lapok, kiadói vállalkozások elősorolása, értékelése jelzi a folyamatos- ságot, ugyanakkor a vidékisége – pontosabban szólva: az anyagi háttér szűkössége – korláto-

²⁷ Jánosi Zoltán: *Nyírfatűz*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Megyei Pedagógiai, Közművelődési és Képzési Intézete, Nyíregyháza, 2004.

zott lehetőségeit is. A lapokból – Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, Pedagógiai Műhely, a Kelet-Magyarország hétvégi művelődési-irodalmi mellékletei mellett – megannyi nyírfatűzként tárul elénk a Szabolcs Szállóban rendszeresített Irodalmi Presszó, a Kelet-Magyarországi Írócsoport által kiadott antológiák, a Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár által megjelentetett *Tiszta szívvel füzetek*, a nyíregyházi rádió *Hangsúly* nevű hangos irodalmi folyóirata, az Ördögh János és Rusin Mihály támogatásával kiadott *Nyíri Múza Füzetek*, a Dusa Lajos által indított *Partium*, a Madár János alapította *Kelet Felől* folyóirat, a Ratkó József Irodalmi Társaság gondozásában megjelenő *Irányjel*, továbbá a többi lapkiadási kísérlet nyilvánossági fórumot, lehetőséget jelentett a helyi alkotók számára. A megnyilatkozást, bemutatkozást segítette a Katona Béla vezetésével megalakult Kelet-Magyarországi Írócsoport, továbbá „a nemzet kulturális fölemelkedésének, az alkotó és morális igénnyel telített magyarságtudat eszméjének szolgálatát” felvállaló Kölcsény Társaság, „a magyar kulturális élet nemzetben gondolkodó erőinek összefogása, valamint a magyar gyermek- és ifjúságvédelem kulturális és szociális támogatása”-t alapszabályzatában rögzítő Ratkó József Irodalmi Társaság, valamint a Váci Mihály Irodalmi Kör, a Hármashatár Irodalmi Társaság, a Stílus Irodalmi Társaság, a főiskolán létrejött Ampha-kör. Külön fejezetben tárgyalja a szerző a Bessenyei György Tanárképző Főiskola irodalomtörténeti katedráján létrejött tudományos műhelyt – a Nyíregyháza és a megye számára igen áldásos szellemi kisugárzást –, amely mind a szellemi élet, mind az oktatásügy vonatkozásában meghatározó tényezővé vált. Ugyanez ügyet szolgálta az idők során a Jósza András Megyei Múzeum, a Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár, a Megyei Levéltár, a TIT, a Megyei Pedagógiai Intézet.

A megyei irodalmi élet kibontakozása elválaszthatatlan azoknak az alkotóknak és személyiségeknek a nevével, akik itt születtek, innen jutottak országos elismertséghez, munkásságukkal ehhez a régióhoz kötődtek, s azokéval is, akik sorsukat összekötötték e régióval, hivatástudattal, cselekvően szolgálták, szolgálják annak fölemelkedését, integrálását az országos szellemi vérkeringésbe. A szerző utal arra is, hogy az utóbbi esztendőkből ránk tört „piac-kór” megtorpanást hozott, hogy a sok esetben oly korán eltávozott alkotók helyére nem léptek mások. Záró soraiban – Ratkó Józsefet idézi – maga is bizakodó: „...jönnek új énekesek, akikben még »szent az elrendelés«, s végzik a végezhetetlent, az előzvegyült munkát.”

A munkavégzők sorában – amint e tartalmas, értékes kötet is példázza – ott találjuk Jánosi Zoltánt, a jeles irodalomtörténészt, aki több mint negyed százada maga is alakítója és cselekvő tagja a régió szellemi életének. A bevezető tanulmánnyal és a kötettől jó kétharmad részét kitevő részében közölt írásaival meggyőzően igazolja, hogy a régió irodalmi hagyományainak kutatásában méltó és avatott folytatója az utóbbi fél évszázadban a Margócsy József és Katona Béla nevéhez fűződő munkának.

A tanulmányok közül nem véletlenül szólunk elsőként a Nagy László újfehértói versélményét elemző/bemutató *Napkeleti betoncsárda* című írásról, hiszen Jánosi Zoltán az oly korán elhunyt, klasszikus magasságokba emelkedett költő életművének Görömbei András mellett a legkiválóbb ismerője, elemzője. Az 1985-ben közölt tanulmány „előjátéka” a *Nagy László mitológikus költői világa* című kiváló monográfiának, amely országos elismerést nyert: 1996-ban a Magyar Írószövetség Arany János Alapítványa – a tanulmány, esszé kategóriában – Az Év Könyve díjjal jutalmazta. A vers geneziséjét feltáró, az alkotás folyamatát, a versben rejlő mitológia kibontását oly mesterien végző elemzés feltárja a Nagy László-i költészet általános és az alkotás ellesett pillanatához kapcsolódó egyedi jegyeket, bennünket is beavat annak szépségeibe. Ugyanilyen biztos kézzel vezet el a méltatlanul elfelejtett Galambos Lajos prózájának jobb megismeréséhez, hangsúlyozva a szülőföld poetikus megjelenítését, rávilágítva a népmesék, mítoszok által színesített ábrázolásmódra, amely „a szülőföld homokdombjaiból, szelleméből hajtott ki, s borult levelekbe írói világképében”.

Jánosi Zoltán megkülönböztetett figyelemmel követte a hatvanas-nyolcvanas évek legkiválóbb nyírségi alkotója, Ratkó József irodalmi tevékenységét. *A lázadás bölcsőhelye* című tanulmánya az induló költő líráját elemzi. Megrázóan ábrázolja azt a miliőt, amely a költőt a világba indította, a rendkívül mostoha családi, szociális környezetet, amely gondolkodását, világlátását formálta. A kiszolgáltatott gyermek Twist Olivér-i sorsában a népmese igazságosztó ítéleteiben talált vigasztalást. A mese pozitív etikai kicsengéséből merít reményt és hitet, hogy valaha ő is felülkerekedik a gonoszságon. Költői univerzumának mindvégig része lett, erőt adó forrása az a motívumkincs, amely gyermeki képzeletében formálódott, csiszolódott. „A felnőtt korba érő Ratkó József az évek haladtával a kezdeti emocionálisabb kapcsolatok után intellektuálisan is jóval közelebb kerül a mesékben kifejeződő embervédő elvek mélyről jövő civilizációs »jelbeszédéhez.«” Az *Új évszak kellene* című tanulmány a már lezárt életmű vonatkozásában ismerteti meg az olvasót Ratkó József költészetével, megrajzolva azokat a koordinátákat, amelyek révén elhelyezhetjük őt a magyar irodalom, a költészet csillagképében. Az összegyűjtött versek kiadása kínált alkalmat arra, hogy az irodalomtörténet feltárhassa, igazolhassa: „milyen gazdag és sokrétű költői hagyaték magába ölelésével érkezhetsz egy – később már csak néhány kulcsfogalommal megjelölt – alkotó az első kötetéhez, azután az irodalomba”, önerejének felismerésétől a határozott szerepvállalásig. Az életmű hűségese számtartójaként méltatja Jánosi Zoltán a *Ratkó József összes művei* sorozatban megjelent drámakötetét. Színpadi műveiben a költészetében domináns egyéni sorsproblémák társadalmivá szélesednek. Különösen érvényes ez a *Segítsd a királyt!* üzenetében: „A katasztrófa felé sodródó magyar jelenről a történelem nyelvén beszélő, egyszerre historikus és parabolikus mű már következetesen annak az új államalapításnak a politikai, morális és emberi feltevéleit járja körül, ami a jövő- és nemzettudatában, erkölcsi létében a diktatúra évtizedeiben példátlanul szétesett – épp ezer évvel Szent István utáni – magyarságra vár.” E művében, valamint az *Antigoné*-fordításban és a *Kreón*ban „az európai ember hajnala felől végzi el a XX. századvég magyar tragédiájának értelmezését”. Hisz nemcsak fizikailag volt a kor embere. Költői világa átszűrte annak rezdüléseit, megszenvedte személyes és közösségi csapásait. Erre utalnak a *Töredékek Ratkó Józsefről* sorai. A „fölemelt tenyér a fej fölött allegorikus képe” nem csupán önsorsára vonatkoztatható, hanem mindazok védelmét is célozza, akiknek gondjai, kínjai oly ismerősek voltak számára. Tudja, ezért semmi áldozat nem hasztalan, a földre vettetett ember csávázott magként terem majd az eljövendő nemzedékek számára. Jánosi Zoltán a Ratkó-versekben „történelmileg adott optiká”-t lát, amely a „jelenig világító érvényessége miatt szolgálhat tanulságokkal. Támpontokat kínálva ma is önmagunk és emberi viszonyaink értelmezéséhez, mert ez a költészet halálos árnyképeiben is ott hordozza a feltámadás ígéretét.”

A kötetben közölt tanulmányok, írások sorában kitüntető figyelem illeti az 1999-ben elhunyt pályatárs, Katona Béla személyiségét és életművét. Jánosi Zoltán külön-külön méltatja a Bessenyei- és Krúdy-kutatásban végzett értékes munkáját, korántsem csak a régió szellemi önbecsülésének a növeléséért, hanem tágabb értelmezésben. Az *élő Krúdy* című Katona Béla-kötet előszavában utal arra, hogy „Katona Béla úgy akarta fölébreszteni a Krúdy-művekben rejlő varázslatot, hogy értelmezéseinek tükrében ne csak a kisebb haza – s ne is csak az egyetlen ország –, hanem Európa modern prózájának arca is megláthassa magát.” Ugyaníly elismeréssel ír *Táj és irodalom* című kötetéről is, melyet „egész kutatói pályája szintézise”-ként, „a megyei irodalom oktatásának alapköve”-ként ajánlja az olvasók figyelmébe. Munkásságát – lírai ihletettséggel – a diófához hasonlítja, „a hűség és adni akarás fája”-hoz, amelyet a szívében hordozott. „Még hozzá nem csak egyetlen diófát, hanem egy egész ligetet, diófaerdőt, valahonnan a Szamos árteréből. Magyarország e sokat látott szögletének tehát – minden bizonnyal – ő az egyik leggazdagabb diótulajdonosa. S ez nem akármilyen érték, még eszmei értelemben sem. A diófákban ugyanis Európa lakik. A diófa egyik leginkább európai lelkű fa. Már perzsiai őshazájában is az volt, amikor földrészünket még nem is jegyezték a történe-

lebenben. Mert már ott, akkor az testesült meg benne, ami később Európa emblémája lett. Az adni akarás, az értékóvás, a hűség példázata.”

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye irodalma taglalásából, természetszerűleg, nem hiányozhat Váci Mihály személyisége, költői munkássága. Az 1994-ben szervezett beszélgetést Jánosi Zoltán kezdeményezte a nyíregyházi főiskolán, a költő születésének 70. évfordulója alkalmából. A beszélgetés Váci Mihályt övező csendet szerette volna megtörni, mert „a csönd temet. Emléket, eszmét, verset is, nemcsak a testet.” Váci Mihály a „fényes szellők” nemzedékéhez tartozott, „a szegények, a kiszolgáltatottak sorsának jobbítására tette fel életét.” (Katona Béla) Ám a szándék s a bejárt út ritkán fedi egymást. A beszélgetés során többször is fölmerül: személyes vagy külső okok vezettek az eltérésekhez, s az ezekből fakadó kritikai, irodalomtörténeti megítélésekben olvasható bíráló, elmarasztaló vélekedésekhez. „Pedig ideje volna már helyére tenni ezt az életművet, tehát kideríteni azt, hogy kordokumentum-e csupán Váci költészete, vagy legfőbb értékei a mai napig is vállalható értékek. Szerintem az utóbbiról van szó. (...) Váci aranyhidat épített mítosz és álom, álom és valóság között. Hogy az aranyhíd leszakadt, az már nem az ő hibája.” (János István) A híd újraépítéséről, azaz Váci Mihály költészetének újraélesztéséről tíz év múltán sem beszélhetünk. (Fogadjuk biztató jelnek a Toldi Éva által 2003-ban megjelentetett *A szegénység, a szelídség és a szolgálat lírikusa* című kötetet, amely Váci Mihály biblikus költészetét elemzi s adja a kezünkbe.)

Jánosi Zoltán kötetében adott egy írás, amely érintőlegesen, egy roma szavaló ifjú szereplése révén kapcsolódik az irodalomhoz. Publicisztikai hevületű és lendületű, mégsem lóg ki a sorból, hisz az irodalom tudatalakító, jellemformáló, nemzetnevelő szerepéről vall. Az általa előadott két Ratkó-vers – *Halott halottaim* és *István imája* – megrázó hatást keltett: „ennek a kisemmizett, a legárvább magyarországi kisebbség legárvább rétegéből és az ország legszegényebb vidékéről jött fiatalembernek fáj az, hogy »elvérzik ez a nép«! (...) A sötét-szabolcsi »roma«, a gyermekvárosi árva ember adott példát hazaszeretetből, magyarságból, európaiságból a »hitre hajlott nép« újabb pásztorainak. Felmutatott egy emberképet, azt, hogy milyen lehet egy valódi demokrata arca egy magát felszabadultnak képzelő országban.”

Nem kívántuk, nem is lehetett célunk, hogy e rendkívül sokszínű, az elmélyült, tudományos elemzéseket, méltatásokat felölelő, az alkalmi laudációk, illetve nekrológok műfajáig terjedő formai megjelenítéseket, huszonzét írást tartalmazó kötetet leltárszerűen mutassuk be. Minden olvasat magában hordozza a szubjektív megítélés, szelektálás csapdáját, annak veszélyét, hogy jelentős dolgok maradnak említetlenül. Ezt vállalva ajánljuk az olvasók figyelmébe Jánosi Zoltán kötetét egy olyan szellemi utazáshoz, amely Magyarország keleti régiójába vezet el azokat, akik azt megismerni, értékeit a maguk számára felfedezni társulnak hozzá. Ajánljuk azoknak is, akik ismerősen mozognak e tájon; megállapításai, a régió alkotóira és műveikre vetített fénycsóvái hozzásegíthetik őket ismereteik gazdagításához.

A kötet zárszavaként János István ismerteti a szerző sokoldalú munkásságát. *Nyírfatűz* című könyvét a megye irodalmáról végzett kutatásai összegzéseként és betetőzéseként méltatja. Cs. Varga István a kötet kiadói ajánló soraiban ennél is tovább lép: „Jánosi Zoltán új könyvének regionális tematikája túlmutat a megyehatáron, az egyetemes magyar irodalomba felnőtt helyi értékeket tudatosít. Fontos állomás azon az úton, amelyen a nagy elődök – Nemes Nagy Ágnes szavát kölcsönözve és módosítva – a »nyíri tájat csillagokba lépik«.” Miért ne tennénk hozzá: munkássága szellemi őrszolgálat a keleti végeken, melynek nyomán, reményeink szerint, az e könyvben felszított sok kis nyírfatűz világa oszlatni fogja az értékeinket homályosító, elfedő sötétséget.

A bokortanyák népe

Reprint kiadásban jelent meg **Márkus Mihály: A bokortanyák népe** című könyve,²⁸ amely Nyíregyháza és környéke tirpák eredetű lakosságának a múlt század negyvenes éveiben még fellelhető szellemi néprajzi értékeit mentette és örökítette meg az utókor számára. A nyíregyháziak számára különösen becses munka a Kelet Press Könyv- és Lapkiadó gondozásában került az olvasók kezébe. Ajánló soraiban olvashatjuk: „Hazánk tót (szlovák, tirpák) nemzeti-ségű polgáraitól, a bokortanyák népéről, köznapjaikról és ünnepeikről, szokásaikról-hagyományaikról, ruházatukról és ételeikről, egyszóval életükről, olyan hiteles képet tart elénk és a jövő nemzedékeink elé a szerző, *Márkus Mihály* (1912-2004), amely gyökereket tár fel, példát mutat a jelennek és holnapnak szorgalomból, szerénységből, tiszteletből, takarékosságból, a közösség önzetlen szolgálatából.” Tehát egyszerre értékmentő, önismeretünket gyarapító, identitásunk őrzését szolgáló, valamint közösségünk jövőbeni szellemi kibontakozását is jótékonyan befolyásoló alkotásról van szó.

A kötet bemutatását és méltatását megelőzően szóljunk előbb arról, hogy ki is a kötet írója, Márkus Mihály?

Elegendő, hogy beírjuk nevét számítógépünk kereső programjába, máris áramlanak felénk az adatok: Nyíregyházán született 1912. augusztus 16-án, Kassán hunyt el 2004. október 5-én. Tanulmányait a budapesti tudományegyetemen végezte. A budapesti Néprajzi Múzeum önkéntes, majd díjazott múzeumi gyakornoka. Ugyanott múzeumőr. 1947-ben a szlovák-magyar lakosságcsere idején repatriál. Előbb a kassai Kelet-szlovákiai Múzeum őre, 1951-től igazgatója, a Szlovák Múzeumi Szövetség elnöke, a szlovák múzeumok országos felügyelője, a Szlovák Néprajzi Társaság elnöke.

A miskolci Hermann Ottó Múzeum 2005. évi évkönyvében Szemkeő Endre és Viga Gyula ismerteti Márkus Mihály életútját, méltatja tudományos munkásságát. Közlésükből – az előbbieket kiegészítésképpen – megtudhatjuk, hogy az 1999-ben közölt Márkus-bibliográfia szerint „az 1935-1947 közötti időszakban mintegy 100 tanulmánya jelent meg különböző szak- és népszerűsítő lapokban”, a Néprajzi Múzeum kéziratárchájában „még 20 olyan gyűjtési lejegyzés, napló található Márkus Mihály tollából, amelyek eddig nem kerültek közlésre”. Szlovákiai munkássága során „a maga eszközeivel mindig igyekezett használni az egyetemes néprajz, a szlovák és a magyar néprajzkutatók szakmai kapcsolatainak, szakmánk ügyének. (...) mintegy 400 publikációjának zöme a térség népei, hangsúlyosan a magyarok és a szlovákok együttélésének, nyelvi-kulturális egymásra-hatásának kulturális vonatkozásaival foglalkozik. (...) személyében hidat képezett a magyar és a szlovák tudományosság között. (...) A Magyar Néprajzi Társaság külföldi tiszteleti tagjai közé választotta.”

A bokortanyák népe, mindkét információforrás szerint, Márkus Mihály főműve.

A kötet Előszavában szól arról, hogy a *tirpákok* néprajzi feldolgozásának gondolatát Györffy István sugalmazta. A kezdetektől tudatában volt annak, hogy rendkívüli alaposággal kell dolgoznia. „Munka közben kellett rájönnöm arra, hogy a tirpákok néprajzi vizsgálatához igen nagy anyagismeretre van szükség.” A kutatónak ismernie kell az alföldi, illetve a nyírségi magyarság népiéletét, azt a közeget, amely a betelepülőket befogadta; ismernie kell továbbá a származási hely, a felvidéki tót népiélet, a *magyar-palócok* és a *tót-palócok* népműveltségének egymással való viszonyát. Az előkészületek sorába tartozik a Túróc, Hont, Zólyom, Gömör és

²⁸ *A Tanya, falu, mezőváros III. A bokortanyák népe.* Írta Márkus Mihály. Budapest, 1943. A Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének kiadása.

Nógrád megye tótok lakta részeinek a bejárása, a keletitót, ruszin és magyar nyelvhatár Ung megyebeli helységei feltérképezése, a kölcsönhatások vizsgálata. Az e kötetben „közzétett fejezetek tárgya inkább a hagyományvilág körébe tartozik” – olvashatjuk a kötet előszavában. Egyetlen kitérőt a tírpákokra oly jellegzetes tárgyi emlék, a taliga leírásával tesz. A Bevezetőben felsorolja azokat a kutatókat és műveket, akik/amelyek előkészületi forrásként vagy ismeretanyaggal szolgáltak műve megírásához: Lukács Ödön, Éble Gábor, Leffler Samu, Geduly Henrik, Simkó Gyula, Györffy István, Szohor Pál, Mérey Ferenc, Dienes István, Nagy Elek, Kovács Alajos nevét és műveiket sorolja. Az utóbbi munkája nyomán ismerteti Nyíregyháza város újratelepítésének történetét.

A gróf Károlyi Ferenc által kezdeményezett 1753-55. évi – Békéscsaba és Szarvas környékéről – telepítés csupán első hulláma annak a folyamatnak, amely a lakosságában olyannyira megfogyatkozott város életének fellendítését hozta magával. Annak időbeli „tőszomszédságában” zajlott le a második hullám (1755-1760), amelynek köszönhetően – ugyancsak Petrikovics János vezényletével – Hont, Gömör, Zólyom és Nógrád vármegyéből indultak újabb rajok Nyíregyháza földjére. Adott egy harmadik, időtlen beáramlás, köztük katolikus szlovákoké is, amely rokonsági kapcsolatok révén telepednek le, számottevően gyarapítva a tírpák lakosságot. A helybeli magyarsággal való együttélés évtizedei egyik közösségre nézve sem maradt hatástalan. „A bokortanyák népe már kétszáz éve él együtt szabolcsi lakóhelyén a magyarsággal. *Az alföldi életforma magasabb szintre emeli őket, ami magával hozza erőszak nélküli áthasonulásukat.*” A kötet lapjain e két évszázad változásai, a beilleszkedés és befogadás folyamata, kulturális értékeik őrzésére és az együttélésből fakadó asszimiláció metamorfózisa elevenedik meg előttünk. A néprajzkutató tárgyi alapossága korántsem vezet csupán egzakt, a legapróbb részletekre kiterjedő leírásokhoz. A kötet minden lapjáról felénk sugárzik az az érzelmi kötődésből eredő melegség és ragaszkodás, az elődök iránt tanúsított mély tisztelet, amely az írókat a közösséghez köti. Érthető, hisz a Márkus-család a betelepülő „pionírokkal” érkezett Szabolcs földjére, a tőlük kapott „családi örökség”-ben a lelki kötődés végigvonul hosszú életén.

A *Társadalomrajz* című fejezet elénk tárja a bokortanyák – e jellegzetesen szabolcsi településforma – kialakulásának folyamatát, az első szállásföldek létrejöttétől kezdődőleg. Az 1930-as statisztikák hetvenkét bokorról adnak számot. (Közéjük sorolódnak a mai Nagycserkesz, Nyírtelek, Kálmánháza, amelyek a könyv írásakor még Nyíregyházához tartozó helységek is, amelyek azóta önálló községekké váltak.) Megtudhatjuk, hogy azokon túl Nagyálló és Újfehértó irányában is létesültek tírpák telepek. A szabolcsi tírpákság a betelepülésüket követően belterületi (városi) lakást és külterületi szállást is birtokolt. Ez a létforma az örökváltságot követően bomlott fel, minek következtében immár nemcsak a fiatalok, hanem a teljes családok is kiköltöztek a bokortanyákra. A kötet lapjairól képet nyerünk a tírpákok belső társadalmi tagolódásáról is: a nemesgazdákra, jobbágygazdákra és zsellérekre, illetve nagygazdákra, kiskirályokra, szegénygazdákra, zsellérekre, a valamikor idénymunkára lejáró felvidéki aratókból kikerült taksásokra, pásztorokra, csőszökre, s végül a társadalmi csoportokon kívül álló cigányokra tagolódott világ közt megvoltak ugyan a határok, de ugyanakkor (ez utóbbiakat kivéve) azok átjárhatók is voltak, nem képeztek áthághatatlan gátakat. A bokortanyák tírpák lakosságának derékhadát a kiskirályok alkották. „Szokásvilága, babonái még a régi tót hagyományokon alapulnak, de új elemek is kerülnek bele. A kiskirályok beszélnek az igazi tírpák-magyar és tírpák-tót nyelvjárást. Mindannyian kétnyelvűek, de anyanyelvüknek a *magyart* vallják.”

Igen érdekes, nem csupán a nyelvészeknek hasznos leírást olvashatunk a tírpák-tót és a tírpák-magyar nyelvjárás sajátosságairól, térbeli kötődéseiről, a kétnyelvűség kialakulásának folyamatáról. A tírpák népnév etimológiájáról szóló sorokból megtudhatjuk, hogy azt „a felvidéki *tótpalócos* nyelvjárást beszélő királyok hozták Nyíregyházára”. A különböző területekről és a

különböző időben történő letelepedés okozta, hogy „nyelvjárásunk nem tiszta nyelvjárás, mert különböző nyelvterületekről összesereglett etnikum nyelvi jelenségeit tartalmazza”. Megállapítását, a nyelvjárás középtót jellegét, keletitót vonásait bőséges nyelvtani összehasonlításokkal húzza alá. Későbbi alakulásában meghatározó lett a magyar kölcsönszavak, főleg a városi műveltség és a közigazgatás műszavainak beépülése a mindennapi beszélt nyelvbe.

A tirpák közösségek életére oly jellemző bokortanyák kialakulásának előzményeként említi Nyíregyházának a XVII. századi hajdúvárosi jellegére visszavezethető *kertes települési rendszert*. Az 1759-ben véglegesített határfelosztás következtében „akinek a földje nagyon messze feküdt a határban, »kertekhez hasonló« zárt helyiséget: szállást állított fel. (...) A község szérűskertjéből kitelepített *kert* nem a magyarszabású birtokközépen épített formában alakult és fejlődött tovább, hanem egészen faluformájú bokorban tömörült.” Létrejöttükben a rokonsági kapcsolat játszott meghatározó szerepet, nevüket is a létrehozóktól kapták. A szállásokon előbb csak a felvidéki származású nőtlen szolgák, kommenciós cselédek laktak. Az állattartásról a földművelésre történő áttérés hozta magával, hogy a gazda is hosszabb időre költözzön ki a szállásföldjére, ahol földházakat, később paticsfalas házakat építettek. A tömeges kiköltözés nyomán felszámolódik a tirpákokra oly jellemző kétlakiság, válnak a bokortanyákká vált szállások végleges lakóivá.

A szabolcsi tájakra betelepedett tirpákok „megtanulták, hogy a beilleszkedés legelső feltétele a magyar nyelvtudás és a magyar viszonyok teljes ismerete”. Ezt kívánták elősegíteni a Hajdúság falvaiba, tanyáira *szógalatra* történő elszegődés által. A városlakó tirpákok soraiból kerültek ki a taligás mesterséget folytatók, személy- vagy áruszállítást vállalók népes csoportja.

A betelepítés óta eltelt kétszáz év megteremtette a sajátos tirpák élet hagyományait, amelyek magukba foglalták az eleik által magukkal hozott szokásokat, családi és közösségi vonásokat, befogadták a velük együtt élő magyarok szellemi értékeit, maguk is hatottak azokra. Márkus Mihály részletekbe menően taglalja a születéshez, kereszteléshez, a gyermek-, serdülő- és ifjúkorhoz, a lakodalomhoz és házassághoz, a házas- és családi élethez, továbbá a betegséghez, gyógyításhoz, halálhoz és temetéshez kötődő szokásokat, hagyományokat. Közéjük tartozik a szóbeli vagy írásos végrendelkezésekbe foglalt vagyoni öröklés rendje is. A bokortanyákon folyó társas életnek is kialakultak a sajátos formái: a Felvidékről, Kárpátaljáról, Galíciából érkezett fonó munkások által meghonosított fonóesték, valamint a kukoricafosztók, kenderdörzsölők, tollfosztók, az asszony-, férfi-, legény- és énekes *vecsierkák* (estézések), a táncmulatságokra lehetőséget kínáló *burszák*, a disznótorok és más szórakozási, együttléti alkalmak – megannyi formája a közösségépítésnek, a társkeresésnek, a népi monda- és hiedelemvilág áthagyományozásának, a népdalok és -mesék tovább éltetetésének.

Külön fejezetet szentel a kötet a vallásos élet leírásának, hozzátéve, hogy „a magyar, helyesebben a magyar-tót evangélikusság ilyen irányú megfigyelésével eddig senki sem foglalkozott”. Kihangsúlyozza a bokortanyák népének vallásos természetét, felkutatja és leírja az ünnepeikhez kötődő szokásokat: a vilija(karácsony)esti vacsorát, az akkor készítendő *mákos babálykát*, *opekancet*, a kántálás, énekelni-járás rendjét; az újesztendei köszöntőket, a *koledálásokat*, a katolikusok betlehemezését és csillaghordozását, amelyeket az evangélikusok is befogadtak; a *vel'iki piatok* (nagypiéntek)et és a passióhallgatást; a pünkösdi májusfa-állítást; a mindenszentek félünnepét, s a hozzá kötődő évzárást, a szolgák felfogadását. Külön kitér a nyíregyházi evangélikus nagytemplom alapköve letevésének évfordulójának megünneplésére. Megemlíti, hogy a vallásos népeletben mily nagy szerepe van a származási helyükről magukkal hozott Tranoszcius-énekeskönyvnek, melyből napi rendszerességgel imádkoztak, énekeltek. A nyíregyházi evangélikus templom megépítése erejüket meghaladó tettnek tűnt, ám a mély hit és elszánt akarat előtt semmi sem jelentett akadályt. A templom, a gyülekezeti alkalmak összetartó ereje és rendje hosszú ideig biztosítani tudta az anyanyelv őrzését. A velük együtt élő római és görög katolikus magyarság hatására valamikor a

nyíregyházi evangélikusok is eljártak a máriapócsi búcsúra, melyet „nem csupán a vallásos cselekmény, hanem barátságkötés végett is látogatták”. A templomtól való távolmaradást – a távolság, a nehéz közlekedési viszonyok miatt – a körükben honosodott meg a *házi ájtatoskodás*, a *családi keresztyénség*, amely magában hordozta a szekták kialakulásának lehetőségét. Mély vallásosságuk ellenére körükben is fellelhetők a népi hiedelemvilág, a babonák jelei, egyes elemei. Ilyen volt a *lidérc* különböző alakokban történő megnyilvánulása, a *sztriga* (boszorkány) hatalmába vetett tévhit, a *hazajáró lelkektől*, az *éjjeli lámpásos embertől*, a kísértetjárástól és a *vizibornyútól* való félelem.

Körükben, a sokféle összejöveteli alkalomnak, társas mulatságnak köszönhetően élő volt a népköltészet: a mesélés és a dalolás. Szlovák és magyar népdalok sorát jegyzi fel ennek tanúságaképpen.

A kötet *Összefoglalásában* utal arra, hogy „az etnikai határok nem mindenkor azonosak a műveltségi és politikai határokkal”, következésképp a kölcsönhatás elkerülhetetlen. „...e hatások keresztmetszetében látjuk meg a mai *szlovák* – s benne az alföldi tót – *etnikum* népműveltségének valódi képét”. Annak tanulmányozása, feldolgozása csakis a kölcsönhatások vizsgálata összefüggésében végezhető el. Márkus Mihály ezt az elvet akkor sem tagadta meg, amikor – a történelem jégzajlása következtében – visszatért ősei földjére. Ott is, azután is sokat tett a kép nép kölcsönös megismerése, sorsközösségükből eredő egymásra hatása kutatása és bemutatása érdekében.

Márkus Mihály kötetének reprint kiadása igen értékes szellemi vállalkozás. Könyvéből egy kicsiny népközösség két évszázados szabolcsi életével ismerkedhetünk meg, melynek a mai olvasó számára is igen értékes, sok szempontból megfontolandó tanulságokat hordoz. Belőle a néprajz- és nyelvtudomány, a helytörténet mai és jövőbeli művelői is tanulhatnak, indíttatást nyerhetnek a maguk szűkebb vagy tágabb környezetének a kutatására, a még meglévő tárgyi és szellemi értékek számbavételére és megmentésére. E könyvnek helye lenne minden iskolai könyvtárban, a környezetismereti órák előkészületi stúdiumai és szemléltetési eszköztárában, főiskoláink kollokviumain megvitatandó tárgykörei választékában.

A Kelet Press Lap- és Könyvkiadó – felelős kiadó Kopka János – dr. Vietorisz István *Tirpákok* című művének 2001-es hasonmás megjelentetése után e kötettel egy, ma már könyvtárainkban is csak féltve őrzött könyvritkaságot tesz hozzáférhetővé a nagyközönség számára. Meggondolásra volna érdemes, hogy más régi kiadványt is újra visszahozhassunk a mai szellemi élet körforgásába, erősítvén általa az egészséges lokálpatriotizmust, eleink szellemi teljesítményeinek megbecsülését, jövőnek szóló üzenetük továbbadását az elkövetkező nemzedékek számára.

Az újraolvasott Móricz

A Nyíregyházán létrejött a tanárképző főiskola a keleti végek kulturális felemelkedését hivatott szolgálni. Annak keretében pedig a magyar irodalmi tanszéknek jutott a leghangsúlyosabb szerep a régió hagyományainak tudatosításában, fölmutatva az azokban rejlő egyetemes értékeket, bekapcsolva azokat az országos szellemi áramkörbe.

Jánosi Zoltán 2004-ben megjelent *Nyírfatűz* című kötete átfogó képet nyújt azokról a törekvésekről, eredményekről, melyeket a nyíregyházi irodalomtörténészek nagyjaink – Bessenyei György, Kölcsey Ferenc, Krúdy Gyula, Ratkó József, Váci Mihály – életművének kutatásában értek el, figyelemre méltó, értékes művekkel, tanulmányokkal járultak hozzá az említett alkotók munkásságának jobb megismeréséhez, értelmezéséhez. Margócsy József és Katona Béla sokoldalú és rendkívül gyümölcsöző kutató tevékenysége jelentette e folyamat termékenyítő és tudományos igényt szabó kezdetét, amely a maiak munkássága révén igazi szellemi műhelyként jeleníti meg az itt folyó magas szintű oktató és kutató tevékenységet.

A kezdetektől rendszeressé váltak a tanszék által vendég- és helyi előadók közreműködésével szervezett tudományos értekezletek. A folyamat kiemelkedő eseménye a Móricz Zsigmond születésének 125. évfordulója alkalmából szervezett konferencia volt. Az ott elhangzott előadásokat a Nyíregyházi Főiskola *Az újraolvasott Móricz* címmel önálló kötetben is közzétette.²⁹ Margócsy Klára a könyv előszavában Móricz Zsigmond szabolcs-szatmári kötődéseinek vázlatos elősorolása mellett szól a meghívott Móricz-kutatókhoz eljuttatott szándékról: „...az ismertebb vagy kevésbé olvasott Móricz-művek elemzését, újraolvasását kértük. Olyan friss olvasatokat, amelyek joggal kelthetik fel az érdeklődők figyelmét, hogy (...) a konferencián hallottak alapján ők maguk is kialakítsák a maguk Móricz-olvasatát.”

1.

Görömbei András a Móricz-értelmezés sarokkövei közt említi azokat az alapélményeket, amelyeket klasszikus írónk a szülői házból, a szülőföldről vitt magával. Köztük elsődlegesen említi az édesanyjától örökölt „isten-érzést”, a protestantizmus Biblia-centrikusságát. Munkássága meghatározó eleme lett a nemzeti elkötelezettség, az a felismerés, hogy „reális nemzeti önismeret nélkül nincs nemzeti jövő, s hogy az írónak tehetsége minden elemével ezt az önismeretet kell mélyíteni, gazdagítani”. Ugyancsak a szülőföld örökségeként kell számon tartanunk azt az erkölcsi jót, a nagyfokú szociális és morális érzékenységet, amely – Schöpfung Aladár szavaival – „írói magatartásának alapvonása” maradt. Írói munkássága „az emberlét egyetemes érvényű vizsgálata és megítélése” jegyében bontakozik ki, „az irodalmat a nemzet lelkiismeretének tekintette”.

Az 1948 utáni időszak irodalomértelmezésében, az ideológiai szempontok előtérbe kerülését követően „a távlatosító esztétikai észrevételek háttérbe szorultak”. A Móricz-értékelés másik végletes megnyilvánulása az a leértékelés, miszerint életműve korszerűtlen, „nemigen járul hozzá jelenbeli önmegértésünkhöz”. Mindkét táborral szemben állt Cziné Mihály, aki Móricz Zsigmond életművének nemzeti önismereti értékeit emelte ki. Az új olvasatok, húzza alá Görömbei András, „nem cáfolják Cziné Mihály Móricz-képét, hanem új szempontokkal gazdagítják azt”. A tanulmány a második részében ez új, pozitív irányba elmozdult értéktételekről tanúskodó példákkal igazolja állítását.

²⁹ **Az újraolvasott Móricz** (előadások és tanulmányok). Nyíregyháza, 2005. – 206-os kötet. A Nyíregyházi Főiskola Bölcsészettudományi és Művészeti Főiskolai Kar Irodalmi Tanszékének Könyvsorozata, 1.

Örök vitatéma, hogy mily elvárásokkal közeledjünk, értékeléseinket mily szempontok szerint formáljuk, fogalmazzuk meg az írói alkotásokkal szemben. Móricz Zsigmondról lévén szó, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a kritériumokat, amelyeket – Cséve Anna tanulmányában idézi az írónak a Nyugat jubileumi nagygyűlésén elhangzott szavait – ő maga fogalmazott meg: „Mi kötöttük össze a mese világát a való élettel... Mi már egyetlen valóságnak az élet valóságát tekintjük, anélkül, hogy lemondanánk az eszményekről és költői magasságokról, amelyek az élet valóságát a kozmikus törvények közé iktatják. De mi ezt a valóságot nem a Sinai hegyen akarjuk kijelentésben kapni...” Azaz: az élet valósághű ábrázolása, eszmények közvetítése, költői megfogalmazás, megjelenítés hármasságát hangsúlyozza.

Móricz Zsigmond indulásakor, pályája első szakasza értékelésekor nem kisebb nagyságokra hivatkozhatunk, mint Ady Endre, a már említett Schöpflin Aladár, Németh László, akik valós érdemei, értékei, esztétikai alapú megítélés szerint becsülték/bírálták alkotásait, elhelyezve őt a korabeli irodalmi élet értékrendszerében.

Halálát követően megnyílt a lehetősége, hogy a lezárult életmű esetében történjék ugyanez. A politikai változás azonban elmulasztotta, elsikkasztotta ennek lehetőségét! Helyette ideológiai szempontok kerültek előtérbe, a szocialista realista irodalmi kánon a Móricz Zsigmond által megfogalmazott elvárások közül csak az elsőre koncentrált, az „egyetlen valóságnak az élet valóságát tekintjük” írói törekvésre, sőt azt is eltorzítva, osztályszempontú érdekei szerint kiforgatva kívánta manipulálni az irodalmi köztudatot. Mennyire ellentétes ez Móricz Zsigmond irodalmi programjával: „mi ezt a valóságot nem a Sinai hegyen akarjuk kijelentésben kapni”. Az 1948 utáni értékelés ennek ellenére, a maga kreálta Sinai hegy magasságából értékelte át, fogalmazta meg a maga elvárásait az irodalommal szemben. Ez súlyos károkat, torzulásokat okozott Móricz-képünk formálódásában. Következményeire a kötet tanulmányaiban több utalás történik.

„A hajdani Móricz-kanonizáció legfőbb motívumai a lukácsi esztétika realizmus-értelmezése, valamint a népi mozgalom szociális és etikai elvárásrendszerének afirmációi voltak.” (Beke Judit) „...realizmusát egyoldalúan a társadalom ábrázolásában, naturalizmusát pedig elsősorban a korabeli közízlés által is alantásnak tartott tárgyak tematizálásában látta a marxista irodalomtörténet.” (Gintli Tibor) A boldog ember értékelésében eluralkodó, a „célzatos jelentésadás”-ra koncentráló igyekezetben a „szociális indíttatásának vélt kritikai szándék alapján az interpretációk nagy része az alkotást a Horthy-korszak politikai rendszerének szatirikus bírálataként értékelte”. (Baranyai Norbert)

Ezzel az osztályszempontú megítéléssel szegült szembe Czine Mihály, aki – *A magyar irodalom története* (1965) című monográfia Móricz-fejezetének zárszávaiban – Móricz Zsigmond fentebb idézett szavaival egybecsengően összegezte az író életművét méltató tanulmányát: „az életet szinte »lélegző« elevenességgel rögzíti a papíron. Realista, tele költői látomásokkal; az életnek nemcsak a fonákját, a színét is ábrázolta. A kevesek közül való volt (...), aki a huszadik században is megőrizte a poézist.” Helyét a népi irodalom vonulatában jelölte meg, kihangsúlyozva nemzeti elkötelezettségét.

Egymással lényegében és tartalmában szembenálló értékrendek és irodalmi kánonok – ha a fizika törvényeit vesszük alapul – törvényszerűen kioltják egymást. Azt a vélekedést azonban mégsem fogadhatjuk el, hogy „az a forradalmi-népképviselői elveket preferáló fejlődési sor és értékrend, amelyet a Nagy Péter-Czine Mihály-féle Móricz-életmű-interpretáció sugallt vagy sulykolt, mára teljesen elvesztette érvényét és hitelét”. (Margócsy István) A kettő összemosása elfogadhatatlan! Miként lehet egyenlőségjelet tenni két olyan ellentétes irányú törekvés és szándék közt, mint amilyen a két irodalomtörténész Móricz-értékelésében rejlik?

2.

Ha az eddigi Móricz-interpretáció mára elvesztette érvényét és hitelét, hol keressük a Móricz újraolvasásához biztató, az iránta való érdeklődés felkeltéséhez vezető utat? Realitásként kell elfogadnunk, hogy Móricz Krúdyval, Máraival, Kosztolányival szemben „perifériális helyzetbe került”? Tényként kell kezelnünk a Beke Judit tanulmányában megidézett Esterházy Péter megállapítását, miszerint „minden kétséget kizáróan nagy íróról van szó, akit nem olvasunk”? Elgondolkoztató kérdések. Vajon milyen tények, felmérések vezethettek e súlyos megállapításokhoz? Az irodalomtörténeti tanulmányok száma és tartalma? A kiadott könyvek listája és példányszáma? A könyvtári kölcsönzések statisztikája? Az ex cathedra-állításokra a kötetben nincs magyarázat.

A Móricz-konferencia és -kötet épp ezért tekinthető kiváló kezdeményezésnek és nagyon fontos cselekedetnek, eseménynek. Előadói/szerzői a maguk érvrendszerével kívánják a kérdést kimozdítani erről a mélypontról. „Úgy tűnik, hogy Móricz életműve kezd kiszabadulni abból a purgatóriumból, amelyet, mint minden maradandó műnek, az első tündöklés évtizedei után neki is el kell viselnie (...) a móriczi mű is csak ennek tüzeiben tisztulhatott meg azoktól a közhelyektől, amelyek igazi értékeit elfedték.” Tverdota György a kiszabadítás útját is megjelöli: „Érzékeny szemmel, felfedező kedvvel kell végiglátogatnunk műveit, nyitottnak kell maradni az iránt, amit a mű üzen, s amit a szöveg felkínál.” Adott egy olyan vonal is, amely ez utóbbi vizsgálatot tekinti járható, eredményre vezető módszernek: „A nyolcvanas-kilencvenes évektől számítható kritikai »fordulat«, mely felváltotta a korábbi, elsősorban a művek valóságreferenciáját vizsgáló realista olvasást egy alapvetően a szövegvilágok nyelvi létesítésére reflektáló kérdezésre.” (Baranyai Norbert) Ugyanebben az irányban látja, keresi az új olvasási opció kibontakozásának lehetőségét Beke Judit is, amikor „a művészi nyelvhasználatban létesülő többértelmű valóság elmélyült vizsgálatát”-ban jelöli meg.

Az okok, a perifériára sodrotság eredőinek kutatásában azonban nem volna szabad megfeledkezni arról a nagyon fontos tényezőről, hogy globalizálódó, haszonelvű, érdekcsoportok uralta világunkban a humán műveltség csökken, leértékelődik, az irodalom, a történelem mind kevesebbet érdekel, a szellemi és kulturális életben súlyos értékválság tapasztalható. Továbbá arról az örök emberi morális és etikai eszményeket romboló törekvésekről sem, amelyek alapintézményeinket, iskoláinkat ássák alá, amikor a deviancia elfödi a szép, a jó, az igaz személyiségépítő, gondolkodásunkat és érzéseinket gazdagító szándék érvényesülési útját. Hol vannak azok az évek, amikor például a magyar filmgyártás magyar remekművek sorozatát vitte mozivásznonra, a tévék képernyőjére?! Íróink közül nagyon kevesen vallják magukénak, feladatuknak Móricz Zsigmond alkotóművészetének fentebb idézett vezérfonalát: „reális önismeret nélkül nincs nemzeti jövő, (...) az írónak tehetsége minden elemével ezt az önismeretet kell mélyíteni, gazdagítani”. Az sem tekinthető mellékes jelenségnek, hogy az irodalmi közvélemény, a divatos toplisták milyen irányban mozdulnak el. Meghatározó jelentőségű az író-kultúrpolitika-olvasó viszonyrendszerének alakulása, amiként könyvkiadóink hangsúlyozottan profitorientált törekvése, beállítottsága is. De ne csupán a negatív jelenségekre utaljunk! Mindenkor adott volt, hogy az idők múltával természetszerűleg változik az emberek érdeklődési köre, elvárása az irodalommal szemben: az új történelmi/társadalmi helyzetben az emberek az irodalmi művekben is a maguk legakutabb, legégetőbb kérdéseire keresik a feleletet, azon alkotások számíthatnak sikerre, amelyekben a választ is föllelhetik.

A klasszikus írók műveiben jelen levő örök emberi értékek azonban időtlenek. Ezt az időtlenséget, ezt az ellenszétet legyőző erőt keresik és hangsúlyozzák az e kötetben közölt tanulmányok.

3.

Segítségükkel magunk is közelebb kerülhetünk a móríczí életműhöz, elmélyedhetünk az írói műhely titkaiban, megállapításaikból – akkor is, ha elfogadjuk, akkor is, ha vitatjuk azokat – tájékozódási pontokat szerezhetünk a magunk véleményének megformáláshoz. A szövegközpontú elemzések mellett hangsúlyt kap a mítoszteremtés, a lélektani sajátosságok, az életrajzi vonatkozásoktól függetlenített megítélés és sok más, Mórícz Zsigmond alkotásaira jellemző írói eszköz és eljárás.

Legelmélyültebbeknek, leghatásosabbnak, a felvállalt ügyet legjobban szolgáló írásoknak azokat a tanulmányokat értékeljük, amelyek az „amit a mű üzen, s amit a szöveg felkínál” egységében elemzik Mórícz általuk kiválasztott alkotását, szemben azokkal, amelyek – nevezzük talán napjaink divatos értékelési referenciájának – „egy alapvetően a szövegvilágok, a szövegvilágok nyelvi létesítésére reflektáló kérdezésre” koncentrálnak.

Ebben a kontextusban *A boldog ember* (Baranyai Norbert) és az *Erdély-trilógia* (Márkus Béla) elemzéseit érezzük a legelmélyültebbnek, legösszetettebbnek, oly irányjelzőnek, mely a leginkább buzdít a mű olvasására, elvezet bennünket annak jobb megértéséhez, befogadásához, „kiszabadítják” azokat a rájuk ragasztott klisék rabságából, rámutatnak azokra impulzusokra, amelyek Mórícz Zsigmondot a regények megírására készítették.

Baranyai Norbert „a Horthy-korszak rendszerének satirikus bírálataként” aposztrofált regény életrajzi és szociológiai elemek, a benne megtestesített példázat, az elbeszélés mitikus vonalainak megvilágításával jut el, vezet el bennünket annak felismerésére, hogy „életének elbeszélése révén nemcsak egyszerűen a múlt újraalkotására vállalkozik a főhős, hanem arra, hogy e teremtő cselekedet révén embertársainak elvesztett boldogságát állítsa helyre (...) alkotó szerepe a közösség egészének boldogságáért munkálkodó, újjáteremtő-újjáalakító üdvözítő szerepével azonosítódik.” S ez már nem csak a harmincas évek ügye, messze túlmutat azon. Ez teszi *A boldog ember*-t „a modern próza egyik remekművévé”.

Márkus Béla trilógia-elemzése nem csupán a keletkezéstörténet fonalát fejtí fel a regény megírása ötletének a megszületésétől a realizálódásig. Köré és mögé rajzolja a XVII. század történelmi háttérét, valamint azt az életreményt és hitet adó szimbolikus erőt, amelyet a nagy fejedelem sugárzott magából: „a Romániához került erdélyi magyarság élni akarását jelentette, öntudatra serkentő, önerősítő példaként szerepelt. A valóságos impérium megteremtésének, az autonómia kivívásának reményét tartotta fenn”. A tanulmány szerzője rendkívül elmélyült tudásanyag és tájékozottság birtokában közli gondolatait, értelmezi a történelmi példa máig ható kisugárzását. Rámutat arra, hogy az *Erdély-trilógia* azonban korántsem csak Erdélynek szólt, Mórícz Zsigmond a német terjeszkedéstől veszélyeztetett Magyarország, a kibontakozás, az új irányultság útkeresésétől inspirálva, indítatva nyúlt vissza a XVII. századi Erdély legnagyobb fejedelméhez: „politikájának alapgondolata: rendet teremteni. Megragadni a legelső pillanatot, amint építeni lehet és elkezdni a jövő megteremtését”. Miért épp rá gondolt? Az író maga felel rá: „az Árpádok óta Bethlen Gábor az egyetlen magyar fejedelem, aki a magyar koncepciót érzi és cselekszi. (...) Nemzeti hős. A magyar jellem s a magyar érték legfőbb reprezentánsa.” Benne látta azt az egyéniséget, „aki evvel a néppel nagyot tudott alkotni”. Hogy kora – korunk – méltatlan az eléje tárt példa követésére, az kor bűne, nem az író lelkiismeretét terheli.

A könyv, a benne oly sokrétűen fölvetett gondolatok, megközelítések kérdések özönét veti fel bennünk. Magunkat szegényítjük, fosztjuk meg, ha továbbra is olvasatlanul hagyjuk porosodni a könyvespolcainkon, könyvtáraink raktáraiban sorakozó Mórícz-köteteket. A nyíregyházi konferencia és a közzé tett tanulmányok akkor érik el föl vállalt céljukat, ha az egyéni érdeklődés-felkeltésen túlmenően az irodalmi közvéleményben, a közösség tudatában is érdeklődést keltenek iránta, ha viszonyulásunkban hoznak igaz fordulatot Mórícz Zsigmond életműve megbecsülésében, elismerésében, értékelésében.

V.
Szellemi zárándoklatok

Csíksomlyó, az édesanyai otthon

Pünkösdi ünnepe és a csíksomlyói búcsú immár évszázadok óta egybeforrt. Természetes, hogy Jakab Gábor kolozsvár-kerekdombi plébánosnak az utóbbi húsz esztendő, immár szabadon gyakorolható csíksomlyói búcsújárást elénk idéző kötete³⁰ lapjain is egymást váltó, egymást fölemelő szakrális gondolatként jelentkezik.

Sarokkő a Pünkösdi, egyházunk születésnapja, mely a középkori latin költő, Hrabamus Maurus himnuszában oly „megfogható” közelségbe kerül hozzánk: „Ó, alkotó Lélek, jövel / És szívünk, lelkünk töltsed el. / Te alkotád a szíveket, / Hozd nekik bő kegyelmedet. // Kit úgy hívunk, Vigasztaló, / Kit ad nekünk az Alkotó, / Te élő forrás, égi láng, / Szent kenet, égből szállj le ránk. // Te hét ajándok kútfeje, / Atyánk kegyelmes jobb keze, / Az Úr erős ígérete, / Sugalmas ajkak ihlete.” (Sík Sándor fordítása) A kötet lapjain vissza-visszatérő mai megfogalmazások, értelmezések sorából emeljük ki a Lélek gyümölcseit – szeretet, öröm, békesség, türelem, kedvesség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás –, melyek életünk meghatározó etikai és erkölcsi eszményeit, értékeit jelenítik meg. Következésképp: „szükségünk van tehát a Szentlélekre, mert csak ő tehet bennünket testi emberből lelki emberré (...) csak ő képes beláttatni velünk, hogy rossz úton járunk, ő lesz képes elvezetni bennünket a bűnbánatra (...) azért imádkozzunk, hogy a Szentlélek töltsön el mindannyiunkat, de különösképpen azokat, akik népünk sorsáért felelősséggel tartoznak.” (Oláh Dénes)

Miként fonódik egybe Szűz Mária tiszteletével? „A pünkösdi görög neve Pentekoste, a zarándokünnepre vonatkozik, s ez a szent hagyomány népünk bensőséges, országos egymásra találását jelent évről évre Mária lábainál.” (Jakab Antal püspök) Hozzá imádkoznak a somlyói zarándokok. Kéréseikhez, érzéseikhez oda társul a Szűzanya, égi Édesanyánk szeretete és oltalma. Ő az „út”, amely Jézushoz vezet bennünket, népünk, nemzetünk égi patrónája, véd-asszonya, aki elé bizalommal járulunk, hogy lelkünket megfürdessük szeretetében. „Évszázadok óta egybefonódik pünkösdi ünneplése a csíksomlyói búcsúval. A kettő nem zárja ki egymást, mert a Szűz Anyában, Isten legszentebb teremtményében a Szentlélek remekművét tiszteljük és neki tulajdonítjuk, hogy négyszáz évvel előbbi vallási küzdelmekben székelységünk többsége megmaradt katolikus hitében.” (Jakubinyi György) A helyi, a régiós hagyomány immár világméretű zarándoklattá nőtt. Mára Csíksomlyó a Mária-Szentélyek Európai Hálójában egyik legcsodálatosabb, legnagyobb tömeget vonzó szakrális helye, a világ magyarsága együvé tartozásának szimbóluma, megmaradásunk emlékünnep, az egység jele lett. „Az itt kapott lelki élmények, hitbeli útmutatások, imádságok meghatározóak lehetnek önismeretünk és identitástudatunk fejlesztésében-megőrzésében.” (Timár Sándor Asztrik OFM)

A kötet szerkezete a húsz esztendő kronológiájára épül. Egy-egy esztendő megjelenítését segítik az eseményhez kötődő publicisztikai írások, interjúk, a Pünkösdi misztériumát megidéző és magyarázó elmélkedések, a főcelebránsok és szónokok megnevezése, a somlyói búcsú kisugárzásának, élményének érzékeltetése. Mindehhez társul a zarándokok áhítatát, az esemény virágvasárnapi hangulatát idéző, megjelenítő sok-sok színes és fekete-fehér kép, melynek dokumentációs és illusztrációs értéke emeli a kötet értékeit.

A húsz esztendő meghívott szónokainak pusztai elősorolása is jelzi egy helyi hagyomány körkörös kiterjedését, egyetemes magyar ünneppé válását:

³⁰ **Húsz éve „szabadon” Csíksomlyón.** *Pünkösdi búcsú 1990-2009 között.* Összeállította és szerkesztette Jakab Gábor. Verbum, Kolozsvár, 2009.

1990: Csató Béla plébános; 1991: P. Barsi Balázs OFM, esztergomi ferences szerzetes; 1992: P. Szőke János SDB (Königstein); 1993: Msgr. Kada Lajos érsek, bonni apostoli nuncius; 1994: Msgr. dr. Miklósházy Attila, a Nyugaton élő külföldi magyarok püspöke; Toronto, 1995: Msgr. Jakubinyi György, gyulafehérvári érsek; 1996: Msgr. Reizer Pál, szatmári megyéspüspök; 1997: Msgr. Dr. Paskai László (P. Pacifik) esztergom-budapesti érsek-prímás; 1998: Msgr. Tamás József segédpüspök; 1999: Msgr. dr. Czirják Árpád, érseki helynök, kanonok, kolozsvári főesperes-plébános; 2000: Msgr. Bossák Nándor, Debrecen-Nyíregyháza első megyéspüspöke; 2001: Msgr. Bíró László, kalocsa-kecskeméti segédpüspök, a budapesti Központi Szeminárium rektora; 2002: Msgr. Csató Béla, marosvásárhelyi főesperes-plébános, pápai káplán, c. kanonok; 2003: R. P. Bartók (Barabás) Albert OFM, volt csíksomlyói gvárdián; 2004: Em. dr. Erdő Péter bíboros, esztergom-budapesti érsek, magyar primás; 2005: Ft. Hajdó István, gyergyószentmiklósi főesperes-plébános; 2006: Msgr. Majnek Antal OFM, munkácsi latin szertartású megyéspüspök; 2007: Msgr. Borbély Gábor prelátus, kanonok, nyugdíjas csíkszeredai főesperes-plébános; 2008: Msgr. Schönberger Jenő, szatmári megyéspüspök; 2009: Msgr. Bábel Balázs, kalocsa-kecskeméti érsek.

A „sugalmas ajkak ihlette” homiliájuk címszavaiként a szülőföld és a szent hajlékok léleképítő erejét, az Angyalok Királynéja tiszteletét, az ezeréves Szent István-i hagyományokhoz való hűséget, a zárandoklat hitet, életkedvet, bizalmat felizzító kisugárzását, a Szentlélek kiáradását, a magyarság együvé tartozásának tudatát, a szeretet mindent legyőző hatalmát, az élet tiszteletét, a születendő gyermek elfogadását, a nemzeti tiszta hagyományokhoz való visszatérést és az abban való megerősödést, az oltárhoz, a családi tűzhelyhez, Istenhez és a Szűzanyához való hűséget, Isten igazságának birtoklását, a Mária-tisztelet fontosságát, megmaradásunknak a hitre, anyanyelvre és önrendelkezésre épülő premisszáit, a kisebbségi népfogyatkozásban rejlő veszélyeket stb. említhetjük.

A zárandoklat lényege, magva az ima, az a bizalom, amellyel mennyei Édesanyánk elé járulunk s kérjük Őt: „Kelj, Nagyasszonyunk, néped védelmére, és eszközöld ki nekünk szent fiadnál a hűség kegyelmét. Hűséget az ősi hithez, amelyért – ha kellett – életüket is feláldozták apáink. Hűséget szent fiadhoz és az anyaszentegyházhoz, amely, mint őseinket, minket is elkísér a bölcsőtől a sírig. Végül hűséget hozzád is, áldott Nagyasszonyunk, akinek erős hite, szelíd jósága és szeplőtelen tisztasága minden idők magyarjának örök eszményképe.” (Ima Nagyasszonyunkhoz)

A somlyói zárandokoknak 2004-ben áldását küldte II. János Pál pápa: „A csíksomlyói Mária-kegyhely azon a földön áll, amelyet úgy ismernek, mint »a Szűzanya virágos kertjét«. Kísérje a Szent Szűz szándékokat mennyi közbenjárásával, eszközölje ki mindnyájatok számára bőségesen a »szeretetet, az örömet, a békességet, a türelmet, a kedvességet, a jóságot, a hűséget, a szelídséget, az önmegtartóztatást.«” (Gal. 5,22)

A csíksomlyói búcsú egyházi zárandokai közt ott láthattuk a bukaresti pápai nunciusokat – John Bukovsky érseket, Janus Bolonek érseket, Jean-Claude Périsset érseket –, továbbá Ft. Mózes Árpád evangélikus és Ft. Tőkés László református püspököt. A polgári zárandokok sorából említjük Habsburg Ottó főherceget (2001), Orbán Viktor miniszterelnököt (2003), Vizi E. Szilvesztert, az MTA elnökét (2004), Mádl Dalma asszonyt, Magyarország köztársasági elnökének feleségét (2005), Csoóri Sándor író (2006). Az egyházi és világi személyiségekkel készített interjúk az Isten-kereső zárandoklat élményét, a szent hegy varázsát, az összmagyarság „nemzeti szentélyé”-nek léleképítő kisugárzását vetítik elénk.

Az évről-évre növekvő számú zárandoksereget érkezésekor, a kegytemplom előtt hatalmas pannó üdvözlí: „A Csíksomlyói Szűzanya Hazavárja Gyermekait!” A szent hegyről letérők a Salvator-kápolna előtt álló fogadalmi kereszt feliratának századokat átfogó üzenetével – „Isten, tarts meg minket őseink szent hitében és erényeiben!” – térnek haza. S a mindenkit

megszólító felhívással: „Jöjjetek hát, testvérek, évente bár egyszer – haza, Mária lábához, Csíksomlyóra, és öleljétek át egymást fizikailag itt, lélekben pedig szerte a világban!” (Jakab Gábor)

Bevezető sorainkban említettük Pünkösdt és a csíksomlyói zarándoklat szoros egybefonódását. Az egymást követő napon ünnepelt és átélt szakrális eseményt a Szentlélek hét ajándékának fénye aranyozza be: a bölcsesség lelke, az értelem lelke, a tudomány lelke, a tanács lelke, az erősség lelke, a jámborság lelke, az isteni félelem lelke. Jakab Gábor kötetzáróként olvasható elmélkedései segítenek bennünket abban, hogy elmélyedjünk, megértsük és életünk tájékozódási pontjaivá, cselekvéseink vezérelveivé avassuk ezeket az ajándékokat.

Méltatásunkat egy szép középkori Mária-himnusszal kezdtük. Záró sorainkban a százezrek ajkán felcsendülő Mária-énekek tárát egészítsük ki a felsőbányai katolikus temetőben nyugvó plébános, Pály Ede, A magyarok Nagyasszonyához írt gyönyörű szép versének/énekének kezdő soraival: „Nagyasszonyunk! hazánk reménye! / Bús nemzeted zokogva esd. / Nyújts irgalom-jobbót feléje, / Botlásiért óh meg ne ved! / Mi lesz belőlünk, hogyha elhagysz? / Ah, árvaságunk sírba hervaszt! / Minden reményünk csak te vagy, / Szent Szűz Anyánk, óh el ne hagyj!”

„viszem a drága hírt az embereknek”

Ünnepre hangolódásunkban az imádság, a szent könyvek olvasása mellett sokban segíthet a szépirodalom. Igen sok kiadó él ezzel a lehetőséggel, a karácsonyi ünnepkörhöz kötődő lírai és prózai alkotások megjelentetésével sietnek segítségünkre. Ezt tette/teszi a szegedi Lazi Könyvkiadó is. Kiadványai közül említhetjük a *Karácsonyi fények* (Felvidéki magyar írók karácsonyi novellái, versei), *Karácsonyi ajándék* (Magyar írók karácsonyi elbeszélései), *Erdélyi karácsony* (Erdélyi magyar írók karácsonyi novellái, versei), Fekete István: *Karácsony éjjel* (az Új Emberben megjelent tárcái).

E szép könyvsorozatba tartozik a *Karácsony a havason* (Erdélyi írók karácsonyi novellái, versei) című kötet is.

Az antológia húsz költeménye, s ugyanannyi novellája híven érzékelteti, hogy Krisztus születésének misztériuma, üzenete és tanítása mily mélyen benne élt az erdélyi magyarság tudatában, irodalmában. A megváltás kegyelme, szakrális kisugárzásán túl, mindenkor magában hordozta a nehéz sorsukból való kitörés lehetőségének álmát és reményét, egy új, megváltott világ, a hitben való megújulás perspektíváját. Költőink, íróink maguk is követték a betlehemi csillagot – s amint Dsida Jenőnek a címbe foglalt sora is jelzi –, a hírhozók sorába álltak. „Erdély szellemiségének prófétái minden korban teljes nagyságukban tündököltek a karácsonyi nagy nemzetbeszámolások történelmi vásárán.” (Nyrő József)

A költemények az ünnep felemelő atmoszféráját, a Krisztus születése fölötti örömet, a szeretet kisugárzását, mindent előtűtő érzését és csodáját hirdetik. „Gyémántpihékkal száll a csend. / Egy-egy kutya vakkant, hereg. / Kalácsszagú az éjszaka, / s Krisztus-várók az emberek.” (Horváth István) A születés misztériuma örömmel tölti el a világot. De a Szabolcska Mihály költeményeiből kiáradó szeretet, békesség és csönd idilli képei mögül előtűnik a kisebbségbe jutott erdélyi magyarság sorsa: „a katakombák fekete fala” (Reményik Sándor), ott rejlik a megváltás reménye: „Ó jöjj! A sanda vétek / uralmának vess véget, / oldd meg bilincseink! / S az újult ezredévnek / jöttét jelentse fényed, / mely Betlehemnek int.” (Szemplér Ferenc) Az ünnep lényege, igaz tartalma nem a külsőségekben, hanem bennünk, a lélekben kell realitássá váljon: „...ne a hóban, csillagokban, / Ne ünnepi foszlós kalácson, / Ne díszített fákon, hanem / A szívekben legyen KARÁCSONY.” (Szilágyi Domokos) E nap azonban nemcsak az ünneplés napja, hanem az önvizsgálat napja is, a születés misztériuma megtérésre buzdít: „Hozzád jutnék egy hosszú élet végén, / mit hiányod már rég befejezett. / S ha kérdenéd: Hát tovább miért éltél? / Öledbe fűrnám hűtlen fejemet.” (Létay Lajos)

A novellák világa ennél jóval változatosabb képet tár elénk. Tematikájuk látóhatára a lírai hangulatképeknél, személyes érzéseknél jóval messzebbre mutat. A bibliai jelenet – a Megváltó kirekesztettségben, egy istálló mostoha körülményei közt jött a világra – íróinkat a korabeli szociális kérdések fölvetésére inspirálja. Tamási Áron novellái székely világának karácsonyi békéje – „az áradó örömben úgy ringott a völgyben a falu, mint a békesség tava” – sem felhőtlen. A karácsonyi pásztorocskák kedves-szép játéka versengése mellett ott van a szegény asztalos inas, kit mogorva gazdája nem engedi haza, a családdal ünnepelni (*Teremtett világ*), ott van az üzlete szövetkezetesítése miatt nincstelenné váló fodrász szomorú karácsonya. (*Susogó fenyők*) Nyirő József székely univerzuma ennél komorabb. A *Karácsony a havason* című novellájának profán ünneplése a székelység hitvilágába vezet el bennünket. A szegénységet, a magára hagyatottságot az impériumváltás újabb terhekkal sújtja: „Ezen a mi kis földünkön kétféle ember szorongva tekint fel és virrasztja a »szent éjet« nemzettársai-val. Lesz-e, aki jövőjének próféciját a világ színe előtt elmondja, és felvázolja az eljövendő békesség falvait, városait, káprázatos életformáit a betlehemi barlang shakespearei díszlet-

rongyaira, melyek koldus népek erőtlén tagjairól csüngenek alá?” (*Bölcsőrengetés*) Publicisztikai hevíletű kérdésére maga adja meg az „és mégis” konoksággal megfogalmazott feleletet: „Egy nép szellemisége soha nem halhat meg. (...) Bárhogy legyen is, szántani, vetni, írni, dolgozni, dalolni, élni tovább fogunk.”

A kötet nincs híján megrázó, tragikus jeleneteknek sem. Gagy László hősei lopásra vetemednek, hogy szeretteiket megajándékozhasák; Iványi Ödön novellájában három árva gyermek életének megmentéséért folyó hiába vívott küzdelem árnyékolja be az ünnep fényét; Tabéry Géza obsitot kapott kapitánya egy utcagyerek megajándékozásával, örökbe fogadásával ad értelmet magányos életének...

Asztalos István és Nagy István novellái a kisemmizettek, elnyomottak karácsonyát idézi, a külváros, a Boldog utcán túl levő világ kilátástalan „ünnepeit”, a reménytelenséget, amely e napon sem kerüli el szegényes hajlékaikat.

Wass Albert karácsonyi meséje régi, gonosz időket idéz, amikor az Úristen a Világosság angyalát küldte a földre, az emberek közé, hogy akiben egy csöpp jóságot talál, gyertyát gyújtson a szívében. Minden meggyújtott gyertya egy-egy szép emberi cselekedet szimbóluma, melynek fénye szétárad a világon. A szülőföldjét elhagyni kényszerülő író a messzi idegenben is haza gondol: a Magyar karácsony az égben 1956. november 4-ét idézi, azt az időt, amikor a kenyér és a szabadság hiánya sújtotta népünket. Az égbe szállt Katika hite – „a mennyei kenyér, amit küldtem, meglásd, eltart sokáig” – szétáradása hozhatja el számunkra azt az időt, amikor mi is elmondhatjuk: az Úr Jézus mosolyától „kisütött a nap Magyarország fölött!”

„...Isten nélkül nincs élet”

Az 1804-ben létrehozott Szatmári Római Katolikus Egyházmegye történelmét alapvetően meghatározták a XX. századi békeszerződések: elszakították az anyaországtól, területének, plébániáinak és híveinek nagy részét elveszítette. Mindennek következményeit, ha ugyan szó eshetett róla, jobbára csak „külső” megvilágításból ismerhettük. Az 1989-es politikai fordulat lehetővé tette, hogy maga az egyház is megnyilatkozhasson: levéltári anyagainak megnyitásával, saját kiadású kötetekkel, levéltári dokumentum-gyűjtemények közzétételével kezdje meg a történelmi múlt feltárását. Ezt segítették elő a szatmári kötődésű egyháztörténeti munkák is.

Az elmúlt másfél évtized alatt mintegy húsz kiadvány jelzi, hogy a püspökség igen komolyan, elmélyült munkával igyekszik feltárni az egyházmegye múltjának eddig kényszerűségből elhallgatott/eltakart fehér foltjait, támogatja az ez ügyben elkötelezett kutatókat. Említsük meg az eddigi legfontosabb munkákat: Scheffler János – *a pap* (1998), *Szatmárnémeti római katolikus templomai* (2000), *A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye templomai* (2001), Dr. Tempfli Imre: *Dr. Scheffler János szatmári püspök és nagyváradi apostoli kormányzó pásztorlevelei és utolsó írásai* (2002), Dr. Tempfli Imre: *Sárból és aranyból* (2002), Dr. Bura László: *A második évszázad* (1904-2004), *A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa* (2006)

Az említettek sorát gazdagítja az 1944-1945-ös háborús esztendő eseményeihez kötődő, a Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár dokumentumaiból összeállított, Muhi Csilla történész és Várady Lajos egyházmegyei levéltáros által közreadott kötet: *„A múltat be kell vallani...”*³¹

A kötet, alcíme is utal rá, igen válságos időszak írásos dokumentumait teszi közzé, olyanokat, amelyekről évtizedekig hallgatni kellett, szólni sem lehetett. Az 1040/1945. számú Gyűjtőboríték – *Jelentések templomaink és egyházi intézményeink károsodásáról* – leltárlapján ott a püspöki kézjegy: **Határidő mielőbb.** Isten Szolgája, a boldog emlékü dr. Scheffler János vértanú főpásztor szándéka csak most valósulhatott meg. Csak most kerülhettek nyilvánosságra azok a dokumentumok, amelyek megszületését az 1945. május 25-én keltezett VI. számú körlevél 10. pontjában kérte plébánosaitól.

A dokumentumok történeti, egyháztörténeti hátterére a dr. Tempfli Imre által írott *Bevezető* világít rá, beágyazva azt a kor általános történelmi vonalába, kontextusába.

A válságos, súlyos tragédiáktól és traumáktól sújtott idők helyi vonatkozásairól *A háborús események dokumentumai* gyűjtőcím alatt közzétett írások nyújtanak általános képet, tudósítanak arról, hogy az egyházmegyéjéhez a vészhelyzetben is hű Főpásztor mily aggodalommal és együttérzéssel viselte, hordozta a rábízottak gondját.

Említett körlevelében az összeírása célját is megfogalmazza: „Az utókor számára szeretném összeállíttatni a jelen háború mozgalmas hónapjainak adatait egyes plébániákról, és majd ezek alapján az egész egyházmegyéről.” Javasolta, hogy a kért beszámolókat a *Historia domusok*-ban is örökítsék meg.

Felhívására 47 plébániáról érkezett, jutott el beszámoló a püspökségre, zömükben a mai egyházmegye területéről, további öt a mai kárpátaljai, négy pedig a debrecen-nyíregyházi egyházmegyéhez tartozó plébániákról, amelyek akkor még a szatmáriaknak számítottak.

³¹ „A múltat be kell vallani...”. *Szatmár egyházmegye papjainak visszaemlékezései a második világháború helyi eseményeire és más háborús dokumentumok.* Szatmárnémeti, 2006. 260 p.

Megrázó sorok egy olyan korról, olyan eseményekről, amelyek súlyos csapást mértek a régió lakosságára.

Ha tematikailag próbálnánk összefoglalni azokat, akkor a „felszabadító” csapatok elől menekülő székelyek és szászok tízezreinek rémülettől és bizonytalanságtól uralt menetét, a bombázások tragikus következményeit és fenyegetettségét, az átvonuló csapatok garázdálkodásait, a templomokban és más egyházi épületekben esett károkat, a katonák és a civilek fosztogatásait, a visszatelepülő román hatóságok bosszúját és az elsősorban sváb lakosságot sújtó deportálásokat, a csiráiban már jelentkező ateista hatalom egyházellenes magatartását kell számba vennünk.

A papság magatartását alapvetően meghatározta a Főpásztor hűsége, kitartása. Ismeretes, hogy a magyar kormány felajánlotta neki a menekülés, menekítés lehetőségét, de Ő sorsközösséget vállalt azokkal, akiket Isten gondjaira bízott. Papjainak többsége is helyén maradt, ami jó hatással volt a közösségekre is. Volt, aki csak sejtette, volt, akiben tudatosult, hogy „a török idők elevenednek fel: a XX. század keresztény kultúrájába betör a műveletlen, istentelen Ázsia és a »hitetlen gyaurt« cipeli magának ingyen munkaerőnek.” A beküldött jelentések felbecsülhetetlen értékű és jelentőségű dokumentumok – helytörténeti és általános vonatkozásokban is. Hisz soraikat az események sodrása, az azok által kiváltott féltés és aggodalom diktálja, a mély együttérzés, aggodás híveikért, egyházukért, a nemzetért.

A frontról hazatért magyar katonák százainak a földvári haláltáborba hurcolásáról szóló, a Szatmár megyei, zömében már elmagyarosodott sváb lakosság tömeges és kíméletlen deportálását feldolgozó dokumentumokat, történeti munkákat a plébánosok személyes tanúságtétele eddigi ismereteinket igen sok vonatkozásban gazdagítja, a hitelesség meggyőző erejével árnyalja.

Az elhurcoltakban mindvégig ott a kínzó kérdés: mi a bűnünk, mi miatt történtek e szörnyűségek? Ám válasz nincs! Bennük, akiket a kollektív bűnösség címén hurcoltak/szakítottak el családjaiktól – a Szatmár megyeiek egyötödét örökre –, s az otthon maradottakban mindvégig ott munkált a hit, az egyetlen vigasztalás az imádság, a felismerés: Isten nélkül nincs élet, Isten segítsége nélkül semmire sem tudnak menni! Ez nem csupán akkor, hanem a későbbiekben is meghatározó eleme, vonása maradt a szétszórt, az ateista diktatúra elnyomásának, zaklatásának kitett híveknek.

Az események hiteles megörökítése, a lelkeség letükrözése tekintetében is egyaránt rendkívül fontos kötet adalékaként olvashatjuk azokat a részvéttáviratokat, amelyeket a szatmári püspökség épületének lebombázását követően küldtek dr. Scheffler János püspök, a püspökség címére. Fontos adaléka a kiadványnak a dokumentumokat kísérő szó- és névmagyarázat, a plébániák és a dokumentumok, valamint a jelentéseket, beszámolókat beküldő papok névjegyzéke, továbbá a fényképek és faximilék közlése.

Önismeretünk, történelmi tudatunk gazdagodását köszönhetjük e kötetnek, amely nem csupán az egyházmegye mai területén élők számára bír jelentőséggel, azzal egy időben nyújt fontos adalékot a magyar egyháztörténet ismerettára számára.

A szeretet apostola

*Híven szeretni a jót,
Gyűlölni vesztig a gonoszt,
Eszköze lenni az isteni kéznek
Egy nem haszontalan tagja az Egésznek,
Férfiak! Ez gyönyörű jutalom.*

Kazinczy Ferenc

1.

Manapság, ha azt mondjuk: Erdély, igen sokan Bőjte Csaba OFM ferences szerzetes gyermekmentő szolgálatára, a mélyszegénység elképzelhetetlen bugyraiba, a társadalom perifériájára sodródottak százainak mentésére gondolnak. Jogosan! A dévai ferences rendház immár nem csupán egy szakrális hely, ahol s amelyben életüket Isten szolgálatára szentelt, Szent Ferenc regulája szerint élő szerzetesek dicsőítik az Urat, mondanak nap mint nap engesztelő imát az emberiség által elkövetett bűnökért. Gyermekzsivajtól hangos otthon lett, oly központ, honnan – mint rádióhullámok az éterben – körkörös sugárzásban terjedt/áradt szét Erdély különböző pontjaira a szeretet fénye, mely vidámságot, derűt varázsolt a megsokasodott házaikban otthonra lelt gyermekek arcára.

Sokakban fölmerül a kérdés: ki is az az ember, aki ezt megálmodta, megcselekedte, legyőzve a társadalom közönyét, a kételkedést, a gáncsoskodást, kinek nemes szolgálata közüggé, világszerte ismertté tette a kezdeményezést, szolidaritást ébresztett a „dévai gyermekek” sorsa iránt.

„Nekiláttam, hogy a világot egy kicsit jobbá tegyem, néhány gyermek szeméről letöröljem a könnyet.” Ilyen egyszerű lenne? Csak egy szép gondolat kell hozzá? Nincs ebben semmi új – mondhatnánk. Hisz az elesettekről való gondoskodás örök emberi, erkölcsi parancs. De kell hozzá egy személyiség – Don Bosco, Teréz anya... –, kiben a szeretet tetté érik, lánggra lobban, melynek melege kisugárzik a falakon túl. „Az emberi lét célja a szeretetből fakadó élet, a szeretetből vállalt alkotás. Az az ember van megváltva, felszabadítva, aki önként, tudatosan, jószágosan a szeretet mellett dönt.”

Ki is ez az ember? Ki is ez a szerzetes, aki a szeretet apostolaként, küldötteként járja Erdély városainak, falvainak szegény fertályait, a pokol sötéttségét idéző bugyrait, hogy onnan ki-mentse a kilátástalanság, a jövőtlenség ködében bókászó, maszatos, szurtos arcú gyermekeket; aki a középkori kolduló barátok módjára teremti elő immár több mint ezerhatszáz gyermek számára a mindennapi kenyeret, biztosítja a meleg otthont, a szeretet lélekmelegítő fényét? Már-már hajlamosok vagyunk azt hinni, hogy cselekvésében valami emberfeletti hajtóerő működik. Pedig a titok nyitja nagyon is emberi. „Nagyon sokszor én is úgy éreztem, hogy egy feladathoz kicsi és gyenge vagyok, messzemenően meghaladja a képességemet. Akkor mindig eszembe jutott Mária »igen«-je. Ne abból induljak ki, hogy én mire vagyok képes a magam marék porságában, hanem azt nézzem, mit kér tőlem az Isten.” Van-e ennél biztosabb, célhoz vezető iránytű?

A magyarországi Helikon Kiadónál megjelent kötet³² fényt derít Bőjte Csaba személyiségére, lelki alkatára. Az interjúkötet – a kérdező és a kérdezett maga – nyújt segítséget a megismeréshez. A központi gondolat, a váz, amelyre a könyv felépül: az Apostoli hitvallás. Izomként rakodik rá az erő és akarat; vérerekként hálózza be a hit és a Szentlélek megvilágító áldása; cselekedeteinket irányító vezérlő gondolatként a teljes önátadás és alárendelés Isten akaratának. A hitvallás szakrális szövege, mondatai a fejezetcímek; a közbevetett kérdések, gondolatok a lendkerekek, melyek állandó működésben tartják a gépezetet, segítenek a gondolatok kibontásában, formálásában. A kötet nem más mint folyamatos párbeszéd Istennel, emberrel, keresése és kutatása az élet értelmének, annak, hogy mi végett is vagyunk a világon?

A kötet kulcsszava – a legfőbb parancs – a Szeretet. Bőjte Csaba megfogalmazásai, fogalomértelmezései közül említsünk néhányat, hisz azok segítenek bennünket, hogy indítékait megértsük, hogy megvilágosodjék előttünk cselekedeteinek mozgatórugója. „A szeretet lényege, hogy megfeledekzem magamról, és a másikért élek.” (...) „Csak egyetlen út áll előttünk nyitva: a szeretet útja. Minden más út zsákutca, mely nem vezet sehova.” (...) „A szeretet lényege nem az önmagam nézése, hanem a találkozás, a másikhoz való odafordulás.” (...) „Ahogy Exupery könyvében a kis herceg megszelídítette a rókát, ugyanúgy nekünk is ki kellene szeretnünk egymásból a jót, a szépet.” Mennyi keresés és tépelődés, hány álmatlan óra vezethetett mindezek felismeréséhez?! Mily elszántság kellett ahhoz, hogy a gondolatot tett kövesse?! De valahol, a lélek mélyén lángra szomjazón ott rejtezett egy kis mécses: „...vágytam egy személyes, élő Istenre, aki ismer engem, gyengeségeimet, gyarlóságaimat, és mint egy jó társ, a szeretet útján vezetve megszentel, önmaga képére, hasonlatosságára formál.” A sok-sok ima nem volt hiába, meghozta a felismerést, megvilágosította az utat, amelyen járnia kell: „Az Úr azt szeretné, hogy mindannyian a magunk módján családunk, népünk, nemzetünk, egyházunk számára az Ő áldása, ajándéka, szeretetének a jelei legyünk. Add át ajándékaidat, s így a világot továbbteremtő Isten társa leszel!” Eszköz lett Isten kezében, ceruza, amivel megrajzolja az Ő evangéliumát, aki József Attila szavaival maga is mondhatja: „Az én hitem a földnek melegsége / és miként a föld szétosztja melegét / gyenge füveknek, rengeteg erdőknek egyaránt, / az én hitemet úgy osztom szét közöttetek.” Így, ennek köszönhetően lett maga is az isteni szeretet örömhírnöke Erdélyben, a Kárpát-medencében, a világban. Szent József példáját követően lett szerető nevelő apja a sok száz elesett, eltaszított, a szeretet melegéből kiszorult gyermeknek. Apostolként vezette/vezeti őket vissza Isten egyházába, az anyanyelv, a nemzeti közösségünk megtartó ölelésébe.

A könyvben Csaba atya többször is utal arra, hogy az ide vezető út tele van buktatóval. Húsvétot megelőzi Nagycsütörtök, Nagypéntek. A maga élete – édesapja életáldozata – tanította meg arra, hogy magának is szembe kell szállnia a sötétség hatalmával. „A sötétség ellen nem lehet úgy harcolni, hogy én is agyonütök két-három embert, hanem csak úgy, hogy fényt gyűjtök. Ha lángot szítok, a világosság oszlatja el a sötétet. Az emberi butasággal szembeni »bosszúm« az, amit teszek: szeretem, oktatok, nevelem a gyermekeket, hogy kevesebb sötétség legyen a Földön.” A nehézségeket próbatételként fogadta: „...megmutathatom, mennyit ér ez én hitem, reményem. Lássuk, hogy lehet ezt keresztény módon megoldani.” Tudatában van annak, hogy maga is esendő. „Porból teremtett lényem nem szent, verejtékes erőfeszítéseimmel, folyamatos újrakezdéseimmel törekszem a végtelen felé.” Teszi ezt önuralommal, érzései sodra alóli felszabadulással, állhatatos hittel. „Ha én elveszítem a hitemet, a bizalmamat az Isten által teremtett emberben, akkor nagyon könnyen le tudok térni a szeretet útjáról.”

³² **Ablak a végtelenre.** Csaba testvér gondolatai Istentről, vallásról, életről, emberről... Bőjte Csaba válaszol Karikó Éva kérdéseire. Helikon Kiadó, Budapest, 2009.

A sok csodálatos gondolat, eszme és cselekvés bemutatása az interjú közvetlen, interperszonális megjelentése révén jut el hozzánk. Karikó Éva nem egyszer meglepő, sőt, meghökkentő kérdései, közbevetett mondatai segítenek abban, hogy magunk is jobban koncentrálhassunk az épp soron levő gondolatra. A feleletek sok esetben elmélkedésbe válnak át, térben és időben, evilági és transzcendens régiókat érintve világítanak be Csaba atya gondolat- és érzelemvilágába, Istenhitébe és emberszeretetének háttérébe. Szavaiból, mondataiból ferences lelkület sugárzik: őszinte, nyílt beszéd, egyszerű, példázatos, a mindennapi életből merített és idézett történetekkel színezve a mondanivalót, a közlésre szánt gondolatot. Megerősítésnek, bizonyoságtételként, útmutatóként szolgálnak a Szentírásból kiragadott idézetek, igazolásként a maga szándékaira, tetteire. A szövegben alkalmazott különféle szedésforma nem öncélú fogás. A gondolat lényegére irányítják az olvasó figyelmét a nagyobb betűvel szedett sorok, kiugratva azokat a szövegösszefüggésből. Az apróbb betűkkel szedettek a Szentírásból kölcsönzött szövegek.

A kötet szerkesztés igen fontos, újító, értéknövelő eleme a többnyire a magyar irodalomból összeállított szöveggyűjtemény, mely oldalanként követi, Csaba atya szavaival egybecsengetően, azzal összhangban mélyíti el vagy emeli költői magasságba a mondanivalót. Bizonyossága ez szakrális költészetünk gazdagságának, annak, hogy legjobb költőink mindig Istenkeresők voltak, a lét értelmének keresésekor a legautentikusabb forráshoz, Istenhez, a Teremtéshez nyúltak vissza.

Miért is kell manapság a szeretetről könyvet írni? A felelet kézenfekvő: „Az emberiség a történelem egyik legnagyobb hitkrízisét éli át, miközben nagy éhséget látok a hit iránt – az anyagi dolgok, a földi dimenziók nem elégítik ki őket.” Nem maradhatunk ölbe tett kézzel, nem tekinthetünk közönnyel a gonosz hatalma eluralkodásával szemben. Ezen változtatni kell, ezért cselekedni kell! „Hiszem, hogy hátra van még egy csodálatos forradalom, a szeretet, az erkölcs forradalma.” Majdani harcosai, megvalósítói sorában biztos ott lesznek a Csaba atya szeretetotthonaiban nevelkedő ifjak is!

Erdő Péter bíboros, prímás ajánló soraiban olvassuk: „Adja Isten, hogy az igazságra, a jóságra, a szeretetre éhes emberek ennek a könyvnek a nyomán közelebb jussanak az igazi megoldáshoz, a boldogsághoz!” Karikó Éva könyvével „továbbgondolásra, továbbkeresésre szeretne ösztönözni (...) minden jó szándékú érdeklődő számára tiszta, érthető gondolatokat” közvetíteni. Könyvét Sík Sándor csodálatos szépségű, az interjú alanyára is vonatkoztatható verssoraival bocsátja útra: „Egy karéj fekete kenyeret / Szelnék elétek emberek. / Valamit adnék, / Valami meleget mutatnék: / Egy ember föltakart szívét, (...) // Embernek ember szel itt kenyeret. / Kis szürke morzsák, kenyérszín szavak, / Csak menjetek, / Ne kérdezzetek, csak feleljetek! / Ne nézzétek, kit, csak öleljetek! / Ki tudja, szív még hány akad, / Aki megrezzen a testvéri szóra, / S egy félénk visszhang benne fölfakad, / És ráébred az örökkévalóra.”

2.

Böjte Csaba OFM az alábbi szavakkal ajánlja új könyvét³³ az olvasók figyelmébe: „Az *Út a végtelenbe* a kibontakozás, a megvilágosodás könyve, az igaz emberré válás útján szeretne társunk lenni.” Soraiból tetterő, optimizmus, derű, remény, hit árad.

Hónapok, évek múltán is visszhangozhatnak bennünk a csíksomlyói búcsún elhangzott szavai: „Isten nem a csüggedés lelkét adta, nem a siránkozás, a nyafogás parancsát, hanem az imádság, a szeretet, a jóság parancsát adta nekünk, az újrakezdés erejét.” Ha ezt elfogadjuk, életünk vezérelvévé tesszük, felülkerekedhetünk a mindennapok bajain. Hinnünk kell Isten-

³³ **Út a végtelenbe** Csaba testvér gondolatai Isten ajándékairól. Böjte Csaba válaszol Karikó Éva kérdéseire. Helikon Kiadó, Budapest, 2010.

ben, hinnünk a magunk erejében! Mi lehet a kibontakozás jövőbe vezető útja? A megvilágosodás, melyhez a hitünk alapigazságainak megismerése vezethet el bennünket. Ebben segít e könyv az egyház tanai, jelesen a hét szentség titkainak feltárása, érzékeltetése által, segít abban, hogy a mindennapok küzdelmeiben „ne a gondok, a nehézségek diadalmaskodjanak, hanem az Istenben bízó ember.” „...válaszaival fényt gyújt nekünk, hogy tisztán látva életünk végén hazaérkezzünk oda, ahonnan elindultunk, Isten szerető karjaiba” - olvashatjuk a kérdező, Karikó Éva bevezető soraiban.

A fényforrás pedig nem más, mint a hit, mely egyszerre kegyelmi adomány és tudatos döntés, akarati cselekvés is. A hitben történő elmélyedés és megerősödés feltétele az Isten iránti szeretet, tisztelet és nyitottság. Ez az az út, amely – a szentségekkel megerősítve, felvértezve – az üdvösséghez vezet.

A jövőbe vezető út első állomása a keresztség, „a kegyelmi élet kapuja, forrása”, mely által „nemcsak Isten gyermekei leszünk, hanem egy nagycsaládnak, egy közösségnek a tagjai is”. Mérhetetlenül nagy a szülők felelőssége: nevelésünk során felvérteznek-e bennünket a hit igazságaival, felkészítenek-e bennünket arra, hogy megkülönböztessük a jót a rossztól, hogy serdülő gyermekként, ifjúként, majd felnőttként tudatosodjék bennünk: a szabad akarat a rosszra is képes!

A gyengeség, a rossz, a kísértés életünk velejárója. Elesünk, alázuhanunk, megszegjük a parancsolatokat. „...a talpra állást a keresztyén ember a bűnbánat szentsége által tudja elérni.” Óva int attól, hogy „az embereket ne a félelem, a szégyen vezesse az őszinte bűnbánat felé, hanem a nemesebb érzelmek, a szeretet, a jóság, a tisztaság utáni őszinte vágy”. A megtisztult lélek terheitől megszabadulva áll újra a Teremtő előtt.

Csak megtisztult lélekkel vehetjük magunkhoz az Oltáriszentséget, az élet kenyerét. „Az eucharisztia nem más, mint Isten végtelen szeretetének jele, aki szeretne hozzánk nagyon közel lenni, életet adó eledellé válni.” Hatalmas erő lakozik benne! „Az Oltáriszentség közösséget építő, közösséget formáló, közösséget megtartó szentség.” Általa a meggyógyult lélek új erőre kap.

Az erő újabb forrása a Szentlélek kegyelme, melyet a bérálás által nyerünk el. Ő adja a bölcsességet ahhoz, hogy akaratunkban, szándékainkban megerősödve vegyük fel a harcot a gonosz kísértése ellen, segít abban, hogy megvalósítsuk mindazt, amit Urunk célul elének állított. Az általa kiteljesített élet valóban kibontakozhat, segít abban, hogy tekintetünket az égre emelve, valóban a szeretet, a jóság, az irgalom útján járjunk.

Ennek egyik útja a szentségi házasság. „...a szeretetből vállalt házasság emelheti a legközelebb az embert Isten jelenlétéhez, életadó erejéhez.” Lényege: benne és általa „nemcsak két ember köt szövetséget, hanem az élő Isten is életre szóló szövetséget köt velük”. Kettős célja van: „Az egyik a közös jó, hogy mind a két személy boldog legyen. (...) Másik cél a gyermekvállalás, az életadás.” Ez utóbbi által a szülők maguk is „a teremtő Isten munkatársai” lesznek.

A meghívottak – papok, szerzetesek – Isten önzetlen szolgálatára szegődnek, az egyházi rend kegyelmi áldásában részesülnek. Csodálatos hivatás! „A pap Istennek szánt szép ajándék, de ugyanakkor Isten szép ajándéka is a gyermekei számára.” Ő a közvetítő, ő, aki vállalja a cölibátus nagy titkát és kihívását, aki „mindenkinek mindene tud lenni, osztatlanul másokért tud élni, szívében is szabad embertársai számára”, akit a hívek imája segíthet hivatása kiteljesítésében.

Földi életünk végállomása, a halál, ott lebeg előttünk születésünktől fogva. Ezt nem feledve „tegyünk meg mindent, hogy szépen éljünk, így esélyünk van arra, hogy ha majd eljön az idő, elmúlásunk is szép legyen”. Életünk legyen ajándék családunk, embertársaink számára. „A halál küszöbén álló embernek nem a veszteségre kell gondolni, amit itt hagy a földön, hanem

a végtelen távlatra, amely kinyílik előtte a halál pillanatában.” A betegek szentsége ebben erősíti meg a beteg, haldokló embert.

A Csaba testvér gondolatai, szavai önvizsgálatra serkentenek. A kötet olvasásakor igen sokszor érezzük azt, hogy sorai nemcsak nekünk, de rólunk is szólnak, mintegy belemélyít lelkünkbe, diagnosztizálva annak betegségeit, megadva a gyógyírt is, melyek elnyerésével visszatérhetünk az üdvösség egyetlen igaz útjára.

A kötet lelki olvasmány, amely a Csaba testvérré jellemző közvetlenséggel, a ferences lelkület hitével és hitelével, nemes egyszerűséggel, a megismerés, a megértés, a szeretet útján haladva tárja fel előttünk, osztja meg velünk a keresztény hit titkait. A kiindulópont pedig az örök kérdés: miért vagyok, mi az én küldetésem a világban? A válasznak pedig abból a felismerésből kell fakadnia, miszerint „az Úr nemcsak a létezés örömét akarja megosztani velünk, hanem a teremtető alkotás, a felemelő szeretet, a gondoskodó jóság, a megvilágító bölcsesség örömét is.” Öröm, alkotás, szeretet, jóság, bölcsesség – a kötet kulcsszavaiként tételezhetők. Ő, aki kétezer, az élet peremére sodort gyermek megmentője – „józsefi értelemben vett apa” – valóban „a szeretet ajándékát, áldását” példázza, hivatástudata bennünket is megerősít: „Arra tettem fogadalmat, hogy minden erőmmel szeretek és szolgálom az eget és a földet”. Mi, akik a boldogságkeresés útján, a csongori hármasság előtt oly sokszor tanácstalanok vagyunk, tanulságként fogadhatjuk szavait: „Az az ember boldog, aki igazán, tiszta szívvel tud szeretni. Az az ember boldog, aki tiszta szívvel meg tud bocsátani. Az az ember boldog, aki tiszta szívvel és örömmel tud nagylelkű lenni, és bölcsen tud dönteni.” Válságokkal sújtott világunkban jó lenne, ha magunk is az ő optimizmusával tekintenénk a világba. „Remélem, hogy még életemben tanúja lehetek egy hatalmas, sodró áttörésnek, amikor az emberiség nagy részében tudatosulni fog, hogy arra születünk, hogy a föld sebeit begyógyítsuk és boldogok legyünk. Hiszem és tudom, hogy arra születünk, hogy ez a föld egy kis mennyország legyen mindannyiunk számára, egy csodálatos szép, virágos paradicsom, melyben az emberek testvéri szeretettel, békében élnek és dolgoznak. Nagyon remélem, hogy én meg fogom élni ezt az időt, mikor ez a jótékony változás megtörténik itt, a Kárpát-medencében is.”

„Láss, higgy, szeress!” – olvashatjuk az Olvasóhoz írott levélben. Mily egyszerű szavak. De kell hozzá ez a könyv, hogy értelmüket, az igék tartalmát, a hétköznapi túlmutató üzenetét valóban megértsük, hogy eszmélésünk csírái szárba szökkenjenek, hogy magunk is szelíden belesimuljunk az Úr kezébe.

A kötet szerkezeti felépítése az előző könyv – *Ablak a végtelenre* – struktúráját követi. Böjte Csaba gondolatait, szavait szentírási idézetekkel alapozza meg, húzza alá, teszi szemléletesebbé. Ugyanezt szolgálja a szövegszerkesztés során alkalmazott szedésforma, a betűk méreteinek változatossága.

Karikó Éva „a kereső ember kérdéseivel” nem csupán a megszólaltatott gondolatmenetének szab medret és irányt, azt is jelzi, hogy társszerzője a kötetnek. Társszerzője abban is, hogy az elhangzottak, lejegyzettek jobb és elmélyültebb megismeréséhez, megértéséhez a tárgyhoz illő szépirodalmi anyagot válogat. Ékes bizonyossága ez a szakrális irodalom gazdagságának. Általa oly kapukat nyit meg, amelyek évtizedekig zárva voltak előttünk; oly szellemi értékeket hoz előtérbe, melyekről egyházüldöző korokban szólni sem lehetett, melyekről szekularizált világunk is leginkább hallgatni szeretne. A versek, prózai szövegek Isten-kereső gondolatai segítik az olvasót abban, hogy valóban rátaláljon az útra, amely a végtelenbe vezet.

Nem véletlen az, hogy Böjte Csaba újabb könyve a sikerlisták élén található. Beszédesen jelzi, hogy erkölcsi válságba süllyedt világunk szomjas a hit szavaira, évtizedek istentelensége sem volt képes eltántorítani a Mindenség Urától, kioltani benne a keresztény tanítás iránti vonzódást.

Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lelkipásztori szolgálatban (1945-2006)

A kisebb-nagyobb tömegekben történő kivándorlás két évszázada a magyar társadalom számottevő folyamataként érzékelhető. Okai különbözőek voltak. A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc, majd az 1848-49-es forradalom és szabadságharc leverése, az abban részt vevők üldözése következtében indult meg, a román fejedelemségek, Törökország, illetve a nyugati világ felé. A Nagyságos Fejedelem emlékirataiból tudjuk, hogy a számkivetésben az ima, az Istenhez fordulás volt az egyetlen vigaszuk. Politikai menekültekként, üldözöttekként tétélezhetők a II. világháború végén és az 1956-os forradalom leverését követően hazájukat elhagyó százezrek. A menekülők közt különböző felekezetű papok is voltak, akik lelki táplálékot nyújtottak a hontalanná váltaknak, felekezeti közösségekbe szervezték a hontalanná vált híveket. Több mint egy évszázadra vezethető vissza a gazdasági okokból, boldogulásukat keresők meg-megújuló kivándorlása, melynek első nagy hulláma a XIX/XX. század fordulóján vette kezébe a vándorbotot, nyomukban pedig újabb nagy tömegekben indultak a húszas években, valamint a század utolsó harmadában az Amerikai Egyesült Államokba, Kanadába, Ausztráliába, Nyugat-Európába, számottevően növelték a nyugati diaszpórában élők számát.

Ruzsa Jenő evangélikus lelkész *Kanadai magyarság* című könyve (1940), Török István *Katolikus magyarok Észak-Amerikában* (1978), valamint P. Miklósházy Attila SJ ny. püspöknek *A tengerentúli emigráns magyar katolikus egyházi közösségek története Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában* (2008) című monografikus feldolgozása híven jelzik, hogy az új hazában letelepedők egyházi közösségekbe tömörülve őrizték hitüket, magyarságukat, hagyományukat.

A II. világháború után a kommunizmus réme elől menekülők százezrei telepedtek le Nyugat-Európában. Sorsuk rendezésében jelentős szerepet vállalt a római katolikus egyház. A korabeli sajtó híradásai, a különböző közösségek életének monografikus feldolgozása, emlékiratok sokasága jelzi e folyamat kezdetét és kibontakozását. Egyháztörténeti feldolgozása azonban mindmáig váratott magára. Az ebbe az irányba tett jelentős lépésnek kell tekintenünk Cserhádi Ferenc püspök könyvét. A Szent István Társulat – az Apostoli Szentszék Kiadója – által kiadott kötet a magyar katolikus egyháztörténet e kevésbé ismert szegmentumára irányítja figyelmünket. Előszavában maga írja: „Az itt közreadott kis tanulmány elsősorban értékes feljegyzések gyűjteménye az emigráns magyar lelkipásztori szolgálat egykori irányítóinak Vatikánhoz fűződő – főleg megbízatásukra vonatkozó – kapcsolatáról, de korántsem teljes, és kiegészítésre szorul.”

Cserhádi Ferenc, az Esztergomi Főegyházmegye segédpüspöke, a Kárpát-medencén kívül élő római katolikus magyarság püspöke, a Münchenben megjelenő *Életünk* főszerkesztője immár több kötetben – *Hitébresztő, Ünnepszemle, Szívélyes lelkipásztori üdvözléssel, Az egyházzal vagy nélküle, Szentlecke-kísérő...* – gazdagította jelenkori egyházi irodalmunkat. A Münchener Magyar Katolikus Misszió vezetőjeként ismerte fel azt a rendkívül hatékony eszközt, amit a sajtó, a nyomtatott szó kínál a hívekkel való kapcsolattartás állandósításában, szorosabbá tételében, a lelki épülést szolgáló apostolkodásban. Az 1984-ben rendszeresített *Értesítő* szerkesztésében és terjesztésében szerzett tapasztalatát kamatoztatja immár több mint egy évtizede az *Életünk* főszerkesztőjeként. A lap szerepéről/szolgálatáról 1999-ben írott szavai egész munkásságára érvényesek, iránymutató érvénnyel bírnak: „tudósít és tájékoztat az otthoni és a nyugati magyarság életéről (...) egyengeti utunkat a magyar közösség és a magyar templom felé. Útjelző Isten felé. Védi és ápolja őseink szellemi és kulturális örökségét,

egyetemes keresztény és nemzeti értékeinket, elsősorban katolikus hitünket, magyar öntudatunkat és édes anyanyelvünket.”

A kötet bevezető soraiból megtudjuk, hogy húsz éves gyűjtőmunka gyümölcsét tartjuk kezünkben. Kiindulópontja, magja a müncheni magyar misszió történetének kutatása. A kutatás – a vízbe dobott kő példájára – újabb körökre terjedt ki. A müncheni közösség történetét feldolgozó kismonográfia – *Magyar Katolikus Misszió. Jubileumi Értesítő* (1988) – anyagának gyűjtésekor támadt az igénye a tágabb régió, Nyugat-Európa magyar katolikus hitélete történetének, a Vatikán és az emigráns magyar lelkészek intézményesített együttműködésének, közös erőfeszítéseinek kutatására, leírására.

Ennek gyümölcse az e kötetben megjelent ötven oldalas tanulmány, a hozzá csatolt dokumentum-értékű függelék, amely egyháztörténeti jelentőségén túl a nyájáért felelős főpásztor karizmájára is fényt vet, jelesen arra, hogy a püspöki szolgálat Istentől nyert kegyelme és áldása miként kamatoztatható abban a nemes törekvésben, hogy a szétszórt nyáj – bár hívei fizikailag egymástól világrésznyi távolságban élnek egymástól – hitében és magyarságában egységes maradjon, őrizze és adja át gyermekeinek és unokáinak azt az örökséget, amelyet szülőföldjéről, otthoni kisközösségeiből vitt magával az idegenbe. Mérhetetlenül nagy támasz ebben az, hogy XVI. Benedek pápa Cserhádi Ferenc személyében nemcsak püspököt – immár a harmadikat – adta a világban szétszórt katolikus magyarságnak. Esztergomi segédpüspökké való kinevezésével intézményesítve is visszacsatolta őket az anyaegyház nagy családjába, helyreállította a kommunista rendszer uralomra jutásával megszakadt hierarchikus rendet, természetes kötődést. A kötet mögött ott rejlik az a harminc esztendő is, amely idő alatt maga a szerző is missziós-lelkészként, európai delegátusként s végül püspökként osztozik a diaszpórában élők sorsában; ott rejlik a belső késztetés, sugallat, hogy ne csak kisközösségeknek, hanem az írás, könyvek által szélesebb rétegekhez, anyaországiakhoz és a világ négy sarkában élőkhöz is szóljon, hirdesse nekik az örömhírt, tartsa ébren a hitet és a reményt, tudatosítsa az egyház megtartó és éltető erejét, Istentől nyert küldetését. Teszi ezt azzal az elszántsággal és bizalommal, amelyet püspöki jelmondatában megfogalmazott: A szeretet mindent legyőz.

A tanulmány kronologikus sorrendben követi nyomon az eseményeket, ama időtől, amelyben mintegy másfél millió magyar vált hontalanná, bolyongott reményvesztetten a rommá lőtt Német Birodalom országútjain. Az egyház, papjai révén, az elsők közt sietett segítségükre (dr. Rozsály Ferenc és dr. Meskó Lajos piarista paptanárok). Hász István tábori püspök, aztán a Rómából kiküldött P. Gellus Tibor jezsuita atya és Kótai Zoltán nemzeti delegátusként, a Vatikántól nyert megbízatás és intézményes keret segítségével kezdték meg azt az áldozatos munkát, amely a magyar menekültek sorsát egyengette. Cserhádi Ferenc különös súlyt helyez a vatikáni rendelkezések, az azoknak köszönhető szerveződés és hierarchia kialakulásának bemutatására. Ennek köszönhetően ismerhetjük meg a magyarok egyházi szolgálata vezetésével megbízottak életútját, áldásos tevékenységét, köztük Zágon József apostoli vizitátor, dr. Ádám György németországi főlelkész, nemzetiségi direktor, a különböző európai országokban létrejövő főlelkézségek, valamint az azokat tekintélyével egységbe tömörítő, dr. László István kismartoni püspök és ausztriai apostoli vizitátor vezetésével magalakuló egyházi szolgálat működését, a magyar közösségeknek a befogadó ország egyházi szervezeteibe történt betagozása folyamatát, a működésüket szabályozó vatikáni intézmények létrejöttét. A lelkipásztori szolgálat koordinálására jött létre az Európai Magyar Papi Szenátus, az Európai Magyar Papi Konferencia. A hitélet erősítését, a nemzeti hagyományok őrzését szolgálták az általuk létrehozott és támogatott intézmények és szervezetek: az ifjúság nevelésére hivatott Burg Kastl-i magyar gimnázium, az egyetemisták és főiskolások müncheni kollégiuma, a Paulinum, az európai cserkészmozgalom; a lelkészeket tömörítő Papi Egység, az Actio Catholica mozgalom, a Pax Romana magyar tagozata, a Mindszenty Alapítvány, továbbá a

Pápai Magyar Intézet megmentése, a római Szent István Ház megalapítása. A különböző országokban és földrészekén szétszóródott katolikus magyarság egyházi életének egységes koordinálása létrejöttében kiemelkedő szerepe volt a II. Vatikáni Zsinat után, 1971-ben Nyugatra kényszerült Mindszenty József hercegprímásnak, aki négy éven át fáradhatatlanul munkálkodott az emigráció lelkipásztori szolgálatában. Már 1971 végén arra kérte a Vatikánt, hogy „a mintegy másfél milliónyi külföldön élő magyar katolikus számára segédpüspököket nevezzenek ki”. Emigráns püspök kinevezése később is fölmerült, a lelkészek nagy többsége támogatta azt. Az elvetett mag jó tíz év múlva szökött szárba, érlelte meg termését: 1983-ban II. János Pál pápa dr. Irányi László piarista atyát kinevezte Castel Mediano-i címzetes püspökké és megbízta a nyugati világban szétszórt magyar katolikusok lelki gondozásával. Halála után dr. Miklósházy Attila SJ jezsuita szerzetes, Castelminore-i címzetes püspök lett az utóda. Püspöki jelmondataik – Egybegyűjteni és megőrizni, illetve Egy szívvel-lélekkel! –, körleveleik és sűrű lelkipásztori útjaik szolgálták, szimbolizálták a megőrzésre, megtartásra való törekvést. Az amerikai földrészen élő főpásztorok európai delegátusokat neveztek ki. P. Szőke János SDB szaléziánus szerzetes 1984-től töltötte be ezt a tisztséget. Utóda, 1996-tól Cserháti Ferenc müncheni magyar plébános lett. 2002-től a Német Püspöki Konferencia ugyanőt nevezte ki németországi magyar főlelkésszé. Attila püspök nyugalomba vonulása után a Szentatya Cserháti Ferencet centuriai címzetes püspökké és az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye segédpüspökévé nevezte ki. Erdő Péter bíboros, az MKPK elnöke, körlevélben tájékoztatta híveit és a világ magyarságát az új főpásztor szolgálatáról: „Sajátos feladata lesz, hogy a külföldön élő hívek magyar pasztorációját – amelyet az elmúlt 25 évben is odaadással és hűségesen végzett – a püspökké szentelés kegyelmével gazdagodva még inkább szolgálhassa, ily módon megerősítse hazájuktól távol élő testvéreit.” E szolgálat része és gyümölcse e kötet is, melynek elmélyültségét, tudományos megalapozottságát jelzi a gazdag forrásanyag – a felhasznált irodalom és a lábjegyzetekben felsorolt hivatkozások.

Cserháti Ferenc könyvének igen értékes adaléka a függelékben közölt levéltári gyűjtemény: levelek, feljegyzések és jegyzőkönyvek, melyekből egy hányatott kor szereplői tesznek tanúbizonyságot az egyházukhoz és nemzetükhöz kötődő hűségükről, elkötelezettségükről. Általuk bepillantást nyerhetünk az egyházi közösségek életébe, megismerhetjük a lelkészi konferenciákon fölmerülő kérdéseket, melyek egyazon közös cél szolgálatában álltak: külföldön is „megtartani magyarságában és hitében népünket, különösen felnövő ifjúságunkat”. Az olvasó javára szolgált volna, ha kötetben közölt német, latin és olasz nyelvű, oly sok értékes információt tartalmazó leveleket magyar fordításban is megismerhette volna.

A szerzőről:

MÁRIÁS József: ny. újságíró. Felsőbányán született, 1940-ben. Elemi iskoláit szülővárosában, a gimnáziumot Nagybányán végezte, 1957-ben. 1962-ben a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen magyar nyelv- és irodalomtanári képesítést nyert. 1964-től a nagybányai Bányavidéki Fáklya, 1968 és 1990 között a Szatmári Hírlap, 1990 és 2001 között a Szatmári Friss Újság munkatársa. 2001 decemberétől Nyíregyházán él. Előszeretettel foglalkozott az irodalom népszerűsítésével. Érdeklődése középpontjában Németh László, Sütő András, Beke György, a két világháború közötti erdélyi irodalom szerepelt. 1995-2002 között szerkesztette a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye kiadásában megjelent könyvnaptárt. A nagybányai Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület kiadásában megjelent EMKE Füzetek sorozatban szerkesztette az *In memoriam Németh László* és a *Felsőbányai Kalauz* című köteteket. A magyar lapok széles spektrumának munkatársa.